

Alena Křížková, Radka Dudová, Hana Hašková,
Hana Maříková a Zuzana Uhde (eds.)

PRÁCE A PÉČE:

PROMĚNY „RODIČOVSKÉ“ V ČESKÉ REPUBLICE
A KONTEXT RODINNÉ POLITIKY EVROPSKÉ UNIE

SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ

klíčová slova: rodičovská dovolená, rodinná politika, politika péče o děti, genderová rovnost, sociální stát, Česká republika

Odborně posoudily Mgr. Michaela Marksová a doc. PhDr. Dana Sýkorová, Ph.D.

Tato publikace vznikla v rámci projektu „Podpora společenské akceptace a efektivního prosazování genderové rovnosti ve veřejné sféře“ podpořeného AV ČR, reg. č. 1QS700280503. Publikace byla vydána za podpory Výzkumného záměru Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i., „Sociologická analýza dlouhodobých sociálních procesů v české společnosti v kontextu evropských integračních politik, rozvoje znalostní společnosti, lidského, sociálního a kulturního kapitálu“, č. AV0Z70280505.

Vydalo **SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ (SLON)**,
Praha 2008.
Vydání první.

Ediční řada *Knižnice Sociologické aktuality*, 18. svazek.
Rediguje Alena Vodáková.
Jazykový redaktor Alice Dudáková. Odpovědný redaktor Jiří Ryba.

Návrh obálky, grafická úprava a sazba studio Designiq.
Vytiskla tiskárna Aleš Zápotocký – az servis, Mendíků 9, Praha 4.

Adresy vydavatelů:
Alena Miltová, Rabyňská 740/12, 142 00 Praha-Kamýk
Jiří Ryba, U Národní galerie 469, 156 00 Praha-Zbraslav

Adresa nakladatelství:
SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ
Jilská 1, 110 00 Praha 1
slon@slon-knihy.cz
www.slon-knihy.cz

© Radka Dudová, Hana Hašková, Sylva Höhne, Alena Křížková,
Hana Maříková, Steven Saxonberg, Vladimír Špidla, Zuzana Uhde
a Marta Vohlídalová 2008

ISBN 978-80-86429-94-6

**Alena Křížková, Radka Dudová,
Hana Hašková, Hana Maříková
a Zuzana Uhde (eds.)**

PRÁCE A PÉČE: PROMĚNY „RODIČOVSKÉ“ V ČESKÉ REPUBLICCE A KONTEXT RODINNÉ POLITIKY EVROPSKÉ UNIE

Další autoři a autorky:

Sylva Höhne
Steven Saxonberg
Vladimír Špidla
Marta Vohlídalová

Knižnice Sociologické aktuality
Praha 2008

Obsah

7 Předmluva

11 Kapitola 1

Zkušenost Evropské unie: rovnost začíná v rodině

Vladimír Špidla

29 Kapitola 2

Promarněná šance na změnu: zhodnocení reformy rodičovského příspěvku

Radka Dudová

51 Kapitola 3

Kam směřuje česká společnost v oblasti denní péče o předškolní děti?

Hana Hašková

71 Kapitola 4

Rodičovská (je) pro oba rodiče

Hana Maříková

85 Kapitola 5

Kdo se bojí zaměstnané matky?

Alena Křížková/Marta Vohlídalová

Předmluva

- 105 Kapitola 6
Raná fáze rodičovství – péče o děti ve vybraných evropských zemích
Sylva Höhne
- 125 Kapitola 7
Právo na otce: Rodičovská dovolená ve Švédsku
Steven Saxonberg
- 145 Kapitola 8
Kritická rekonstrukce diskuse: evropská versus česká politika péče
Zuzana Uhde
- XX **O autorkách a autorech**

Péče a konkrétně péče o děti je v současné době velmi diskutované téma, a to jak v českém, tak evropském kontextu. Ke společenské relevanci otázek spojených s péčí přispívají proměny západního modelu sociálního státu, reformy sociálního státu ve střední a východní Evropě, procesy utváření společné evropské strategie v sociálně-ekonomických a politických otázkách, ekonomická globalizace, nízká plodnost v evropských zemích, stárnutí populace i rostoucí transnacionální pohyby obyvatelstva. Kniha *Práce a péče. Proměny „rodičovské“ v České republice a kontext rodinné politiky Evropské unie* se tématu péče o děti věnuje z hlediska legislativního a institucionálního rámce podpory péče o děti a genderových důsledků současného společenského nastavení v České republice. Tuto problematiku ovšem zasazujeme rovněž do kontextu současného směřování v jiných evropských zemích a prostřednictvím kritické analýzy současné české politiky péče upozorňujeme na přehlížené důsledky této politiky jednak pro rovnoprávné postavení žen a mužů ve společnosti a jednak pro výchovu a podporu rovných šancí dětí.

Na příkladu pojmu „rodičovská/mateřská dovolená“ bychom rádi upozornili na přetrvávající problémy s přístupem české politiky k rodičovství. Spojení rodičovská/mateřská/otcovská dovolená v symbolické rovině degraduje výkon rodiče pečujícího o dítě na volnočasovou, zájmovou a rekreační aktivitu. Zároveň ale, pokud nechceme jednoznačně podřídit péči tržním mechanismům, termín

rodičovská práce rovněž zcela neodpovídá významu péče pro společnost. Péče totiž není ani jednoduše práce, ani pouhá rekreace, spíše naplnění společenské odpovědnosti a závazku, který by měla společnost náležitě ocenit. V symbolické rovině toto spojení devaluje a zcela opomíjí pečovatelskou činnost a její význam pro společnost, což souvisí s jednoznačně vyšší hodnotou, kterou naše společnost přikládá placené práci a placenému pracovnímu výkonu, a s podceňením převážně ženské (neplacené) práce v rodinách.

Prostřednictvím kritické analýzy chceme ukázat, že rodičovství a péče o děti by měly být jednou z hlavních společenských hodnot. Zajištění podmínek pro realizaci mateřské a otcovské péče by se mělo stát jedním ze sociálních práv tak, jako tomu je v mnoha evropských zemích. Otcové by měli mít v českých rodinách stejná práva i podmínky k naplnění své rodičovské zodpovědnosti jako matky, stejně jako by pro ženy (ani pro muže) nemělo rodičovství představovat znevýhodnění při výkonu placeného zaměstnání.

Cílem předkládané knihy je především zprostředkování výsledků empirických výzkumů a analýz v této oblasti široké veřejnosti a upozornění na některá koncepční pochybení v současném směřování politiky péče u nás. Problematické je zejména přehlížení genderových aspektů rodinné politiky, její návaznosti na postavení mužů a žen na trhu práce a orientace na tržní zajištění služeb péče o děti. Úvodní kapitola Vladimíra Špidly představuje politický pohled na tyto otázky, v současné době velmi diskutované v rámci Evropské unie. Následující kapitoly se dotýkají jednotlivých aspektů české politiky péče – nové reformy rodičovského příspěvku a současné vládní strategie (Radka Dudová), nekoncepčního řešení veřejné podpory péče o děti (Hana Hašková), opomíjení role otců ve výchově a péči o děti (Hana Maříková) a důsledků současného společenského a legislativního rámce na postavení

žen a mužů na trhu práce (Alena Křížková a Marta Vohlídalová). Další dvě kapitoly explicitně srovnávají koncepci podpory péče o děti u nás se situací v dalších evropských zemích, v obecnějším rámci s odkazem na typologii sociálních států (Sylva Höhne) a specifitěji ve srovnání se švédským přístupem (Steven Saxonberg). Závěrečná kapitola (Zuzana Uhde) na pozadí analýzy společenských paradoxů pozdně moderních společností a ambivalentních aspektů vztahu mezi péčí a prací kriticky rekonstruuje a uzavírá diskusi vedenou na předchozích stránkách knihy.

Kapitola 1

Zkušenost Evropské unie: rovnost začíná v rodině

Vladimír Špidla

Téma rodičovství a péče o děti považují v rámci formování evropské sociální politiky bez nadsázky za klíčové. A to jak z hlediska obsahu, tak i načasování. Na úvod nejprve ve stručnosti zrekapituluji klíčové ukazatele týkající se demografických trendů z hlediska perspektivy EU, což mi umožní zasadit toto téma do širších souvislostí. V roce 2050 má na Zemi žít více než 9 miliard lidí. Ovšem podle prognóz až 95 % tohoto nárůstu připadne na rozvojové země. K nejvyšším přírůstkům přitom dojde v Africe a počet obyvatel padesáti nejméně rozvinutých zemí se zdvojnásobí. Evropa se však tomuto trendu do značné míry vymyká. Počet obyvatelstva v Evropě poroste v porovnání s ostatními světadíly nejpomaleji a během 20 let začne evropská populační křivka dokonce klesat.

Hlavní příčinu tohoto předpokládaného vývoje v Evropě představuje jednoznačně velmi nízká porodnost, která v současné době dosahuje vůbec nejnižších hodnot v dosavadní evropské historii, v průměru se pohybuje na úrovni 1,5 dítěte na ženu. Ve většině členských zemí EU přitom

dosahuje index porodnosti maximálně hodnoty 1,3: do této skupiny patří Itálie, Španělsko, Řecko, pobaltské státy nebo Polsko, Maďarsko, ale i Česká republika. Jen některé země, např. Francie, Irsko, Dánsko či Švédsko, mají tento koeficient vyšší. V důsledku toho prochází evropská populace zásadní kvalitativní proměnou: ubývá dětí a Evropa stárne, protože se významně prodlužuje i průměrná délka života Evropanů. Za posledních 100 let se u mužů prodloužila přibližně z 45 na 75 roků a u žen dokonce z 50 na 80 let.

Souběžné působení obou těchto faktorů představuje do budoucna pro EU naprosto zásadní výzvu. Do roku 2050 se totiž podíl lidí nad 65 let zvýší asi na 30 % evropského obyvatelstva, což v absolutních číslech představuje ve srovnání se současností nárůst o 60 milionů lidí, na celkových 135 milionů Evropanů. Současně bude ale klesat podíl populace v produktivním věku (tj. mezi 15 a 60 lety). Podle dostupných prognóz lze obrát v tomto směru očekávat už v roce 2010 a do roku 2050 tak má na evropském trhu práce chybět přibližně 48 milionů lidí.

To vše samozřejmě přinese mimořádné dopady jak v ekonomické, tak i sociální sféře. A je jisté zbytečné jakkoliv zvláště zdůrazňovat veškerá související rizika. Do popředí zájmu v rámci EU se tak už dnes dostávají zejména otázky zaměstnanosti a trhu práce. „Trvalým imperativem“ se stala především snaha zabránit faktickému vyloučení některých lidí či skupin a zároveň využít a výrazně na trhu práce zvýšit podíl zvláště dvou klíčových kategorií: seniorů, tj. lidí ve věku 55–64 let, a žen.

Z perspektivy pracovních sil představují ženy obrovský potenciál. To samozřejmě není nic nového. Zvláště v Praze stačí v této souvislosti jen připomenout odkaz Vojtěchy Náprstka a jeho „Americký klub dam“. Tento vůbec první ženský spolek u nás začal působit před 143 lety (vznikl v lednu 1865) a věnoval se výhradně vzdělávání žen. Jeho nosná myšlenka byla velmi jednoduchá: Dejme ženám

dostatek času, aby mohly rozvíjet svou osobnost. Bude z toho mít prospěch celá společnost. Dnes jsou známá jména především slavných osobností, které až do roku 1889 postupně absolvovaly každou středu a sobotu odpoledne pravidelné přednášky v domě *U Halánků* na Betlémském náměstí. Ale už málokdo ví, že Klubem prošly také dvě první české lékařky, první státní učitelky, ošetrovatelky či telefonistky, a dokonce vůbec první poštovní úřednice.

V současnosti jsme samozřejmě mnohem dál. Světový feminismus se stačil posunout z první vlny do druhé. Ženám dnes už nikdo neupírá právo studovat či volit a horizont úvah o rovnoprávnosti žen a mužů se přesunul ke snaze zabránit na základě získané rovnoprávnosti jakékoliv formě diskriminace. V této souvislosti se před námi už ale pomalu zvedá třetí vlna – její podstatou je soulad mezi profesním a osobním, chcete-li rodinným, životem.

Evropská unie definuje dosažení rovnováhy mezi zaměstnáním a rodinou jako jednu z klíčových priorit své sociální politiky. Evropská zkušenost je v tomto ohledu naprosto jednoznačná: skutečná rovnost mezi muži a ženami začíná především doma a vede k ní cesta přes stejný podíl na zodpovědnosti mužů a žen za péči a starost o děti a rodinu. Tato rovnice dnes nemá žádnou neznámou, bez jejího aktivního řešení však stojí před většinou žen doslova hamletovské dilema. Naše současnost je totiž víceméně nutí volit mezi kariérou a rodinou. Na první pohled v tomto dilematu nejde sice o život. Ale přece... Stačí si uvědomit jedno: dokud budou ženy nuceny čelit takové volbě, otázky zda „Založit, či nezaložit rodinu“ či „Mít, či nemít děti“ pro ně budou velmi obtížné. Ponechat i nadále odpovědnost za důsledky těchto rozhodnutí výhradně na ženách by bylo skutečně nespravedlivé.

Vraťme se nyní ještě jednou k nízké fertilitě v rámci Evropské unie. Možným vysvětlením samozřejmě je, že je to osobní volba každého z nás. Výzkumy veřejného mínění

však ukazují, že existuje zásadní rozdíl mezi údaji, kolik by Evropané chtěli mít dětí a kolik jich skutečně mají. Současně lze relativně snadno vystopovat souvislost mezi mírou porodnosti a účinnou politikou rovnováhy s ohledem na profesní a rodinný život. Konkrétně – země, které uplatňují takovou politiku, dosahují vyšší míry porodnosti, vyšší míry zapojení žen na trhu práce a konečně také vyšší míry celkové zaměstnanosti.¹

Jistě platí, že touha mít děti je zcela soukromá záležitost každého člověka. Ale politika by měla nabídnout a zajistit lidem takové podmínky, které vytvoří ve společnosti proročinné klima, se zvláštním ohledem na mladé rodiče. Zlepšení rovnováhy mezi profesním a rodinným životem bezesporu patří v tomto ohledu mezi hlavní podmínky a mělo by se stát sociálním imperativem, kterému společnost musí podřídit svou sociální politiku. A v případě potřeby ji změnit se zaměřením na dvojjediný cíl, kterým je zvýšení počtu nově narozených dětí a zvýšení počtu žen na trhu práce.

Podívejme se nyní na to, jaká je realita. Částečnou odpověď nabízí pohled na trh práce. S relativním uspokojením lze konstatovat, že zaměstnanost žen se v zemích EU zvláště během posledních let postupně zvyšuje. Ženy profitují mnohem víc než mužská část populace především z nově vytvářených pracovních příležitostí. V roce 2006 to byly celkem 3 miliony nových pracovních míst po celé Evropě. Díky tomu také výrazně poklesla míra nezaměstnanosti žen, a to na historicky nejnižší úroveň. Rozdíl oproti nezaměstnanosti mužů se podle Eurostatu v červnu 2007 pohyboval na úrovni pouze 1,7 % (nezaměstnanost mužů 6,1 % a nezaměstnanost žen 7,8 %). Tento trend potvrzuje i míra zaměstnanosti – další z klíčových

1 Podle dat Eurostatu z roku 2005 dosahovalo Dánsko v zaměstnanosti žen 71,9 % a ve fertilitě 1,75 %, Finsko 66,5 % a 1,8 %, Švédsko mělo 70,4 % zaměstnaných žen a míru porodnosti 1,75 a konečně Francie 57,6 % zaměstnaných žen a míru plodnosti 1,9.

ukazatelů. Aktuálně dosáhla v případě ženské populace plných 57 % (prosinec 2006), což znovu představuje historické maximum. Srovnání s indexem zaměstnanosti mužů ve stejném období (72 %) však vykazuje stále ještě propastný rozdíl: plných 15 %. Minimálně stejný nepoměr lze vysledovat i ve statistikách, které odrážejí např. platové ohodnocení, postavení v hierarchii firem a institucí, včetně politické reprezentace – zde nebývá výjimkou poměr v zastoupení mužů a žen 4:1 (např. i Parlament ČR), nepoměr zastoupení mužů a žen ve špičkovém managementu je sice nižší, ale pořád relativně nesrovnatelný: 2:1 v neprospěch žen. Navíc na trhu práce ženy výrazně převažují v sektorech s nižšími až nejnižšími platy a 33 % z nich je zaměstnaných pouze na částečný úvazek. U mužů toto číslo nedosahuje ani 10 %. To vše bez ohledu na skutečnost, že 60 % osob absolvujících některý z vyšších stupňů vzdělávání tvoří dnes právě ženy.

Z toho všeho vyplývá jednoznačný závěr: Zásadní změna v postavení žen na evropském trhu práce, směrem k rovnosti vůči mužům v tom pravém slova smyslu, nás teprve čeká. Jde o skutečně komplexní výzvu, která vyžaduje řešení daného problému v několika rovinách, které se navzájem prolínají. Zmíním se zde alespoň o těch základních.

V první řadě je to otázka pracovního úvazku. Pro mnohé ženy bývá standardních „8 hodin/5 dnů v týdnu“ vysilujících či prostě nezajímavých. Přednost dávají moderním formám „šitým na míru“: pružné pracovní době, zkrácenému nebo částečnému úvazku, případně práci na dálku apod. Existuje široké spektrum alternativ vyhovujících individuálním možnostem a potřebám rodin mnohem lépe, protože odpovídají jejich preferencím, odpovědnosti a případně také omezením.

Další mimořádně důležitý faktor představuje dostupnost, kvalita a dosažitelnost pečovatelských služeb a zařízení

péče o děti. V tomto ohledu zaostává řada členských zemí EU velmi daleko za potřebami svých obyvatel. Pro zaměstnané rodiče se tak velmi často stává velkou překážkou absence finančně dostupné a přitom v místě bydliště dosažitelné kvalitní péče o děti. Tento deficit má bezprostřední dopad právě na ženy, protože zejména na ně většinou péče o dítě dopadá. Tam, kde je přístup k pečovatelským službám a zařízením omezený, ženy jsou často vnějšími okolnostmi nuceny zkrátit svou pracovní dobu, anebo rovnou opustit trh práce.

Společného jmenovatele však v této souvislosti tvoří rovnováha mezi profesním a rodinným životem. Teprve s ní získávají zvláště ženy na trhu práce možnost se skutečně svobodně rozhodovat a uplatnit. Naopak bez ní zůstávají i nadále vystaveny diskriminaci. Respektive jejich pracovní příležitosti budou stále omezeny jak z hlediska vstupu na trh práce, tak i udržení se na něm. Evropská unie nastolila v posledních letech toto téma jako skutečně klíčovou prioritu. K hlavním důvodům tohoto obratu patří především demografický vývoj populace, nárůst podílu žen na trhu práce a s tím související měnící se model rodiny.

Rozhodně nejde o „stavbu na zelené louce“. Dovolte mi v této souvislosti jen připomenout základní evropskou legislativu v této sféře: Směrnice 92/85/EEC, o těhotných zaměstnankyních, která byla přijata téměř před 15 lety (konkrétně 19/10/1992), Směrnice 76/207/EEC, doplněná Směrnicí 2007/73/EC, o ochraně pracovního místa (týká se žen po ukončení mateřské) a Směrnice 96/34/EC, o rodičovské dovolené.

Na tomto místě bych rád udělal krátkou odbočku. Vnitřně mám poměrně značnou potíž používat v této souvislosti slovo „dovolená“.² V češtině jde o naprosto zaběhlý termín či lépe slovní spojení: mateřská dovolená. To však

2 Viz také kapitolu 4 v této knize.

vytváří naprosto falešný dojem, že jde o nějakou rekreaci a navíc vyhrazenou pouze pro ženy. Z vlastní zkušenosti dobře vím, že nic není tak vzdálené pravdě. Přesto je tento stereotyp v celé společnosti velmi silně zakořeněný a do značné míry se stává překážkou při řešení souvisejících problémů. Nezbývá tedy než ho změnit. Protože terminologií to jen začíná. Nechci zakrývat, že najít ekvivalent v češtině se mi osobně zatím nepodařilo. Přesto navrhuji slovo dovolená v této souvislosti zcela vypustit a začít důsledně rozlišovat mateřskou, otcovskou a rodičovskou.

Na evropské úrovni se tato kategorizace dnes už zcela běžně užívá. Odráží se v ní mimo jiné posun, ke kterému došlo za posledních 20 let v souvislosti se životním stylem. Ten totiž prošel zásadní změnou, která reflektuje především to, že muži i ženy jsou skutečně rovnocennými partnery, kteří mají stejné příležitosti aktivně se uplatnit na trhu práce. Většinová společnost ovšem stále ještě vychází z tradičního pojetí rodiny, kde muž plní roli živitele rodiny, a tedy pracuje, zatímco žena se doma stará o rodinu a o děti. Tento skutečný archetyp sice nemá žádnou reálnou oporu, ale v rámci většinové evropské společnosti stále ještě přežívá. V důsledku toho má řada žen, které jsou dnes aktivní na trhu práce, stále značné problémy udržet v rovnováze to, co bývá všeobecně považováno za jejich „dvojí povinnost“, tj. starat se o rodinu a zároveň chodit do práce.

Paradoxně tak má pracovní aktivita žen velmi silný potenciál umocnit jejich vzájemnou nerovnost s muži. Mohou proto snadno čelit a také čelí problémům při hledání, respektive udržení si práce, zvláště při souběžném zajišťování chodu rodiny, zatímco od muže se očekává „jen“ její ekonomické zabezpečení. Hlavní problém spočívá v tom, že v mnoha evropských zemích stále ještě dominuje tradiční kultura, která vnímá ženu převážně jako „strážkyni domácího krbu“ a brání jí tak v uplatnění na trhu práce.

Zvláště rodičovství ještě významněji ovlivňuje pracovní uplatnění žen, a to v mnohem větší míře než u mužů. Statistiky například ukazují, že muži stráví oproti ženám navíc minimálně hodinu denně v práci nebo při studiu, zatímco ženy věnují nejméně jednu hodinu navíc právě domácím pracím. Ženy nesou tuto zátěž až do 80 % z celkového objemu, přičemž čas, který stráví při domácích pracích, se ještě prodlouží, pokud mají děti nebo jsou v rodině další závislé osoby. Ženy tráví v průměru nejméně dvakrát více času se svými dětmi než jejich otcové (týdně 41 hodin, oproti 21 hodin u mužů). Pokud má rodina malé dítě, odhaduje se, že odpovídající čas, který mu žena věnuje, se pohybuje kolem 5,5 až 7,5 hodin denně. Když tato doba není rozdělena mezi oba rodiče, představuje přirozeně hlavní zátěž právě pro toho člena rodiny, který má na starost „teplo domácího krbu“, tj. pro ženu. Ženám zůstává role hlavních pečovatelek o děti (případně o další závislé osoby). A proto je mnohem více postihuje napětí, které vzniká v důsledku snahy kombinovat a sladit pracovní a rodinné povinnosti.

Dostupná data jasně ukazují přímou souvislost mezi uplatněním na trhu práce a rodičovstvím. Zajímavé ovšem je, že v případě žen má ve věkové kategorii 20–49 let, na rozdíl od mužů, negativní dopad. Zaměstnanost mužů s dětmi stoupá, zatímco zaměstnanost žen naopak klesá. Statistiky (údaje za rok 2005) dále signalizují, jakým způsobem si ženy a muži organizují svůj pracovní den. Vyplyvá z nich, že plně 2/3 svých každodenních prací vykonávají ženy bezplatně, zatímco muži dělají převážně pouze placenou práci. V důsledku toho celkový počet odpracovaných hodin ženy vysoko převažuje počet odpracovaných hodin mužů, což zároveň znamená, že ženy mají méně volného času než muži. U žen ve věku 20 až 49 let, které mají děti, dochází v rámci EU k propadu v zaměstnanosti (61 %). Ve srovnání se ženami ve stejné věkové kate-

gorii, které děti nemají (76 %), tento rozdíl činí plných 15 %. V případě mužů dochází ve stejných věkových skupinách naopak k nárůstu o 6 %, konkrétně bezdětní muži jsou zaměstnaní v 85,6 %, s dětmi pak 91,6 %. Průměrný počet odpracovaných hodin je v případě žen, které mají děti, nižší: 31,4 hodin týdně ve srovnání s 34,9 hodin týdně u bezdětných žen. Určitý rozdíl je patrný i u mužů, a to opět v opačném poměru. Konkrétně muži s dětmi pracují v průměru 42,7 hodiny týdně, bezdětní pouze 41,5 hodiny týdně.

Tento malý-velký výčet jasně dokazuje, že dosažení rovnováhy pracovních a rodinných povinností lze jednoznačně zařadit mezi základní práva žen. A to je přesně úkol, který dnes stojí před celou naší společností. Pokud ho chceme úspěšně vyřešit, musíme znát především důvody uvedených rozdílů. Těch je samozřejmě celá řada, ale k nejdůležitějším rozhodně patří zažité role mužů a žen, vazby uvnitř rodiny a zároveň vůči okolnímu světu, existence, případně absence rodinné a sociální politiky a v neposlední řadě celkový sociální a kulturní kontext.

V rámci partnerských či rodinných vztahů se totiž rovnováha mezi profesním a soukromým životem stává vážným problémem pro oba partnery, respektive manžele. Jejich rovný podíl na úsilí dosáhnout tohoto souladu je stejně zásadní jako nezbytný. Bez „spoluúčasti“ muže samozřejmě nelze hovořit o rozdělení povinností, proto jde o naprosto klíčovou otázku. Zároveň však otázku nesmírně obtížnou, protože to vyžaduje zásadní změny a posun ve společnosti, respektive v naší mentalitě.

Muži, respektive otcové, by na sebe měli v rámci rodiny převzít mnohem aktivnější roli. Mnozí z nich chtějí být přítomni u porodu, aby mohli od prvních okamžiků sdílet ty nejvzácnější okamžiky v životě svých dětí. To je pochopitelné a zcela namístě. Jenomže to nestačí. Narození dítěte by pro ženu určitě nemělo představovat handicap. Ve

skutečnosti jím ale velmi často je, alespoň z hlediska jejího uplatnění na trhu práce. Ve srovnání s muži ztrácí ženy v tom nejproduktivnějším věku s každým dítětem minimálně dva roky. A tento „deficit“ už nejsou prakticky do konce své kariéry schopné vyrovnat. Navíc není náhodou, že platové nůžky se s přibývajícím věkem stále více rozvírají.

Jedním z rozhodujících nástrojů pro účinnou kompenzaci by se však mohl při důsledném uplatnění snadno stát provázaný systém, který pracovně nazývám trochu čapkovsky M.O.R.: mateřská – otcovská – rodičovská. Cílem EU je rovnoprávná a spravedlivá společnost, ve které mají muži i ženy možnost plně využít právo na rozvoj svého osobního, rodinného a profesního života. Ale tak daleko ještě nejsme. Naopak v mnoha evropských zemích ještě v tomto směru stále hodně chybí. Jedním z prvních kroků by se mělo stát využívání nároku na rodičovskou ze strany mužů. Každý mladý otec by tak měl uplatnit své právo podílet se rovnou měrou na chodu rodiny, zvláště po narození dítěte. Zatím se to ovšem neděje. Naprostá většina z nich tuto možnost nevyužívá. Pouze 30 % evropských firem uvádí, že mají zkušenost s rodičovskou mužů, protože v posledním roce alespoň jeden z jejich mužských zaměstnanců na rodičovskou nastoupil. Poslední průzkum veřejného mínění v rámci EU (Eurostat 2003) na toto téma ukázal, že plných 75 % současných nebo nastávajících otců sice ví o tom, že na rodičovskou dovolenou mají nárok, ale 84 % z nich svůj nárok neuplatnilo, případně o tom nevažuje. Mezi hlavní faktory, které brání otcům, aby zůstali doma a starali se o děti, přitom patří zejména jejich obavy z poklesu finančních příjmů (40 % dotázaných) a z ohrožení kariéry (30 % dotázaných).

Nevysloveno ovšem zůstává, že za velmi nízkou mírou využívání rodičovské ze strany mužů se skrývají také přežívající konzervativní postoje týkající se jejich role v rodině,

respektive silné stereotypy v uvažování jednotlivců i společnosti. Ukazuje se, že právě těmto tlakům se muži ve svém rozhodování podřizují. A to jim často brání v tom, aby využili svůj nárok na rodičovskou a vychutnali si možnost podílet se plně na chodu rodiny a výchově dětí od jejich nejútlejšího věku. Navíc do hry vstupuje i ekonomická stránka, konkrétně platové ohodnocení mužů. Jak už jsem se zmínil, ve většině zemí EU mají muži průměrně stále ještě o 15 % vyšší plat než ženy. Těžko proto někoho překvapí, že jsou to většinou ženy, kdo téměř automaticky odchází na rodičovskou. Pro někoho je to poměrně logická volba. Z mého hlediska je to volba vynucená, tedy rozhodně ne svobodná!

Zajistit ženám i mužům v této souvislosti skutečnou možnost volby vyžaduje nastolení faktické rovnosti. Jinými slovy je třeba prosadit konkrétní změny počínaje například odstraněním rozdílů v odměňování mužů a žen a konče reformou M.O.R. V zásadě by měl být systém M.O.R. nastaven tak, aby v žádném případě nepodkopával perspektivu uplatnění jak mužů, tak žen na trhu práce, jejich kariérní růst, ani ekonomickou situaci rodiny. Dosavadní praxe dokazuje, že vedle těchto klíčových aspektů bude třeba zároveň také najít účinné motivační nástroje na podporu toho, aby zejména muži využívali svůj nárok nastoupit na rodičovskou.

V současnosti se rodinná politika v jednotlivých členských zemích Evropské unie značně liší. Rozdíly panují především v délce mateřské, otcovské a rodičovské a ve výši případně vyplácených finančních dávek či příspěvků. Co se týká mateřské, stanovené minimum je 14 týdnů (Směrnice 92/85/EEC). Ve skutečnosti tuto délku poskytují pouze tři z 27 členských států (Malta, Spolková republika Německo a Švédsko). V ostatních zemích EU mají ženy nárok na 28 týdnů, přitom v 11 zemích se poskytuje mateřská v délce 18 a více týdnů. V některých případech až

52 týdnů (Velká Británie), v tom případě však nebývá plně proplácená. Pokud jde o výši finančních dávek a příspěvků, rozhodujícím kritériem je v naprosté většině 12 měsíců před odchodem na mateřskou. Ve 14 z 27 zemí EU vyplácená částka odpovídá 100 % platu, jinak se dávky pohybují v rozmezí 66–80 % původního platu, pouze na Slovensku tato částka činí 55 % a ve Finsku 43 %.

Podobně délka rodičovské (Směrnice 96/34/EC) se v rámci EU značně odlišuje mezi jednotlivými členskými zeměmi. Konkrétně se pohybuje v rozmezí od 3–4 měsíců do tří let. Také na rodičovskou, která je v zásadě nepřenosná, se v některých zemích váže výplata určitých finančních dávek, konkrétně v 16 ze 27 států EU. Nejštedřejší jsou příspěvky v Dánsku: 90 % původního platu, a to po dobu 32 týdnů, až do devíti let dítěte. Naproti tomu v 11 zemích EU se vůbec žádné dávky v průběhu rodičovské nevyplácejí.

Kategorii otcovské dovolené legislativa EU zatím nepokrývá. Řada členských zemí však otcovskou už dnes poskytuje, čímž jdou daleko nad rámec existujících směrnic. To platí třeba pro Dánsko, Francii, Lotyšsko, Lucembursko, Švédsko a Velkou Británii. Zároveň některé země prodlužují celkovou délku otcovské/rodičovské, pokud muž skutečně využije alespoň nárok stanovený jako minimum (např. Finsko, Itálie, Rakousko). Některé země dále poskytují „adopční“, plně odpovídající mateřské (jako třeba Kypr, Polsko, Malta, Slovinsko a Španělsko). Zákonem jsou upravovány také pracovní přestávky na kojení (viz např. Česká republika, Rakousko, Estonsko, Spolková republika Německo, Irsko, Litva a Slovensko). Zaměstnanci mají ze zákona rovněž nárok na nemocenskou v případě léčení dítěte nebo jiné závislé osoby (jako Belgie, Řecko, Maďarsko a Švédsko). A některé členské země dokonce výslovně zakazují diskriminaci kvůli rodičovství (konkrétně Finsko, Maďarsko a Nizozemsko).

Zvrátit postoje k M.O.R. ve prospěch faktické rovnosti mezi muži a ženami se však ani díky těmto opatřením zatím nepodařilo. Unie se proto snaží v tomto ohledu výrazně zintenzivnit úsilí, což je patrné zejména v posledních dvou až třech letech. V roce 2005 přijali sociální partneři na evropské úrovni „Akční rámec pro rovnost pohlaví do roku 2010“. V březnu 2006 schválil summit EU „Evropský pakt pro rovnost mužů a žen“ a v letech 2006 a 2007 předložila Evropská komise výroční „Zprávy o rovnosti mezi muži a ženami“. Všechny tyto dokumenty zdůrazňují nutnost rozvíjet a revidovat rodičovskou, právě na principu rovnosti obou pohlaví. A to výslovně s cílem čelit nežádoucím stereotypům a jevům na evropském trhu práce.

Na tomto základě zahájila Evropská komise konzultace na úrovni evropských sociálních partnerů, jejichž druhé kolo se uskutečnilo v roce 2007. Výstupy jsou skutečně velmi zajímavé. Mezi tři klíčové faktory pro posílení rovnováhy mezi profesním a soukromým životem sociální partneři v naprosté shodě zařadili i problematiku M.O.R. V zásadě lze konstatovat, že v rámci těchto konzultací se názory sice lišily, ale prakticky jen v tom smyslu, které z následných kroků na evropské úrovni mají mít legislativní charakter a které naopak budou mít nelegislativní charakter.

Zatím se sice evropským sociálním partnerům nepodařilo dosáhnout úplné shody, ale přesto si troufám napsat, že budu v rámci Evropské komise iniciovat zcela konkrétní návrh aktualizace legislativy v oblasti M.O.R., případně její reformu. Na konkrétní podobu je tedy zatím ještě příliš brzy, je ale možné tuto reformu alespoň v hrubých rysech nastínit.

V kapitole „mateřská“ to bude relativně jednoduché. Víceméně by mělo dojít jen ke sladění zastřešující evropské legislativy s převažujícím trendem většiny členských zemí, a to v klíčových parametrech: prodloužení minimální

délky ze 14 na 18 týdnů, dorovnání finanční náhrady do plné výše původního platu a posílení ochrany pracovního místa pro ženy po návratu z mateřské.

V případě „otcovské“ legislativa na evropské úrovni podobný nárok zatím nezná. Takže je potřeba ji nově zavést a poskytnout tak otci v době kolem narození nebo adopte dítěte možnost alespoň krátkodobě, tj. cca 1–2 týdny, se uvolnit ze zaměstnání, přispět k co nejrychlejšímu rozvinutí těsné vazby mezi otcem a dítětem a zároveň umožnit první krok ze strany otce k převzetí rovnocenného podílu při péči o dítě.

Platná legislativa pro kapitolu rodičovské existuje už 11 let. Očividně však stávající úprava nestačí, takže je potřeba ji přehodnotit, rozvinout a posílit. To se netýká ani tak délky (tři měsíce), ale spíše standardizace podmínek, například zavést zákonný nárok na rodičovskou, striktně vyloučit přenosnost rodičovské mezi oběma partnery, čerpání celé rodičovské podmínit vyhrazením minimální doby pro otce, umožnit prodloužení rodičovské, pokud otec vyčerpá pro něj minimálně stanovenou část, zároveň prodloužit nárok na čerpání rodičovské na základě narození či adopte s ohledem na věk dítěte za současnou hranici jeho osmi let.

Praxe členských zemí dokazuje, že právě podobné kroky bývají nejúčinnější. Respektive skutečně motivují muže, aby mnohem více využívali svůj nárok na rodičovskou. Například ve Švédsku byla v roce 2002 prodloužena délka rodičovské na celkových 480 dnů rozdělených rovným dílem, tj. pro každého z partnerů nárok na 240 dnů. Zároveň byl zvýšen také počet vyhrazených dnů pro každého z rodičů, které nelze převést na toho druhého, konkrétně ze 30 na 60 a v důsledku těchto změn využilo rodičovskou hned v následujícím roce o 17 % Švédů víc. Ve Spolkové republice Německo prakticky v současnosti přijali zákonem nový model, který rodičům zajišťuje během rodi-

čovské finanční náhradu až po dobu 14 měsíců. Ale pokud uplatní nárok jen jeden z nich, ztratí rodina celkem dva měsíce z celkové doby rodičovské. V Itálii pak například existuje nárok na deset měsíců rodičovské, přičemž každý z rodičů může čerpat nepřetržitě maximálně šest měsíců. A pokud otec využije alespoň tři měsíce, získává rodina měsíční bonus, takže celková maximální délka rodičovské se prodlužuje na 11 měsíců.

Za nejúspěšnější příklad v tomto smyslu považují Island.³ Po zavedení nového modelu rodičovské dovolené počet mužů, kteří ji využívají, vzrostl z 5 % na přibližně 90 %.

Všechny tyto kroky mají očividně jednoho společného jmenovatele, a to snahu zvýšit motivaci obou rodičů, aby uplatnili svůj nárok na rodičovskou. Zároveň je z toho ovšem velmi patrné, že mimořádný zřetel je brán zejména na muže. Konkrétní podmínky a prováděcí pravidla samozřejmě zůstanou v kompetenci členských zemí, osobně bych ale doporučil zachovat v této souvislosti minimálně tři zásadní aspekty:

1. PRUŽNOST SYSTÉMU: V zájmu snahy všem usnadnit využití jejich nároku na rodičovskou způsobem, který jim nejvíce vyhovuje, lze zavést velmi pružná ustanovení. Například ponechat na rozhodnutí lidí, jestli rodičovskou budou čerpat „na plný či částečný úvazek“. Nabídku je možné dále rozšířit o postupné či odložené čerpání, např. po měsíci, případně i jen částečné využití rodičovské se také může stát optimálním kompromisem pro alternativu nevyužití rodičovské vůbec anebo odchodu z trhu práce na relativně delší dobu.

2. POSÍLENÍ PRÁV ZAMĚSTNANCŮ: Zákonná ustanovení ohledně rodičovské lze navíc aktualizovat posílením práv

3 Na Islandu je doba rodičovské rozdělena na třetiny, kdy každý z rodičů má právo čerpat si svůj díl a poslední třetinu pak čerpají na základě své dohody.

zaměstnanců. Naprostou samozřejmostí by měl být nárok vrátit se na původní místo, případně získat alespoň odpovídající nebo podobnou práci. To ale nestačí. Na rodičovskou by se měla vztahovat všechna práva vyplývající z pracovní smlouvy (kromě platu) a doba strávená na rodičovské by se mohla započítávat v rámci systému sociálního zabezpečení. Zcela zásadní je ovšem premisa, že jakékoliv znevýhodňování zaměstnance na základě rodičovství, rodičovské nebo rodinného stavu je třeba považovat za diskriminaci!

3. FINANČNÍ NÁHRADY: Do třetice bych zdůraznil ještě finanční stránku. Konečné rozhodnutí v tomto směru ohledně M.O.R bude samozřejmě na členských státech. A na tom nehodlám nic měnit. Skutečnost je ovšem taková, že rodičovská přitahuje zájem zaměstnanců, pokud ji provází nějaká forma finanční úhrady. Obecně tedy platí, že lidé – a zvláště muži – volí rodičovskou, pokud je placená. Například ve Švédsku dostávají rodiče finanční kompenzaci, která dosahuje až 90 % z jejich předchozího platu. A firmy vykazují, že možnost rodičovské dovolené využívá až 89 % zaměstnaných mužů. Zatímco ve Španělsku, kde je rodičovská dovolená neplacená, ji využívá jen asi 25 % zaměstnanců mužské populace. V Německu také proto vstoupil nedávno v platnost již zmíněný zákon, který důsledně stanovuje rodičovský příspěvek založený na předchozím výdělku, při respektování určitého stropu.

Faktem je, že pobídky směřované na otce – v tom smyslu, aby využívali otcovskou/rodičovskou – se ukazují skutečně jako prioritní. Při vyhodnocování různých přístupů k dosažení souladu mezi profesním a rodinným životem se jasně ukazuje, že přednost je třeba dát především lepšímu rozdělení odpovědnosti za péči o rodinu mezi muži a ženami.

Všechny mnou zmíněné kroky zcela jednoznačně směřují právě k tomuto cíli. Řešení, která podporují zájem mužů o rodičovskou, zároveň umožňují v rámci jednotli-

vých rodin lepší dělbu práce při péči o dítě a rodinu mezi rodiči. A to ve svém důsledku posiluje rovněž vyrovnané kariérní perspektivy obou partnerů na trhu práce. Žádný z nich tak nemusí mít pocit, že se tomu druhému obětoval. Tento „vyšší princip“ plně odráží evropský přístup k celé problematice rovnosti mezi muži a ženami. A je tak silný, že mě vede k přesvědčení, které hraničí téměř s jistotou: Kdyby dnes už zmíněný Vojta Náprstek stále ještě žil, nejspíš by v Praze založil Evropský klub.

Kapitola 2

Promarněná šance na změnu: zhodnocení reformy rodičovského příspěvku

Radka Dudová

V rámci snahy stabilizovat veřejný rozpočet vstoupila v lednu tohoto roku v platnost nová legislativní úprava pobírání rodičovského příspěvku.⁴ Tato úprava se týká pouze a právě rodičovského příspěvku, ale zároveň přímo ovlivňuje a mění podmínky a chápání toho, co je běžně nazýváno „rodičovskou dovolenou“ (ačkoli zákonný institut rodičovské dovolené se nemění). Dá se očekávat, že současné nastavení nároku na rodičovský příspěvek bude ovlivňovat obecné chápání „rodičovské dovolené“ i délku doby, po jakou budou rodiče (zejména matky) zůstat doma s narozenými dětmi.

Na úvod si připomeňme kontext, ve kterém k reformě rodičovského příspěvku došlo: v roce 2006 se v České republice konaly parlamentní volby. V rámci předvolebního boje jednotlivých politických stran byla navrhována a přijímána různá opatření a zároveň byly činěny znač-

⁴ Zákon č. 261/2007 Sb., o stabilizaci veřejných rozpočtů.

ně populistické sliby. V této situaci bylo schváleno navýšení rodičovského příspěvku ze stávajících 3 635 Kč na 7 582 Kč měsíčně pro rodiče, který osobně, řádně a celodenně pečuje o dítě mladší čtyř let. Příspěvek byl stanoven ve výši částky odpovídající 40 % průměrné měsíční mzdy v nepodnikatelské sféře za rok, který o dva roky předcházela aktuálnímu roku, a předpokládala se jeho pravidelná valorizace. Zvýšení příspěvku nebylo záležitostí jen jedné politické strany – jako první ho navrhla KDU-ČSL a poslanci ostatních politických stran, zejména vládnoucí představitelé ČSSD se přidali.

Poprvé byla dávka v této výši připsána rodičům na účet v únoru 2007; již v březnu 2007 se ale začalo víceméně veřejně hovořit o nutnosti jejího opětovného snížení v zájmu udržení rovnováhy státního rozpočtu. K tomu došlo Zákonem o stabilizaci veřejných rozpočtů, který obsahoval i další reformní kroky a byl v říjnu 2007 podepsán prezidentem ČR. Nová úprava rodičovského příspěvku byla takřka do poslední chvíle rodičům, ale i státním úředníkům značně nejasná; podrobné informace se objevily až začátkem prosince 2007 ve veřejných médiích a ve formě dopisu rodičům příspěvek již pobírajícím.

V této kapitole nejprve shrnu hlavní rysy reformy rodičovského příspěvku, poté budu rozebírat její problematiku stránky, přičemž si budu všimnout zejména skupin, které jsou novou úpravou výrazně znevýhodněny. Na závěr provedu celkové zhodnocení společně s výhledem do budoucna.

Historie rodičovského příspěvku

Příspěvek na péči o dítě následující po mateřské dovolené se až do roku 1990 jmenoval „mateřský příspěvek“ a byl rezervován pouze ženám.⁵ Poprvé byl zaveden v roce

5 Viz Zákon č. 54/1956 Sb., o nemocenském pojištění zaměstnanců; Zákon č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění; Zákon č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení.

1970 (do té doby tedy matky, které zůstaly po 18týdenní mateřské dovolené nadále s dítětem doma, nepobíraly nic). Mateřský příspěvek měl být dávkou nahrazující příjem v případě, že matka po mateřské dovolené zůstává doma, aby pečovala o dítě či děti. Nárok na mateřský příspěvek měla žena pečující o dítě do 1 roku věku, pokud v předchozích dvou letech pracovala alespoň 270 dní nebo pečovala ještě o další (starší) dítě, a zároveň pokud nepobírala jiný příjem nebo dávky.⁶ Již v roce 1971 byl nárok na mateřský příspěvek rozšířen na dva roky, pokud žena pečovala ještě o další starší dítě či děti a byla nemocensky pojištěna. V roce 1988 byl nárok na mateřský příspěvek rozšířen na tři roky, opět ale jen tehdy, pokud žena pečovala o další (starší) dítě či děti. Tato dávka tedy hrála úlohu propopulačního opatření – s prvním dítětem měla matka nárok jen na jeden rok, s každým dalším již na tři roky mateřského příspěvku. Bylo tedy velmi výhodné pořídit si dvě děti v rychlém sledu za sebou.⁷ Až do roku 1990 měla žena nárok na mateřský příspěvek, jen pokud neměla zároveň žádné jiné příjmy.

Od roku 1985 mohl mateřský příspěvek pobírat i osamělý otec, pokud neměl družku či pokud se matka dítěte nemohla ze závažných důvodů o dítě starat. Od roku 1990 se změnil název dávky na „rodičovský příspěvek“ a nárok na něj měla matka nebo otec dítěte, a to po dobu do tří let věku dítěte, i pokud rodič neměl další děti. Jeho výše byla stanovena na 900 Kč. Od této doby také mohl mít rodič při pobírání rodičovského příspěvku určitý minimální

6 Na osamělé matky se vztahovala výjimka – nemusely splnit podmínku odpracovat v minulých dvou letech 270 dní. Pokud nemohlo být jejich dítě umístěno ve veřejném zařízení péče o děti a matka zajistila péči o něj nepřibuznou osobou, nebyl nárok na příspěvek omezen výší jejího příjmu.

7 Osamělá matka měla nárok na tříletý mateřský příspěvek i tehdy, měla-li jen jedno dítě.

příjem (od roku 1990 800 Kč, od roku 1992 1000 Kč a od roku 1994 1800 Kč měsíčně). Výše příspěvku byla každoročně zvyšována, v roce 1994 činil 1 740 Kč. Relativně ale ve vztahu k růstu mezd jeho výše klesala.

V roce 1995 byl celý zákon o rodičovském příspěvku zrušen a přesunut do zákona o státní sociální podpoře. Jeho délka byla prodloužena na čtyři roky. Od roku 1998 mohl rodič pobírat rodičovský příspěvek i za podmínky, kdy dítě navštěvovalo jesle či školku na tři dny v měsíci; od října roku 2001 to již bylo pět dní. Výše příspěvku byla v roce 2001 stanovena jako součin částky na osobní potřeby rodiče a koeficientu 1,1, což v této době činilo 2 552 Kč měsíčně. Rodič přitom mohl dosahovat příjmů ve výši do 3 480 Kč čistého. S platností od 1. 1. 2004 došlo k dalším zásadním změnám: rodič mohl mít při pobírání příspěvku neomezený příjem a nárok na příspěvek neztrácel, pokud v době výdělečné činnosti zajistil péči jinou zletilou osobou. To znamená, že rodičovský příspěvek již nebyl nutně náhradou ušlé mzdy – mohl být chápán i jako příspěvek na chuťu či na jiného člena rodiny, který o dítě fakticky pečoval.

V roce 2004 byl zvýšen koeficient, kterým se násobí částka na osobní potřeby rodiče při výpočtu výšky rodičovského příspěvku, na 1,48. Příspěvek tehdy dosahoval výšky 3 635 Kč. Od roku 2007 byla výše příspěvku stanovena jako částka odpovídající 40 % průměrné měsíční mzdy v nepodnikatelské sféře dosažené podle zveřejněných údajů Českého statistického úřadu za kalendářní rok, který o dva roky předchází kalendářnímu roku, v němž se rodičovský příspěvek poskytuje. Tato částka činila výše zmiňovaných 7 582 Kč měsíčně.

Jaká je nová podoba rodičovského příspěvku?

V první řadě je třeba připomenout podmínky pro nárok na rodičovský příspěvek, které reformou dotčeny nebyly. Jedná se v první řadě o povinnost „osobně, celodenně a řád-

ně pečovat“ o dítě. Přitom od 1. ledna 2004 nebyla omezena výše příjmu rodiče, pobírajícího rodičovský příspěvek. Požadavek „osobní“ péče se tak z původního významu přesunul k významu značícímu péči jakoukoli osobou, pokud se nejedná o péči kolektivní.

Podmínka osobní celodenní péče o dítě nebyla splněna, bylo-li dítě umístěno v jeslích, mateřské škole nebo jiném zařízení pro děti předškolního věku déle než 5 dnů v měsíci při péči o děti do tří let věku, starší děti mohly navštěvovat předškolní zařízení čtyři hodiny denně bez ztráty nároku rodiče na rodičovský příspěvek, s určitými výjimkami týkajícími se zdravotně postižených dětí. V praxi je přitom těžké určit hranici, kdy se jedná o péči osobní a kdy již o péči „jeselského typu“ – není například úplně jasné, kam spadá hlídání formou sousedské výpomoci, kdy matka hlídá vedle svého další čtyři děti či kam spadají soukromé mikrojesle, které se od první varianty odlišují jen oficiálním statutem. Současná situace v podstatě znevýhodňuje státní jesle, jejichž klienti ztrácejí nárok na rodičovský příspěvek automaticky, což pro rodiče významně zvyšuje náklady na tuto formu péče.

Jaká je tedy nová podoba systému rodičovského příspěvku, platná od roku 2008? Reforma předpokládá možnost čerpání rodičovského příspěvku ve „třech rychlostech“. První možností je dvouletá varianta – rodičovský příspěvek ve výši 11 400 Kč měsíčně bude rodiči náležet do dvou let věku dítěte. Tuto možnost budou moci zvolit ale jen ti rodiče, kteří pobírali peněžitou pomoc v mateřství minimálně ve výši 11 400 Kč měsíčně, což odpovídá hrubému příjmu přibližně 16 500 Kč měsíčně. Rozhodnutí pro tuto variantu bude rodič muset učinit nejpozději do konce kalendářního měsíce následujícího po kalendářním měsíci, v němž dítě zakládající nárok na rodičovský příspěvek dosáhlo 22 týdnů života nebo 31 týdnů života, narodily-li se zároveň dvě nebo více dětí.

Druhou možností je tříletá varianta – rodičovský příspěvek ve výši 7 600 Kč bude náležet rodiči do tří let věku dítěte. Pro ten se bude muset rozhodnout do 21. měsíce věku dítěte. Pokud do té doby nepožádá o klasické čerpání rodičovského příspěvku, bude mu automaticky vyplácen ve čtyřleté variantě. Tato rozhodnutí již budou neměnná, a to i když si třeba rodiče nechají rodičovský příspěvek převést na druhého z nich. Rodičovský příspěvek se vždy bude vztahovat k nejmladšímu dítěti v rodině.

Poslední možností je čtyřletá varianta – do 21 měsíců bude rodič pobírat 7 600 Kč, pak 3 800 Kč do čtyř let věku dítěte.

Pokud rodič nemá nárok na peněžitou pomoc v mateřství či na nemocenské poskytované v souvislosti s porodem, a bude rovnou ode dne porodu pobírat rodičovský příspěvek, bude mu automaticky poskytován ve variantě pomalého čerpání, tj. nejprve 7 600 Kč a poté 3 800 Kč.

Při péči o zdravotně postižené dítě bude mít rodič nadále nárok na prodlouženou výměru rodičovského příspěvku až do sedmi let dítěte, a rodičovský příspěvek bude poskytován ve výši klasického čerpání, tj. v částce 7600 Kč.

Je tedy důležité si uvědomit, že ačkoli MPSV hovoří o možnosti volby a zvýšené flexibilitě v rozhodnutí rodičů, ve skutečnosti je volba přístupná jen určitým rodinám. Je sice pravda, že již nemusejí všichni rodiče (matky) buď být s dítětem doma čtyři roky, anebo ztratit nárok na podporu ze strany státu. Nyní si některé skupiny rodičů mohou vybrat – pokud například matka předpokládá, že se bude chtít vrátit brzy do zaměstnání, může zvolit rychlejší variantu čerpání příspěvku. Ve dvou letech tak může využít služby instituce péče o dítě s vědomím, že nepřichází o něco, na co by měla nárok, pokud by dále zůstala doma. V tomto smyslu může nová úprava více motivovat některé ženy, aby se dříve vracely na pracovní trh a neztrácely

tak kvalifikaci a kontakt s pracovištěm kvůli dlouhodobému pobytu doma.

Ne všichni rodiče mají tedy stejnou možnost volby. Na to, aby si matka (případně otec) mohla zvolit nejrychlejší možnost čerpání, musí její (jeho) příjem přesahovat určitou hranici, a pokud chce mít nárok na čerpání v základní výměře, musí se účastnit plateb na nemocenském pojištění. Ženy, kterým např. skončil pracovní poměr na dobu určitou v době první rodičovské dovolené, nebyla jim prodloužena smlouva a nyní budou mít druhé dítě, budou automaticky muset zvolit čtyřleté pobírání RP, i když by se do práce rády vrátily dříve. Nebo matka samoživitelka, která pracuje za 15 000 Kč hrubého, nebude mít nárok na volbu dvouletého pobírání, i když plánuje začít pracovat již ve dvou letech dítěte. Ministr práce a sociálních věcí Petr Nečas a jeho úředníci v médiích navrhuji, že v případě omezené možnosti volby u matky může v rodině rodičovský příspěvek pobírat otec, přičemž o dítě nadále pečuje prakticky matka. Tento postup má ale svoje rizika a nepomůže každému, jak uvidíme dále.

Časté kritiky reformy směřují k tomu, že rodiče (matky) jsou nuceni „vědět“ dopředu, jaké bude jejich dítě, co bude potřebovat a jaké budou konkrétní podmínky a podle toho si předem volit způsob čerpání. To je pravda jen částečně. Pokud si matka zvolí dvouleté čerpání příspěvku a pak zjistí, že její dítě je příliš často nemocné, nedokáže se adaptovat v cizím prostředí, nebo jí není umožněno z různých důvodů nastoupit do práce či se jí prostě ještě pracovat nechce, nic jí nebrání využít tříleté mateřské dovolené – ovšem poslední rok již bez příspěvku, který si vlastně vybrala předem. Trátit na tom budou spíše ženy, které si nejprve naplánují, že budou doma čtyři roky, ale po dvou letech se jim bude stýskat po práci nebo získají dobrou pracovní příležitost, případně se změní finanční podmínky rodiny, a do práce nastoupí. Pokud svěří dítě státní

instituci, ztratí nárok na příspěvek, ačkoli jej pobíraly jen v té nejnižší výměře. Z tohoto hlediska tak může být pro všechny rodiče výhodnější zvolit dvouletou variantu pobírání příspěvku, část peněz si ukládat pro případ budoucí potřeby a pak podle situace nastoupit do práce, zůstat doma déle a čerpat z těchto „úspor“, nebo si pořídit druhé dítě a znovu pobírat peněžitou pomoc v mateřství. Tato možnost je však otevřená jen těm, které byly nemocensky pojištěné a pobíraly plat vyšší než 16 521 Kč hrubého (případně tyto podmínky splnil otec dítěte).

Kdo je reformou znevýhodněn?

Jak již bylo uvedeno, ne všichni rodiče mají stejně široké pole při volbě varianty pobírání rodičovského příspěvku. Záměr českých zákonodárců je poměrně jasný. Lze předpokládat, že cílem bylo navázat pobírání příspěvku alespoň částečně na předchozí plat rodiče a zároveň omezit možnost zneužívání současného nastavení (například nízkokvalifikovanými a nezaměstnanými rodiči, kteří by volili nejrychlejší a z krátkodobého hlediska nejlukrativnější variantu a později by se stejně ocitli v záchranné sociální síti státu).

Ve světě ale navázání výše rodičovského příspěvku na předchozí plat znamená především snahu zamezit ztrátě motivace určitých skupin rodičů (matek) vrátit se na pracovní trh. To znamená, že pokud žena v práci a po zaplacení nákladů na zajištění péče o dítě v době své nepřítomnosti vydělá částku podobnou rodičovskému příspěvku, lze předpokládat, že bude svůj návrat na pracovní trh oddalovat. Vysoký rodičovský příspěvek je tak pro stát z dlouhodobého hlediska nevýhodný: tyto ženy totiž nejen že nepřispívají do státního rozpočtu svými daněmi, navíc si později obtížně hledají práci a stát dále vynakládá zdroje na jejich podporu v nezaměstnanosti, rekvalifikaci či sociální podporu jejich rodin.

Tuto funkci nový český systém rozhodně neplní, naopak nadále podporuje či přímo nutí některé matky, aby zůstaly doma s dítětem po dobu čtyř let. To je z dlouhodobého hlediska nevýhodné jak pro stát, tak pro mnohé ženy samotné. Je otázka, nakolik je to skutečně výhodné alespoň pro děti, jak tvrdí obhájci tohoto systému.⁸

Některé skupiny rodičů (matek) jsou novým systémem jednoznačně znevýhodněny. Je otázkou, zda šlo o záměr zákonodárce, či zda došlo k určitým opomenutím, která bude ještě možno napravit. V první řadě jsou to matky podnikatelky (budu nyní vycházet z toho, že rodičovský příspěvek pobírají z více než 98 % matky, na otce se zaměřím později). Problém spočívá v tom, že nárok na rodičovský příspěvek ve zvýšené a v základní výměře mají jenom rodiče, kteří mají nárok na peněžitou pomoc v mateřství či na nemocenské poskytované v souvislosti s porodem. Musí tedy být nemocensky pojištěni. Vzhledem k tomu, že podnikatelky se k dobrovolnému nemocenskému pojištění zpravidla nepřihlašují, nemají na volbu nárok. Lze očekávat, že v budoucnu se část z nich s výhledem na možnost volby rodičovského příspěvku k nemocenskému pojištění přihlásí. Do současné doby ale nemohly tušit, že jejich rodičovský příspěvek se bude v budoucnu odvíjet od existence či neexistence nemocenského pojištění, a ocitají se před nucenou čtyřletou variantou pobírání příspěvku. Ta je pro ně často nevýhodná a nežádoucí, jelikož se zpravidla

8 V praxi takové nastavení sociální politiky v současné situaci na pracovním trhu v ČR totiž znamená, že do tří až čtyř let je sice dítě s matkou doma, pak ale většina žen nastupuje na plný úvazek do práce (mnohdy do práce méně kvalifikované a méně placené, než by odpovídalo jejímu vzdělání). Dítě tak náhle tráví dlouhou dobu v mateřské školce bez možnosti postupného přechodu. V tomto smyslu by pro děti mohla být přínosnější spíše podpora flexibilních pracovních úvazků, podpora větší participace otců na rodičovské péči a zkvalitňování zařízení péče o děti ve smyslu více individuální a časově flexibilní péče.

vracejí k pracovní aktivitě poměrně brzy po narození dítěte a často lze jejich práci dobře skloubit s péčí o malé dítě.⁹ Pokud ale využijí zařízení kolektivní péče o děti na dobu delší, než je určený limit před čtvrtými narozeninami dítěte, budou kráceny o část příspěvku, na který by za jiných okolností měly nárok. Stát tak podnikatelky v podstatě nutí, aby přerušily svou pracovní činnost na čtyři roky, případně si zaplatily chůvu, a uzavírá jim možnost využít veřejná zařízení péče o děti. Přitom lze předpokládat, že právě podnikatelky by využívaly dvouletou variantu pobírání rodičovského příspěvku a pak se postupně vracely ke své podnikatelské aktivitě. Mnohým z nich navíc připadá právem nelogická návaznost rodičovského příspěvku, který je dávkou státní sociální podpory a zdroje na něj jsou tedy čerpány z daní (které podnikatelky platí), na existenci nemocenského pojištění, které je pro osoby samostatně výdělečně činné dobrovolné.

V určitém smyslu jsou v podobné situaci matky studentky. Od roku 2008 není doba studia započítávána do nemocenského pojištění a studentky tak nebudou mít nárok na peněžitou pomoc v mateřství či na nemocenské v souvislosti s porodem. Nemají tudíž ani možnost volby a automaticky jim náleží čtyřletá varianta čerpání rodičovského příspěvku.¹⁰ Pokud chtějí matky studentky pokračovat po porodu ve studiu či začít se uplatňovat na pracovním trhu a zachovat si nárok na rodičovský příspěvek, nesmí využívat zařízení kolektivní péče o děti na více než pět dní v měsíci (poslední rok čtyři hodiny denně). Přitom u studentek – stejně jako u podnikatelek – se dá předpokládat zvýšená snaha vrátit se k práci či ke studiu co nejdříve.

9 Viz Křížková, A. 2007. *Životní strategie žen a mužů v řízení (a) podnikání*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

10 Výjimku mají jen matky, které v době těhotenství úspěšně ukončí studium – ty nárok na peněžitou pomoc v mateřství mít budou.

Znevýhodněné reformou jsou také matky, které byly v minulosti zaměstnány na smlouvu na dobu určitou. U prvního narozeného dítěte sice mají nárok na šestměsíční ochrannou lhůtu – pokud jim pracovní smlouva skončila v průběhu druhého či třetího trimestru těhotenství, mají stále nárok na peněžitou podporu v mateřství, a tudíž i na volbu délky rodičovského příspěvku. Problém nastává, pokud se jim narodí druhé dítě do tří let od narození prvního. Zatímco ženám, které předtím pracovaly na smlouvu na dobu neurčitou, zaměstnanecký poměr stále trvá a mají proto nárok na peněžitou pomoc v mateřství a na volbu délky pobírání rodičovského příspěvku, ženy, které měly jen smlouvu na dobu určitou (ačkoli mohly pracovat stejnou dobu a odvádět tak stejné daně a pojistné), již nárok na peněžitou pomoc v mateřství ani na volbu RP nemají, jelikož jejich pracovní poměr skončil.

Samostatnou kapitolou jsou osamělé matky. Velká většina neprovdaných matek patří do skupiny obyvatel s nízkou kvalifikací a nízkými příjmy.¹¹ Mnoho z nich tedy nebude mít vůbec nárok na volbu délky pobírání rodičovského příspěvku (nezaměstnané ženy) nebo dosáhnou jen na tříletou variantu (ženy, jejichž příjem nepřesahuje přibližně 16 500 Kč hrubého). Přitom matky samoživitelky mají tendenci vracet se dříve na pracovní trh (pokud se jim podaří najít práci) a také častěji využívají veřejná zařízení péče o děti. Nový systém jim v podstatě sděluje, že mají zůstat raději déle doma a závislé na sociálních příjmech.

Osamělé matky jsou přitom silně dotčeny i dalšími body reformy veřejných financí: ztrácejí výhodu delší mateřské dovolené, dotýká se jejich snížení hranice nároku na přídatky na děti a snížení celkové částky životního minima. Vzhledem k nízkým pracovním příjmům v této

11 Hamplová, D. (ed.) 2007. *Děti na psí knížku*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

skupině nelze očekávat, že budou zvýhodněny jednotnou sazbou daně z příjmu. Naopak je silně postihne zvýšení nepřímých daní a také zavedení poplatků u lékaře a za léky. Rodiny osamělých matek, které jsou silně znevýhodněny absencí druhého příjmu a diskriminací na trhu práce,¹² tak budou dále znevýhodněny i v sociálním systému.

Možnosti volby: když bude žadatelem otec dítěte

MPSV oficiálně doporučuje jako způsob, jak dosáhnout na možnost volby, možnost převést rodičovský příspěvek na otce dítěte. V současné podobě je totiž český systém rodičovské péče ojedinelý tím, že rodičovská dovolená, rodičovský příspěvek a samotná praktická péče o dítě jsou na sobě naprosto nezávislé. Jeden či oba rodiče mohou být po tři roky na rodičovské dovolené, během kterých je jim garantována pracovní pozice odpovídající pracovní smlouvě. Rodičovský příspěvek byl sice původně zamýšlen jako náhrada mzdy v době rodičovské dovolené, v současné době ale rodič může mít během jeho pobírání neomezený příjem a může splnit svou povinnost osobní a celodenní péče tím, že v době své výdělečné aktivity či studia pověří péčí jinou zletilou osobu. To tedy znamená, že otec může být příjemcem rodičovského příspěvku a matka přitom zůstává doma a pečuje o dítě (ať už v rámci rodičovské dovolené či nikoli). To může některým párům pomoci obejít omezení možnosti volby délky pobírání příspěvku, které se vztahuje na matku. Pokud byla například matka nezaměstnaná či osoba samostatně výdělečně činná a otec byl jako zaměstnanec nemocensky pojištěn a dosahoval vyšších příjmů, může být pro rodinu v některých případech výhodnější, když žadatelem o příspěvek bude otec, který zvolí volbu podle své situace (může si tedy vybrat

dvouleté čerpání). V rodině se ale prakticky nic nezmění – o dítě bude dále doma pečovat matka. Tento postup je oficiálně doporučován, nemělo by se tedy jednat o „obcházení zákona“.

V souvislosti s tím se ale vynořují mnohé problémy, které prozatím nejsou vůbec či dostatečně prodiskutovány. První možností je, že rodičovský příspěvek bude na otce převeden jen na jeden měsíc, během něhož otec učiní volbu, jež je potom již nevratná a bude se vztahovat i na druhého rodiče, tedy matku. Pak bude ihned příspěvek převeden zpět na matku. Z administrativního hlediska je tento postup značně krkolomný a pracný pro všechny zúčastněné – rodiče, stát a pracovníky sociálních odborů úřadů či poboček zdravotních pojišťoven.

Druhou možností je trvalé pobírání příspěvku otcem. To ale přináší dvě rizika. Tím viditelnějším je otázka účasti na zdravotním pojištění.¹³ Dalším problémem spojeným

13 Stát je totiž plátcem zdravotního pojištění za: a) příjemce rodičovského příspěvku; b) ženy na rodičovské dovolené; c) osoby celodenně a řádně pečující o jedno dítě do sedmi let věku nebo nejméně o dvě děti do 15 let věku. V současné době se nejčastěji jedná o jednu a tutéž osobu. Pokud ale bude příjemcem rodičovského příspěvku otec, má nárok na to, aby za něho stát platil zdravotní pojištění. Pokud je matka zároveň na rodičovské dovolené, platí je stát i za ni. Pokud ale na rodičovské dovolené není (např. ženy nezaměstnané, studentky, podnikatelky, které se nemají odkud „dovolit“), mohl by za ni stát platit zdravotní pojištění jako za osobu, která osobně, řádně a celodenně pečuje o dítě do sedmi let. Těžko lze ale považovat podmínku osobní, řádné a celodenní péče za splněnou u matky, když otec ji musí splňovat také, aby vůbec měl nárok na rodičovský příspěvek. Matka je v tomto případě nikoli osoba řádně, celodenně a osobně pečující o své dítě, ale pouze „jiná zletilá osoba“ zajištěná otcem. Nárok na zdravotní pojištění od státu by tedy neměla mít a zdá se, že zdravotní pojišťovny si zákon takto interpretují. A i kdyby jí byl nárok přesto uznán, jinou nevýhodou takového uspořádání je, že v tomto případě nesmí mít žádné vlastní příjmy – jinak nárok ztrácí. Takové uspořádání tedy opět není příliš vhodné pro podnikatelky, které by rády při péči o děti a alespoň v omezené

12 Viz Dudová, R., Hastrmanová, Š. 2007. *Otcové, matky a porozvodová péče o děti*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

s převedením rodičovského příspěvku na otce je to, že v některých rodinách to jednoduše není možné nebo to situaci nevyřeší. Na jedné straně se jedná o rodiny, kde ani otec nesplňuje zákonem dané podmínky pro volbu délky příspěvku – například oba rodiče jsou podnikatelé či živnostníci. Tyto rodiny jsou pak znevýhodněny proti těm, kde je alespoň jeden z rodičů zaměstnancem. Ještě horší je ale situace pro rodiny osamělých matek, které by se rády vrátily na pracovní trh dříve, než jim umožňuje volba, na kterou mají ze své situace nárok. Nejenže jsou znevýhodněny neexistencí druhého příjmu, ale i tím, že nemají nikoho, na koho by rodičovský příspěvek převedly.

Poměrně skryté zůstává jiné riziko zásadního významu. Konsenzuální pohled na rodinnou jednotku, který praktikuje současná vláda a ministr práce a sociálních věcí, předpokládá, že mezi rodiči panuje dokonalá shoda a spolupráce, a že zájem celku se rovná zájmu jednotlivců. Tak tomu může být v ideálním světě – náš svět ale ideální není. Rodičovský příspěvek bývá často jediným příjmem, který matky pečující doma o malé děti mají a se kterým mohou relativně volně disponovat. Může pro ně znamenat skutečnou i pocítovanou nezávislost a alespoň dílčí finanční jistotu. Vzhledem k tomu, že muž se v tomto období stává jediným živitelem rodiny, musí se žena jinak se všemi potřebami obracet na něj. To potenciálně vytváří situaci mocenské nerovnováhy v páru, která může mít zničující dopady na ženu i na partnerství samotné. Doporučení, aby byl rodičovský příspěvek převeden na otce, pokud je to pro rodinu jako celek finančně výhodnější, vůbec nebere v úvahu tuto realitu a jeho uskutečnění může pro část žen (které

míře provozovaly svou živnost. V tom případě si musí zdravotní pojištění platit samy (viz Zákon č. 592/1992 Sb., o pojistném na všeobecné zdravotní pojištění; Zákon č. 48/1997 Sb., o veřejném zdravotním pojištění a o změně a doplnění některých souvisejících zákonů).

mají tu smůlu, že nežijí v ideálním partnerství) znamenat naprostou ztrátu osobní autonomie, která je vždy podmíněna i autonomií finanční.

Převedení rodičovského příspěvku na otce tedy omezení volby délky pobírání rodičovského příspěvku pro některé skupiny vždy neřeší, naopak může způsobit specifické problémy. Výhodnější strategií může být spíše cílená snaha získat účast na nemocenském pojištění pro ženy, které chtějí dosáhnout alespoň možnosti volby tříletého pobírání rodičovského příspěvku. Podmínkou totiž není jen nárok na peněžitou pomoc v mateřství, jak se zpravidla uvádí. Volba je otevřená i těm, které (kteří) měly nárok na nemocenské poskytované v souvislosti s porodem. Pro tento účel nemusí matka splnit podmínku být účastna na pojištění alespoň 270 dní v posledních dvou letech před porodem a pro osoby samostatně výdělečně činné navíc ještě alespoň 180 dní před porodem. Stačí, aby se účastnila nemocenského pojištění.¹⁴

Jaké problémy reforma neřeší či generuje?

Největší problémy současné reformy ale nevyplývají z toho, co a jakým způsobem se pokouší řešit. Největší problém spočívá v tom, čím se vůbec nezabývá. To se týká zejména návaznosti (kratší) délky pobírání rodičovského příspěvku a dostupnosti formální nerodičovské péče o děti.¹⁵ Vládní představitelé se jednoznačně vyjadřují, že nehodlají žádným způsobem zajistit či zvýšit podporu pro veřejná zařízení péče o děti, a to i přes současný demografický vývoj, který naznačuje, že poptávka bude brzy na většině míst

14 K tomu musí vykonávat zaměstnání, které trvá alespoň 15 kalendářních dnů a ve kterém dosáhne příjmu alespoň 2 000 Kč za kalendářní měsíc; případně se jako osoba samostatně výdělečně činná k pojištění přihlásí alespoň tři měsíce před vznesením nároku na nemocenskou.

15 Podrobněji viz kapitolu 3 v této knize.

převyšovat nabídku (a na mnoha místech je tomu tak již nyní). Obecní jesle jsou nadále rušeny a do budoucna nelze počítat s jejich obnovováním. Mateřské školky řeší situaci tím, že navyšují počet dětí ve třídách, což pravděpodobně zhoršuje kvalitu poskytované péče. Navíc si stanovují vlastní kritéria pro přijímání dětí, kterými omezují počty přijímaných dětí: odmítají přijímat děti během školního roku, případně děti přijmou, ale prakticky jim umožní docházku až po dovršení třetího roku. Jen vzácně jsou ochotny přijímat děti mladší tří let, ačkoli zákon to umožňuje. Přednost dostávají děti z obce, která je zřizovatelem mateřské školy, a děti v posledním roce před nástupem do školy. V praxi to znamená, že ani žena, která si zvolí tříletou variantu délky pobírání rodičovského příspěvku a po uplynutí rodičovské dovolené chce nastoupit zpět ke svému zaměstnavateli, jak jí to garantuje zákon, nemá mnohdy šanci na umístění dítěte do mateřské školy od jeho tří let. Mnohé mateřské školky také podmiňují přijetí dítěte již existujícím zaměstnáním matky, což řadu žen dostává do bezvýhodné situace, jelikož je pro ně obtížné až nemožné si s dítětem v celodenní péči práci vůbec najít. Rodiče, kteří si zvolí dvouletou variantu, jsou odkázáni na soukromé zajištění péče o dítě. Není proto divu, že žádostí o dvouletou variantu je prozatím málo – nemusí to být způsobeno tím, že matky chtějí skutečně zůstat doma tři roky a více, jen jim reálné podmínky neumožňují jinou volbu.

Vláda chce řešit problém nedostatku míst ve veřejných zařízeních péče o děti úpravou předpisů týkajících se soukromého provozování péče o děti či podporou firemních zařízení. Tyto kroky jsou jistě pozitivní a nezbytné, nelze si ale namlouvat, že skutečně situaci vyřeší. Současná představa, podle které lze nedostatek školek nahradit nekvalifikovanými chůvami ze sousedství, které budou bez předchozí přípravy a investic do zařízení pečovat ve svém domově o pět dětí včetně toho svého, je přinejmenším

naivní a určitě by si zasloužila hlubší podložení výzkumem a odbornou debatou. Navíc neochota podporovat stávající veřejná zařízení péče o děti znamená plýtvání znalostmi a zkušenostmi, které byly díky jejich dlouhodobému úspěšnému fungování nastrádány, a důvěrou, kterou tato zařízení u rodičů požívají.

Jiným problémem, který reforma nepozorovaně generuje, je prohlubování sociálních nerovností – mezi rodinami s nižším a s vyšším socioekonomickým statutem, mezi muži a ženami, mezi úplnými a neúplnými rodinami. Možnost volby je přístupná jen některým skupinám a jen některé skupiny mohou všechny své možnosti skutečně využít. O tom ale více v závěrečné části textu.

Shrnutí

Reformu rodičovského příspěvku jako takovou nelze hodnotit pouze negativně – současný stav totiž není nutně horší, než byl stav předcházející, navíc představuje rozšíření prostoru volby pro určité skupiny rodičů. Je ale nutné poukázat na to, že reforma není koncepční a není provázaná s dalšími oblastmi, které se problematiky péče o malé děti dotýkají. Nenastoluje žádnou zásadní změnu a nijak zásadně nepomůže řešit potřebu všech pracujících kombinovat uspokojivě práci a rodinný život. Dá se tedy hovořit o promarněné šanci na změnu. Rizikem nového systému je navíc to, že pokud se nic dalšího nezmění, v průběhu let se bude zhoršovat jak situace pracujících rodičů malých dětí (nebudou dostupná zařízení péče o děti a další opatření pomáhající uspokojivě kombinovat práci a rodinu), tak rodičů, kteří zůstanou s dítětem dlouhou dobu doma (rodičovský příspěvek nebude průběžně valorizován a jeho reálná hodnota se tak bude rychle snižovat). Přitom ale reformátoři prohlašují nový systém za převratný a nemající obdoby z hlediska jeho flexibility, štedrosti a vhodnosti pro děti.

FALEŠNÁ FLEXIBILITA: Systém není ve skutečnosti dostatečně flexibilní z více důvodů. Nejprve proto, že volba není přístupná všem – ačkoli celková suma peněz je u všech variant přibližně stejná. Určité skupiny matek (rodičů) jsou nuceny být doma čtyři či tři roky, a to i tehdy, kdy by rády nastoupily do práce dříve. Dlouhá absence pro mnohé znamená horší pozdější uplatnění na pracovním trhu.¹⁶ Tím se zvyšuje jejich závislost na systému sociální podpory. Pro ženy se tím zvyšuje také jejich závislost na manželovi – živiteli rodiny, což může mít dramatické důsledky pro nefungující partnerství a pro matky samoživitelky.

Flexibilita je omezená také tím, že vzhledem k ostatním podmínkám je reálná volba pro některé skupiny neuskutečnitelná. Ačkoli mohou mít nárok na dvou či tříletou variantu pobírání rodičovského příspěvku, nemohou si ji zvolit jednoduše proto, že neví, jak by jinak zajistily péči o své děti. Soukromá péče je pro mnohé rodiny finančně nedostupná, případně k ní nemají dostatečnou důvěru. V současné situaci nedostupnosti míst v jeslích či ve školkách pro dvou a tříleté děti mnozí rodiče raději sází na jistotu čtyřleté podpory. K tomu se přidává nedostatečná flexibilita českého pracovního trhu, tj. zejména neochota zaměstnavatelů umožnit práci na částečný úvazek či práci (částečně) z domova.

Nedostatek flexibility je způsoben také tím, že rodiče musejí provést volbu délky pobírání příspěvku velmi záhy, v době, kdy nemají informace potřebné k odpovědnému rozhodnutí. Pokud se matka rozhodne pro dvouletou variantu a pak se jí nepodaří vrátit se do práce či její dítě nebude snášet nerodičovskou péči, nemůže své rozhodnutí přehodnotit. V tomto případě alespoň nepřijde o peníze – příspěvek jí bude jen vyplacen rychleji.¹⁷ Poměrně huře na

16 Více viz kapitolu 5 v této knize.

17 Po skončení rodičovské dovolené se bude muset nahlásit jako uchazečka o zaměstnání a plnit závazky s tímto statutem spojené,

tom bude ale žena, která zvolí čtyřletou variantu a pak se jí naskytne výhodná možnost vrátit do zaměstnání či se náhle stane samoživitelkou a bude k návratu do práce donucena okolnostmi. V tom případě při umístění dítěte do zařízení kolektivní péče část rodičovského příspěvku ztratí.

Zdá se, že sami zákonodárci chápou dvouletou variantu pobírání rodičovského příspěvku jako výjimečnou možnost pro dobře situované a zároveň pracovně orientované ženy či ženy, které si nemohou dovolit dlouhodobou absenci v zaměstnání kvůli ztrátě zkušeností a kvalifikace. Zároveň předpokládají, že rodiny těchto žen budou schopné finančně zajistit soukromou péči o dítě.

FALEŠNÁ ŠTĚDROST: Nový systém rodičovského příspěvku se jeví jako výjimečně štedrý vůči pečujícím rodičům, zejména v porovnání se zahraniční realitou. Je ale možné právem se domnívat, že hlavním cílem reformy bylo na jedné straně zmrazit výši příspěvku – sice zůstal ve stejné výši jako v roce 2007, ale již se nepředpokládá jeho automatická valorizace. Jeho zvyšování tedy bude nadále záviset jen na politické vůli. To znamená, že jeho reálná hodnota se bude každý rok nadále snižovat. Na druhé straně bylo cílem zkrátit pro většinu rodičů dobu pobírání příspěvku zpět na tři roky – ačkoli zůstala možnost pobírat příspěvek po dobu čtyř let, od 21. měsíce věku dítěte bude příspěvek zásadně snížen a celková částka bude také nižší než u tříleté varianty. Zároveň ale vláda nemíní investovat do dalších souvisejících oblastí (snad s výjimkou podpory částečných úvazků), které by rodičům umožnily skutečnou volbu.

nebo (pokud nebude mít žádný příjem) může užívat statusu osoby celodenně osobně pečující o dítě mladší sedmi let věku, případně si musí sama zaplatit zdravotní pojištění (Zákon č. 592/1992 Sb., o pojistném na všeobecné zdravotní pojištění; Zákon č. 48/1997 Sb., o veřejném zdravotním pojištění a o změně a doplnění některých souvisejících zákonů.)

FALEŠNÁ ROVNOST: Jak bylo řečeno, současné nastavení rodičovského příspěvku společně s dalšími změnami obsaženými v zákoně o stabilizaci veřejných rozpočtů bude nutně prohlubovat stávající nerovnosti mezi různými příjmovými skupinami. Vyšší příjmové kategorie rodičů budou těžit z daňové reformy. Navíc jim může pomoci dvouletá varianta pobírání rodičovského příspěvku, na kterou budou mít nárok – po jeho skončení finančně dosáhnou na soukromé zajištění kvalitní a individuální péče o děti, a tudíž nebudou postiženi nedostatkem míst v jeslích a školkách. Pokud si budou moci dovolit zaplatit individuální péči o dítě, neztratí nárok na příspěvek, i pokud budou chtít začít pracovat dříve než ve dvou letech dítěte. Budou přitom profesionálně a finančně těžit také z toho, že se budou moci rychle vrátit do práce, jelikož neztratí zkušenosti, kvalifikaci a kontakt s pracovištěm.

Ve střední příjmové kategorii rodin budou ženy pravděpodobně vzhledem k nedostupnosti míst ve veřejných zařízeních péče o děti a k podmínkám pracovního trhu volit tří nebo čtyřletou variantu délky pobírání rodičovského příspěvku. Jejich situace se tedy zásadně nezmění. Časem se ale bude zhoršovat vzhledem k devalvaci reálné hodnoty příspěvku. Navíc bude tato situace nadále podporovat znevýhodnění žen na trhu práce kvůli dlouhodobé absenci či předpokladu dlouhodobé absence na pracovišti z důvodu narození dítěte.

V příjmově a sociálně znevýhodněných skupinách budou dopady reformy nejtěžší – jedná se například o ženy nezaměstnané či matky samoživitelky. Právě tyto skupiny budou znevýhodněny daňovou reformou a budou nejvíce postiženy zvýšením nepřímých daní. Tyto skupiny budou svou pracovní situaci tlačeny ke čtyřleté variantě délky pobírání rodičovského příspěvku. Navíc vzhledem k narůstajícímu nedostatku levných a kvalitních veřejných zařízení péče o děti nebudou mít alternativní možnost, jak zajis-

tit péči o děti. Právě ony nejvíce potřebují veřejné instituce, pokud jich ale využijí, budou znevýhodněny tím, že nebudou moci pobírat rodičovský příspěvek po celou dobu nároku. Celkově tak lze očekávat, že se bude prohlubovat jejich závislost na systému sociální podpory či na dávkách v hmotné nouzi, aniž by byly motivovány k dřívějšímu nástupu do zaměstnání.

Nový systém zároveň prohlubuje stávající nerovnosti mezi muži a ženami a nepokouší se tyto nerovnosti odstraňovat. Ačkoli se tváří jako „pokrokový“, ve skutečnosti vychází z tradičního modelu rodiny a v kruhu tento model podporuje. Dlouhodobá absence na pracovním trhu a nedostatečná podpora formální péče o děti zvyšuje závislost ženy na muži-živiteli. Ačkoli je v současné době čtvrtina všech rodin neúplných a téměř pětina prvních dětí se rodí osamělým matkám nežijícím s partnerem,¹⁸ reforma jaksi předpokládá, že matky si mohou dovolit zůstat tři až čtyři roky doma s dětmi, jelikož je živí jejich manžel, následně mohou riskovat zhoršení svého postavení na pracovním trhu, jelikož jejich prioritou bude péče o děti a jejich role živitelky nebude klíčová, případně mohou rodičovský příspěvek převést na otce dítěte, pokud to bude pro rodinu výhodné. Výrazné zvýšení slevy na dani pro toho z manželů, jehož partner či partnerka je v domácnosti, dále zvýhodňuje tradiční model rodiny, kdy žena rezignuje na vlastní kariéru. V tomto systému totiž žena nesmí mít žádný příjem, zatímco v systému společného zdanění se příjem obou partnerů jednoduše sečetl.

V závěru by se dalo ještě diskutovat o *falešné vhodnosti pro děti*. V dominantním diskursu péče o malé děti převládá psychologizující argument zájmu dítěte, a dlouhé (tří či čtyřleté) setrvání matky (výjimečně otce) doma

18 Hamplová, D. 2007. „Děti bez partnera nebo na psí knížku?“ Pp. 49–58 in: Hamplová, D. (ed.) 2007. *Děti na psí knížku*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

s dítětem je hodnoceno jako nejvíce odpovídající tomuto zájmu. Nový systém rodičovského příspěvku a celkové vládní pojetí rodinné politiky zdá se toto stanovisko podporuje a vychází z něj (ačkoli mírně a podmíněně rozšiřuje prostor volby pro některé skupiny rodičů). V praxi je ale třeba diskutovat o tom, nakolik je pro děti nevhodnější současná situace, kdy do tří až čtyř let věku sice zůstávají s matkou doma, pak ale náhle nastupují do přeplněné mateřské školky a pobývají v ní více než osm hodin denně, jelikož matka chce nebo musí nastoupit na plný úvazek do práce. V současném nastavení chybí zajištění doby, kdy by si dítě na kolektivní péči postupně zvykalo, chybí kratší či flexibilní úvazky, které by rodičům umožnily trávit s dítětem více času a případně se v péči střídat, a chybí kvalitní a flexibilní zařízení formální péče o děti. Zajištění těchto chybějících opatření by mohlo odpovídat zájmu dítěte více než stávající systém, mimo jiné také proto, že stále méně dětí vyrůstá v rodinách se dvěma či více dalšími sourozenci a stále více dětí vyrůstá jako „jedináčci“.¹⁹ Školka či jesle pak představuje jediné místo umožňující jejich soustavnou socializaci s vrstevníky v předškolním věku.

19 Podle sčítání lidu z roku 2001 bylo z úplných rodin s dětmi 31 % tříčlenných, zatímco jen 15 % s pěti a více členy, u neúplných rodin s dětmi to bylo dokonce 51 % rodin dvoučlenných a jen 10 % rodin čtyř a vícečlenných (Veřejná databáze ČSÚ, <http://vdb.czso.cz>).

Kapitola 3

Kam směřuje česká společnost v oblasti denní péče o předškolní děti?²⁰

Hana Hašková

V 90. letech 20. století jsme byli v České republice, stejně jako i v mnohých dalších zemích bývalého východoevropského bloku, svědky významného poklesu v počtu zařízení denní péče o předškolní děti.²¹ Zatímco pokles počtu mateřských škol²² byl spíše pozvolný, v případě jeslí došlo

20 Práce na této kapitole byla podpořena řešením projektu „Gendered Citizenship in Multicultural Europe: The Impact of Contemporary Women’s Movement“, 6. RP EU, č. grantu 028746-2. Kapitola je rozšířenou verzí příspěvku, který autorka publikovala v časopise Socioweb v listopadu 2007.

21 Zařízení denní péče o předškolní děti může být zařízením s půldenním nebo celodenním provozem. Celodenním provozem se v České republice myslí zpravidla desetihodinový provoz v každý pracovní den.

22 Je zajímavé sledovat, jakým způsobem je v některých jazycích péče o předškolní děti úzce spjata s péčí matek, s péčí mateřskou. V kontextu českého jazyka si všimněme například termínů mateřská škola nebo mateřské centrum. Některé další podobné termíny byly v České republice pod evropským vlivem změněny.

na začátku 90. let k dramatickému propadu.²³ V současnosti je v České republice podíl pětiletých a čtyřletých dětí v zařízeních denní péče o děti v mezinárodním srovnání relativně vysoký. Co se však týče dětí mladších tří let, propadla se Česká republika během několika málo let z úrovně zemí s relativně vysokým podílem takto starých dětí v zařízeních denní péče o děti mezi země s nejnižším zajištěním institucionální denní péče o takto staré děti.²⁴

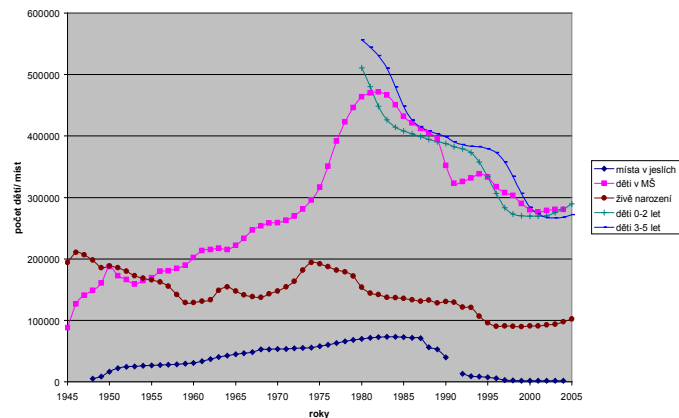
V této kapitole analyzuji výše popsaný trend ve vývoji institucionální denní péče o předškolní děti v české společnosti a odpovídám na několik základních otázek: Kdo pečuje v současné české společnosti o předškolní děti? Kam směřuje Česká republika v oblasti péče o předškolní děti? A potřebuje Česká republika podporu institucí péče o předškolní děti?

Například mateřský příspěvek a další mateřská dovolená, kterých využívají v České republice zejména matky pečující o děti mladší čtyř (respektive) tří let, byly přejmenovány na rodičovský příspěvek a rodičovskou dovolenou tak, aby zdůraznily skutečnost, že nejsou určeny pouze k využívání matkami, ale i otci dětí. I navzdory přejmenování mateřského příspěvku na rodičovský a další mateřské dovolené na rodičovskou dovolenou a i přes umožnění střídání rodičů na rodičovské dovolené tvoří ale otcové v české společnosti stále jen zhruba 1 % z osob na rodičovské dovolené.

23 Bulíř, M. 1990. *Zařízení předškolní péče a výchovy v ČSR: retrospektiva let 1881–1988 a 1921–1988*. Praha: ČSÚ; Kuchařová, V., Svobodová, K. 2006. *Sít' zařízení denní péče o děti předškolního věku v ČR*. Praha: VÚPSV.

24 Plantenga, J., Siegel, J. *Position paper, Childcare in a changing world* – http://www.childcareinachangingworld.nl/downloads/position_paper_part1.pdf (naposledy navštíveno 28. 10. 2007).

Graf 3.1: Počet dětí v předškolním věku podle věkových skupin, počet dětí v mateřských školách a počet míst v jeslích v České republice v letech 1945 až 2005.

Zdroje: Bulíř, M. 1990. *Zařízení předškolní péče a výchovy v ČSR: retrospektiva let 1981–1988 a 1921–1988*. Praha: ČSÚ; Kuchařová, V., Svobodová, K. 2006. *Sít' zařízení denní péče o děti předškolního věku v ČR*. Praha: VÚPSV; [www.czso.cz; http://popin.natur.cuni.cz/html2/index.php?item=3.2](http://popin.natur.cuni.cz/html2/index.php?item=3.2).

Péče o předškolní děti ve statistických datech

V současné době lze umístit do jeslí zhruba jen 3 % z celkového počtu dětí, které mohly být v jeslích umístěny na konci 80. let. V celé České republice bylo v roce 2005 pouze 54 jeslí, v nich pouze 1671 míst pro děti, a jejich počet každý rok klesá. Jesle spadají do kompetence ministerstva zdravotnictví a existují zpravidla již jen ve větších městech. Většina z nich je soukromých a poplatky za ně se pohybují ve velkém rozmezí od dvou do více než deseti tisíc Kč za měsíc. Co se školek týče, ty spadají do kompetence ministerstva školství a většina z nich je veřejných, i když existují i školky soukromé a církevní.²⁵ Státem regulované poplatky za ně

25 Na konci 80. let byla celá čtvrtina jeslí i mateřských škol provozována družstvy a podniky. Krátce po roce 1989 však většina družstev a podniků tato zařízení zrušila.

dosahují na rozdíl od jeslí jen okolo 3 % rodinných příjmů. V současné době navštěvují školky více než tři čtvrtiny všech tříletých a více než 90 % všech čtyř a pětiletých dětí. V jeslích je naopak v současné době umístěno pouze 0,5 % dětí mladších tří let.²⁶

Legislativní zakotvení správy jeslí jako zdravotně preventivních zařízení pod ministerstvem zdravotnictví a správy mateřských škol pod ministerstvem školství, které pochází v kontextu České republiky ze 40. až 50. let 20. století, pravděpodobně přispělo k rychlému úbytku jeslí v České republice po roce 1989, zatímco podíl dětí v mateřských školách se udržel na vysoké úrovni. Skutečnost, že správa jeslí tradičně spadala do kompetence ministerstva zdravotnictví, přispěla po roce 1989 k vyloučení jeslí ze systému předškolních zařízení, který tvoří první článek státem podporované školské soustavy. Mezi předškolní zařízení patřily jesle v České republice od 60. let, kdy se také uvažovalo o předání zodpovědnosti za jesle mezi ministerstvem zdravotnictví a ministerstvem školství, které však nebylo nakonec realizováno.²⁷ Vyloučení jeslí ze systému státem podporovaných předškolních zařízení po roce 1989 vedlo jednak k redukci jejich počtu, jednak k navýšení poplatků za jejich služby.

Větší poptávka po institucionální péči o děti mladší tří let než nabídka míst v jeslích vedla od poloviny 90. let k rychlému navyšování podílu těchto dětí ve školkách. Školky tedy začaly chybějící jesle do určité míry nahrazovat. Od konce 80. let se podíl dětí mladších tří let zapsaných ve školkách dokonce ztrojnásobil. V současné době je ve školkách zapsána celá čtvrtina ze všech dvouletých dětí.²⁸

26 Kuchařová, V., Svobodová, K. 2006. *Sít' zařízení denní péče o děti předškolního věku v ČR*. Praha: VÚPSV.

27 Klíma, M. 1969. *Pečovatelská služba jako forma péče o děti jeslového věku a důsledky vyplývající z jejich zavedení*. Brno: VUT.

28 Je ale pravděpodobné, že některé děti mladší tří let jsou k docházce do mateřských škol zapsány o několik měsíců dříve, než je začnou

Pokles počtu míst v mateřských školách se nicméně, obdobně jako v případě jeslí, také ještě nezastavil. Vzhledem k tomu, že od konce 90. let mírně vzrůstá porodnost, a to i díky rodičům, kteří rození dětí v průběhu 90. let odkládali do vyššího věku, dochází v posledních letech k rychlému růstu v počtu nepřijatých dětí do školek z důvodu jejich nedostatečných kapacit. Proto se mezi lety 2000 až 2006 počet nepřijatých dětí do školek téměř zpětinásobil a dosáhl téměř 10 000. Navíc, vzhledem k tomu, že dnešní třicátnice a třicátníci patří k babyboomové generaci, která se narodila v 70. letech, lze očekávat, že porodnost bude díky těmto silným generacím ještě několik let stoupat, a tak dojde k dalšímu snižování možnosti umístění dětí do školek, a to zejména (i když nejen) dětí mladších tří let.

Výzkum Rodiče 2005 ukázal, že se v české společnosti v průběhu 90. let stále rozšiřovala skupina těch matek, které zůstávaly s dětmi v domácnosti po dobu přesahující tříletou ochrannou lhůtu, po kterou má zaměstnavatel povinnost přijmout rodiče po návratu z rodičovské dovolené na pozici odpovídající jeho pracovní smlouvě. Výzkum Kuchařové, Ettlerové, Nešporové a Svobodové²⁹ navázal poznatkem, že pro 40 % matek, které nenastoupily zpět do práce v době, kdy skončila jejich tříletá rodičovská dovolená, byla jedním z hlavních důvodů setrvání v domácnosti

reálně navštěvovat. Nedostatek míst v zařízeních denní péče o děti totiž vede k situacím, kdy začíná rodina platit za docházku dítěte mladšího tří let od září nebo od ledna, ale školka akceptuje každodenní docházku dítěte až v době, kdy reálně dosáhne věku tří let, tedy až v měsících, které září nebo leden následují. Některé školky ale děti ke každodenní docházce přijímají i v případě, že ještě nedosáhly věku tří let. V daném ohledu záleží na rozhodnutí ředitelky nebo ředitele školky.

29 Kuchařová, V., Ettlerová, S., Nešporová, O., Svobodová, K. 2006. *Zaměstnání a péče o malé děti z perspektivy rodičů a zaměstnavatelů*. Praha: VÚPSV.

nemožnost umístit dítě do školky. Mezi dalšími důvody uvedenými matkami se vyskytovala také nemožnost návratu na trh práce formou zaměstnání v některém z rodině přátelských režimů (např. formou práce na zkrácený úvazek). Tyto, ale i další reprezentativní výzkumy potvrzují, že se v české společnosti postupně ujala praxe celodenní péče matky o děti mladší tří let. Kolem tří let věku dítěte se matka snaží o umístění dítěte do zařízení péče o předškolní děti a o návrat na trh práce. Pokud se snaží o návrat na trh práce, pak se buď vrací ke své původní výdělečné činnosti, nachází si novou práci, začíná podnikat, nebo se po skončení pobírání čtyřletého rodičovského příspěvku stává nezaměstnanou – hledající práci.³⁰

Individuální soukromou placenou péči o předškolní děti využívá v České republice pouze 1 až 2 % rodin s předškolními dětmi, a to i z důvodu finanční nedostupnosti. Jedno až dvě procenta rodičů s předškolními dětmi využívají také vzájemného hlídání dětí mezi rodiči. K oběma těmto ojediněle využívaným formám péče přistupují zpravidla až rodiče starších předškolních dětí. Některí rodiče vodí své děti do mateřských center. Tato centra začala vznikat v České republice v 90. letech 20. století, ale na rozdíl od jeslí a školek neslouží ke každodenní celodenní péči o děti, takže je v současné podobě nelze chápat jako jejich náhradu, ale spíše jako zařízení, v nichž se mohou rodiče a děti vzájemně setkávat a trávit čas společně s dalšími rodiči a dětmi.

Politika a praxe raného rodičovství

V 90. letech, v době poklesu počtu zařízení péče o předškolní děti, začala v České republice postupně narůstat nezaměstnanost a v polovině 90. let se prodloužila možná

30 Data z reprezentativních výběrových šetření Rodiče 2005; ISSP 2002 nebo Ženy v sociální struktuře 1991 jsou dostupná v datovém archivu Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i.

délka pobírání rodičovského příspěvku pro rodiče celodenně pečujícího o dítě na čtyři roky. V porovnání s mnohými jinými státy bývalého východoevropského bloku rostla nezaměstnanost v České společnosti na začátku 90. let relativně pomalu, a to zejména v důsledku státních regulací, které vedly k odchodu některých skupin lidí z trhu práce. Jednalo se zejména o pracující důchodce, o lidi v předdůchodovém věku, kteří odcházeli v případě ztráty zaměstnání do předčasného důchodu, a v neposlední řadě také o matky s malými dětmi. Odchod matek s malými dětmi z trhu práce doporučovala státům bývalé východní Evropy podle Víška³¹ dokonce i Světová banka jako jednu ze strategií uvolňování tlaků na měnících se východoevropských trzích práce. V České republice bylo prodloužení absence matek na trhu práce v polovině 90. let iniciováno právě prodloužením možné délky vyplacení rodičovského příspěvku až do čtyř let věku dítěte. Rodičovská dovolená, a tedy i ochrana před ztrátou zaměstnání, však prodloužena ze tří na čtyři roky nebyla. V důsledku takové legislativy začínaly úřady práce pomáhat matkám s návratem na trh práce nikoliv v době po ukončení tříleté rodičovské dovolené, ale až v době, kdy již nepobíraly rodičovský příspěvek, a neplatilo tak u nich již omezení pro využívání zařízení denní péče o děti, tedy až po dosažení čtyř let věku dítěte.³² Tím se pochopitelně šance matek s malými dětmi na návrat na trh práce snižovaly. Ke konci 90. let již bylo naprosto zřejmé, že jsou to zejména matky po skončení rodičovské dovolené, které tvoří jednu z nejvíce

31 Víšek, P. 2006. „Rodičovský příspěvek, minulost a budoucnost.“ Prezentace na konferenci *Komplexní rodinná politika jako prioritá státu aneb je ČR státem přátelským k rodině?* Praha: MPSV, 28. až 29. 11. 2006. Dostupné na: www.mpsv.cz/cs/3611.

32 Kuchařová, V., Ettlrová, S., Nešporová, O., Svobodová, K. 2006. *Zaměstnání a péče o malé děti z perspektivy rodičů a zaměstnavatelů*. Praha: VÚPSV.

ohrožených skupin populace dlouhodobou nezaměstnaností. V evropském srovnání deklarují čeští zaměstnavatelé nejmenší návratnost matek do svého původního zaměstnání po rodičovské dovolené³³ a právě v České republice byl prokázán největší negativní dopad mateřství na účast žen na trhu práce v celé Evropě.³⁴ Zatímco mezi ženami ve věku 20–44 let, které nemají děti mladší 12 let, je zaměstnáno 89 % z nich, mezi ženami stejné věkové kategorie, které však děti mladší 12 let mají, je zaměstnáno na plný úvazek pouze 58 % z nich.³⁵ Výzkum Kuchařové, Ettlerové, Nešporové a Svobodové³⁶ potvrdil, že se v České republice vrací v současné době zpět do svého původního zaměstnání po ukončení rodičovské dovolené pouze polovina matek. Situace návratu matek na trh práce se zhoršovala zejména v druhé polovině 90. let, kdy v České republice narůstala nezaměstnanost. Legislativa, která má po tři roky ochraňovat rodiče při celodenní péči o dítě před ztrátou zaměstnání, tedy není v České republice ve velké míře uplatňována.

33 Riedmann, A. 2006. *Working time and work-life balance in European companies*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

34 European Commission. 2006. *Indicators for monitoring the employment guidelines 2006 compendium*. European Commission DG ESAEO.

35 Český statistický úřad. 2005. *Zaostřeno na muže a na ženy*. Praha: ČSÚ.

36 Kuchařová, V., Ettlerová, S., Nešporová, O., Svobodová, K. 2006. *Zaměstnání a péče o malé děti z perspektivy rodičů a zaměstnavatelů*. Praha: VÚPSV.

Tabulka 3.1: Nástup na trh práce po skončení rodičovské „dovolené“ (v procentech).

Rok narození dítěte	Stejný zaměstnavatel – stejné místo	Stejný zaměstnavatel – jiné místo	Jiný zaměstnavatel	Podnikání	V domácnosti	Nezaměstnanost	Celkem
1987–1994 N= 876	35	13	43	4	3	2	100
1995–2002 N= 534	29	11	39	4	7	10	100

Zdroj: výzkum *Rodiče 2005*; N= 1410 (soubor rodičů s dítětem (dětmi) starší(mi) tří let (včetně) – tzn. rodiče, kteří již nemají nárok na rodičovskou dovolenou – kteří odpověděli na otázku, co dělala osoba, která čerpala v jejich rodině rodičovskou „dovolenou“ na péči o jejich nejmladší dítě, po skončení této rodičovské „dovolené“).

Po roce 2000 došlo k několika legislativním změnám v úpravě rodičovského příspěvku, které měly návrat matek na trh práce usnadnit. Zatímco na začátku 90. let byl rodičovský příspěvek určen pouze celodenně pečujícímu rodiči s velmi omezenou možností výdělku, v současné době již stanoven limit pro výdělek není a rozšířeny byly i možnosti využívání veřejných zařízení denní péče o předškolní děti při pobírání rodičovského příspěvku na několik dnů v měsíci, respektive několik hodin denně. Tyto legislativní změny mohly teoreticky směřovat k dosahování větší flexibility a svobody rodičů v oblasti kombinování výdělečné činnosti a péče o předškolní děti. V praxi však pro jejich reálné využití větším počtem matek neexistovaly příznivé podmínky. Jednak začalo docházet k těmto legislativním změnám, týkajícím se rodičovského příspěvku, až

v době, kdy již začaly narůstat počty dětí, které nemohou být v zařízeních denní péče umístěny z kapacitních důvodů, a jednak se zdá být pracovní prostředí v České republice pro kombinování pracovního života a rodičovství spíše nepříznivé.³⁷

Zdá se být pravidlem, že legislativní změny v oblasti rodičovské dovolené a rodičovského příspěvku směrem k větší flexibilitě a svobodě rodičů v jejich využívání musí být nutně doprovázeny zajištěním široké fyzické a finanční dostupnosti kvalitních institucí denní péče o předškolní děti, v něž mají rodiče důvěru, a rodině přátelského prostředí na trhu práce. Pokud totiž například rodič pobírající rodičovský příspěvek může podle zákona využívat do určité míry veřejná zařízení denní péče o předškolní děti (za účelem hledání práce nebo také k udržování kontaktu se svým zaměstnavatelem v podobě účasti na školení nebo časově omezené práce apod.), ale tato zařízení nejsou dostupná, pak legislativně zahrnutá možnost větší flexibility ve využití rodičovského příspěvku není realizovatelná.

Česká rodinná politika a fungování pracovního trhu v současné době zcela jednoznačně upřednostňují model kontinuální mateřské celodenní péče o děti do tří až čtyř let věku oproti kombinování výdělečné činnosti s péčí o takto staré děti i oproti střídání se rodičů v péči o předškolní děti. Takovému nastavení rodinné politiky odpovídá praxe raného rodičovství v české společnosti se zcela marginálním zastoupením otců čerpajících rodičovskou dovolenou a vysokým stupněm negativního dopadu mateřství na zaměstnání matek.

Praxe marginálního zastoupení otců na rodičovské dovolené vyplývá nejen z „tradičních“ představ o podobě mateřské a otcovské péče o děti, ale je také reakcí na princip (výpočtu výše) rodičovského příspěvku. Ten je jako

37 Podrobněji viz kapitoly 2 a 5 v této knize.

dávka systému sociální podpory stanoven paušální částkou, která je nižší než průměrný i nejčastější příjem v České republice. V situaci, kdy je ve většině rodin vyšší příjem muže než ženy, se chová rodina z (minimálně krátkodobého) ekonomického hlediska racionálně, pokud přichází kvůli zajištění péče o děti o nižší příjem (nebo jeho část), tedy příjem ženy. Naopak v těch zemích, v nichž jsou v rámci rodičovské dovolené stanoveny kvóty určené pouze pro otce (případně speciální otcovská dovolená) a zároveň je výše rodičovského příspěvku stanovena nad průměrnou mzdou mužů nebo je odvozena od výše předchozí mzdy (bez nízko stanoveného horního limitu), je argument ztráty vyššího příjmu v rodině oslaben. Česká republika však jako jedna z posledních zemí v Evropě ještě nepřistoupila ani ke stanovení otcovské dovolené, ani ke stanovení kvót pro otce v rámci rodičovské dovolené.³⁸

Třírychlostní start bez podvozků

Od roku 2008 byla v rámci legislativní úpravy, jejímž cílem byla stabilizace veřejných rozpočtů, ustavena tzv. třírychlostní rodičovská dovolená. Tu dnes mohou čerpat rodiny s vyššími příjmy ve dvouleté podobě s vyšším měsíčním rodičovským příspěvkem nebo v tříleté podobě s měsíčním příspěvkem v původní výši nebo ve čtyřleté podobě s nižším měsíčním rodičovským příspěvkem.

Je zřejmé, že pokud některé rodiny využijí dvouleté rodičovské dovolené, budou potřebovat zajistit péči o své děti nerodičovskou osobou již od dvou let věku jejich dětí. Nečasova reforma však nenavrhuje žádnou podporu jeslí a mateřských škol, aby zastavila jejich permanentní početní úbytek. Zejména jesle jsou současnou konzervativní pravicovou vládou označovány za zcela nevhodné pro děti. Namísto podpory rychle mizejících jeslí a zlepšování

38 Viz také kapitolu 4 v této knize.

kvality péče v nich navrhla vláda zrušení nebo zmírnění některých standardů pro nerodinnou péči o děti mladší tří let, které vyplývaly z historicky ukotveného klasifikování denní péče o děti mladší tří let jako péče poskytované osobou se zdravotnickým vzděláním. Podle vládního návrhu by mohl být například zrušen požadavek na zdravotnickou kvalifikaci osoby pečující o děti mladší tří let, od čehož si vláda slibuje rozšíření nabídky soukromé placené nerodinné individuální péče o děti pro ty rodiny, v nichž se chtějí nebo musí matky vrátit na trh práce před tím, než jejich dítě dosáhne školkového věku.

Je pravdou, že v některých zemích s velmi málo rozvinutou sítí státem podporovaných zařízení péče o předškolní děti využívají střední a vyšší vrstvy soukromou placenou nerodinnou individuální péči o své předškoláky v relativně vysoké míře. V české společnosti však není tato praxe příliš rozšířena. Navíc, i kdyby byla soukromá placená nerodinná individuální péče o předškolní děti v české společnosti dostupnější, nese s sebou řadu negativních projevů, jako je sociálně nezabezpečené společenské postavení migrantek, které jsou v těch zemích EU, které spoléhají v otázce zajištění nerodinné péče na soukromé pečovatelky, jedním z nejčastějších poskytovatelů pečovatelské práce, zatímco jejich vlastní děti často vyrůstají v péči příbuzných nebo jiných lidí v ekonomicky chudších zemích jejich původu. Kromě toho, „podpora“ soukromé placené nerodinné individuální péče o dítě a zavržení podpory veřejných zařízení péče o předškolní děti zcela opomíjí životní podmínky rodin osamělých matek, kterých od konce 80. let mezi rodinami s dětmi rychle přibývá v důsledku udržování vysoké hladiny rozvodovosti a velmi rychlého růstu podílu dětí narozených mimo manželství.³⁹ Osamělé matky se po

39 V současné době se rodí již třetina dětí vně manželského svazku, z nich zhruba polovina osamělým matkám. Porody žen bez stáلهo partnera jsou nejčastější ve skupině žen s nejnižším dosaže-

narození dítěte zpravidla chtějí vracet k výdělečné činnosti z finančních důvodů rychleji než matky z úplných rodin, ale zároveň stojí v čele těch domácností, které patří k příjmově nejchudším. Pro většinu osamělých matek tedy soukromá placená individuální péče o děti v době, kdy vykonávají zaměstnání, nepřichází v úvahu.

Nedostatek rodině přátelského prostředí na trhu práce, včetně malé nabídky rodině přátelských flexibilních forem práce,⁴⁰ je další překážkou reálného využití dvouletého a flexibilnějšího čerpání rodičovské dovolené ve prospěch rodiny. Z dosavadních výzkumů vyplývá, že v České republice, stejně jako v případě zařízení denní péče o předškolní děti, převyšuje poptávka po rodině přátelských formách práce v období raného rodičovství jejich nabídku.⁴¹ Mezinárodní komparativní studie potvrzují, že čeští zaměstnanci dosahují ve srovnání se zaměstnanými ve státech bývalé „EU15“ menší míry svobody v určování pracovního času i místa pro výkon práce.⁴² Zvyšování nabídky rodině přátelských forem práce by však nemělo vést k jejich jednostrannému využívání matkami, nikoliv otci, jelikož taková praxe by nadále prohlubovala genderové nerovnosti ve společnosti.⁴³

ným vzděláním. Hamplová, D. (ed.), J. Chaloupková, E. Soukupová, P. Sunega, K. Zeman (2007). *Děti na psí knížku. Mimomanželská plodnost v ČR*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.

40 Například práce na částečný úvazek, větší míra svobody zaměstnance/zaměstnankyně v určování počátku a konce pracovní doby, práce z domova apod. Viz kapitolu 4 v této knize.

41 Hašková, H. 2004. „Nabídka a poptávka po family-friendly formách práce“. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* (4): 27.

42 Viz např. Wallace, C. 2003. „Work Flexibility in Eight European Countries.“ *Sociologický časopis*, 39 (6): 773–793; Riedmann, A. 2006. *Working time and work-life balance in European companies*.

43 Pro zvýšení využívání rodině přátelských forem práce by měla být vypracována analýza toho, co brání zaměstnavatelům v České republice v zavádění těchto forem práce. Následně by měly být tyto bariéry oslabeny. Ačkoliv jistě bariéry pro nabídku rodině přát-

V kontextu jednoznačného růstu neuspokojené poptávky po zařízeních denní péče o děti a nedostatku rodině přátelského prostředí na pracovištích se jeví zavedení třírychlostní rodičovské dovolené jako bezzubý politický krok, který povede ke slibovanému zvýšení flexibility ve využívání rodičovské dovolené pro snadnější kombinování výdělečné činnosti a péče o děti jen tehdy, pokud bude doplněn jednak o účinná opatření na podporu rodině přátelského prostředí na trhu práce, jednak o účinná opatření pro uspokojení narůstající poptávky po zařízeních denní péče o předškolní děti. Ta však současná vláda odmítá. Nerodinná placená péče o předškolní děti mladší tří let by se měla podle jejich představitelů realizovat zejména v rámci soukromého sektoru služeb bez podpory státu a v případě mateřských škol je rozhodování o jejich provozu ponecháno na jednotlivých obcích a jejich finančních možnostech. Ačkoliv vláda začala po mnoha letech opět vyzývat k výstavbě zařízení péče o předškolní děti velké podniky, aby nepřicházely o své kvalifikované zaměstnankyně, žádné zvýhodnění jim za přenechání agendy péče o děti zatím neposkytla.

Současná situace tedy naznačuje, že trend poklesu počtu a dostupnosti zařízení denní péče o předškolní děti bude pokračovat. Zatím není zcela zřejmé, nakolik se v české společnosti zvýší podíl rodin využívajících soukromou placenou nerodinnou péči o předškolní děti a jaký vliv

telských forem práce v České republice jsou všeobecně známy (např. finanční znevýhodnění zaměstnavatelů nabízejících částečné úvazky dosahující velmi malých mezd), případně byly zdokumentovány v rámci dílčích výzkumů, nebyla dosud vypracována komplexní analýza bariér na straně nabídky rodině přátelských forem práce. Kromě toho by měla být provedena také komplexnější analýza bariér pro využívání rodině přátelských forem práce na straně zaměstnanců, průběžně doplňovaná o analýzu toho, jaké důsledky rodině přátelské formy práce mají jak pro zaměstnance, tak i zaměstnavatele.

bude mít současné směřování rodinné politiky na kvalitu péče o předškolní děti, jestliže má být podpora nerodinné soukromé placené péče o děti mladší tří let založena pouze na zmírňování nadsazených standardů a jestliže je známo, že cestou na pracoviště stráví mnozí rodiče v dopravních prostředcích relativně dlouhou dobu. Tu by muselo dítě ve firemních zařízeních absolvovat s rodiči každý den také. Zkušenosti z některých zemí navíc ukazují, že firemní zařízení mívají někdy pod tlakem investora velmi dlouhou otevírací dobu, která nemusí být nutně ve prospěch dětí ani jejich rodičů.

Jisté je, že kvalitní nerodinná péče o předškolní děti by měla vyhovovat dětem i jejich rodičům. Zařízení péče o předškolní děti by měla například vyhovovat z hlediska počtu vychovatelek/vychovatelů na počet dětí, z hlediska hodin provozu, možnosti příchodu nebo odchodu do/ze zařízení, výchovných a hrových programů, stravování apod. Mezi dětskými psychology v české společnosti ani mezinárodně však nepanuje shoda v tom, zda a (jaké formy) denní nerodinné péče mají negativní nebo naopak pozitivní vliv na vývoj dítěte. Výzkumy v rámci české společnosti ale dlouhodobě potvrzují, že ty matky, které jesle nebo mateřské školy využívají/využívaly, jsou s jejich službami spíše spokojeny, zatímco ty, které jich nevyužívaly, k nim mají postoj spíše kritický. O tom, jak by měla vypadat kvalitní zařízení denní péče o předškolní děti se na české politické scéně nicméně příliš nevyjednává. A co se týče zařízení denní péče o děti mladší tří let, diskuse je blokována konzervativním postojem vlády, jejíž prioritou je v této oblasti celodenní péče o dítě poskytovaná jeho matkou.⁴⁴

44 Viz konference „Raná péče o děti mezi rodinou a státem“, kterou pořádalo Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR 22.–3. 11. v roce 2007 v Černínském paláci v Praze.

Instituce péče o předškolní děti a plodnost

V souvislosti s úvahami nad mírou potřeby institucionální péče o předškolní děti by neměla zůstat bez pozornosti ani skutečnost, že se Česká republika v 90. letech 20. století zařadila mezi země s nejnižší úhrnnou plodností v Evropě. Pokles plodnosti, k němuž došlo v 90. letech 20. století ve státech bývalého východoevropského bloku, byl ovlivněn začatým trendem odkládání rodičovství do pozdějšího věku. V ČR se odkládání rodičovství projevilo nejvíce u vysokoškolaček, které deklarují největší míru konfliktu mezi svou účastí na trhu práce a možnostmi zahájení rodičovství.

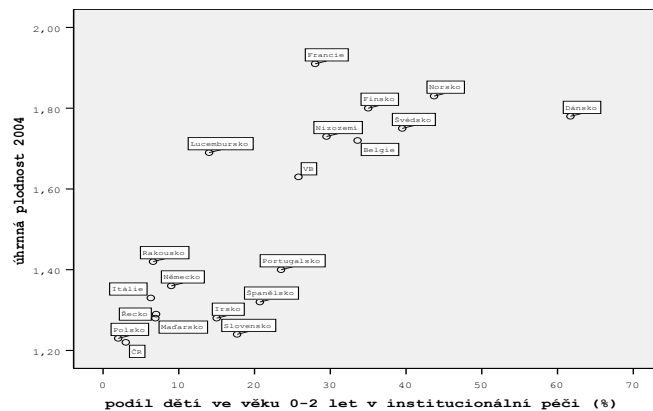
Dlouhodobě přetrvávající diference v úrovni plodnosti mezi evropskými zeměmi vedly v posledních letech řadu badatelů a badatelek ke zkoumání vztahů mezi reprodukčním chováním a institucionálním rámcem v jednotlivých státech. Někteří z nich navazují na studie Petera McDonalda, který vysvětluje nízkou míru plodnosti v současné Evropě teorií genderové spravedlnosti.⁴⁵ Malou koherenci sociálních institucí orientovaných na jednotlivce (vzdělávací systém a trh práce) a sociálních institucí orientovaných na rodiny (péči o závislé členy rodiny) vysvětluje, proč mají v současné Evropě dlouhodobě nejnižší plodnost státy s nejsilnější institucionální orientací směrem k genderově tradiční dělbě práce, která přisuzuje ženám roli pečovatelky a mužům roli živitele, zatímco země s nejvyšší plodností vykazují relativně vysokou zaměstnanost matek a vysoký podíl dětí mladších tří let v institucích denní péče o děti.

Jinými slovy, v situaci, kdy vzdělávací a pracovní systém otevírá ženám a mužům obdobné možnosti uplatnění, ale ženy v případě mateřství na těchto možnostech citelně

45 McDonald, P. 2000. „Gender equity in theories of fertility transition”. *Population and Development Review*, 26 (3): 427–439.

ztrácejí, pak mateřství odkládají, redukuje počet svých dětí a plodnost zůstává dlouhodobě na nízké úrovni.⁴⁶

Graf 3.2: Souvislost mezi podílem dětí ve věku 0–2 let v zařízeních denní péče o děti a úhrnnou plodností v Evropě.

Zdroj: Council of Europe 2005. *Recent demographic developments in Europe*. Council of Europe Publishing.; OECD Family Database – dostupná na www.oecd.org.

Mezinárodní komparativní výzkumy tedy dokládají, že nízká plodnost (pod kritickou hranicí 1,5 dětí na ženu) se dlouhodobě udržuje právě v těch evropských zemích, v nichž je kombinování pracovního a rodinného života obtížné a mateřství znamená významné omezení genderové rovnosti a participace žen na trhu práce. Mezi tyto země patří například Německo, Rakousko, Itálie a Španělsko.

46 Chesnais, J. C. 1996. „Fertility, family and social policy in contemporary Western Europe”. *Population and Development Review*, 22 (4) 729–739; Esping-Andersen G. 1996. *Welfare states in Transition: National Adaptations in Global Economies*. London: Sage Publications.

Naopak v těch státech, které jsou známy vysokou podporou genderové rovnosti v rámci rodinné politiky, a to jednak formou kvót pro otce v rámci rodičovské dovolené (případně formou specifické instituce otcovské dovolené), jednak formou podpory zařízení denní péče o nejmladší předškolní děti, z čehož oboje usnadňuje ženám i mužům kombinování vlastní veřejné výdělečné činnosti a péče o rodinu, fertilita pod kritickou hranici 1,5 dětí na ženu neklesá. Mezi tyto státy patří například skandinávské země, Francie, Belgie a Nizozemí.

Jak jsme si ukázali již výše, soustředila se česká rodinná politika v posledním desetiletí spíše než na podporu rozvoje institucí denní péče o předškolní děti na prodlužování celodenní péče matek o předškolní děti, což je na trhu práce při přetrvávajícím pojetí rané péče o děti jako péče matek (mateřské) znevýhodňuje a mateřství má na jejich účast na trhu práce významně negativní efekt. Tato politika tedy i přes vládní deklarace vůle ke zvyšování plodnosti vede spíše ke zvyšování konfliktu mezi pracovním a rodinným životem žen, a tak i k udržování velmi nízké míry plodnosti v České republice.

Potřebuje Česká republika koncepci podpory zařízení péče o děti?

Výše uvedené shrnutí analýzy legislativy a praxe rané péče o děti v současné české společnosti pomohlo odhalit nejméně pět argumentů pro nutnost vytvoření koncepce podpory kvalitních a široce fyzicky i finančně dostupných zařízení denní péče o předškolní děti, v něž by měli rodiče důvěru.

ARGUMENT existence rostoucí POPTÁVKY po zařízeních denní péče o předškolní děti demonstruje rostoucí snaha rodičů o kompenzaci stále se zvětšujícího nedostatku míst v jeslích (téměř neexistence jeslí) tím, že snaží umístit děti mladší tří let do školek. Dále na tento argument pouka-

zuje rostoucí počet nepřijatých žádostí o umístění dětí ve školkách.

ARGUMENT INSTITUCIONÁLNÍ poukazuje na skutečnost, že vícerychlostní rodičovská dovolená nebude moci být v České republice v praxi využita pro svobodnější flexibilnější kombinování pracovního života a péče o malé děti, pokud nebude zajištěna dostupná kvalitní institucionální denní péče o předškolní děti, a to i děti mladší tří let.

ARGUMENT ROVNÝCH PŘÍLEŽITOSTÍ A ARGUMENT EKONOMICKÝ odkazuje k tomu, že se v České republice vrací po rodičovské dovolené zpět do svého zaměstnání pouze polovina matek a k tomu, že v mezinárodním srovnání má mateřství nejsilnější negativní efekt na zaměstnanost žen právě v ČR. Nemožnost umístění dítěte ve školce se totiž ukazuje jako jeden z podstatných důvodů nemožnosti návratu matek pečujících o předškolní děti na trh práce v době trvání ochranné lhůty proti ztrátě zaměstnání.

ARGUMENT ZÁVAZKU souvisí s tím, že se Česká republika propadla v evropském kontextu mezi země s nejnižšími podíly dětí mladších tří let v institucích denní péče o děti a připomíná, že se Česká republika ani zdaleka neblíží třetinovému podílu dětí mladších tří let v institucích denní péče o děti, který si evropské země stanovily pro dosažení do roku 2010 v Barceloně.⁴⁷

A konečně ARGUMENT POPULAČNÍ klade důraz na skutečnost, že se Česká republika zařadila mezi země s nejnižší plodností v Evropě, pro něž je typická silná podpora genderově tradiční dělby práce (muž živitel a žena pečovatelka), zatímco vysokou participaci matek na trhu práce, podpořenou dostupností institucí denní péče o předškolní děti různého věku vykazují naopak země s nejvyšší plodností v Evropě.

⁴⁷ http://www.europass.cz/docs/vzdelaniEU/barcelonska_deklarace_2002.pdf

Ačkoliv jsou výsledky mezinárodních komparativních výzkumů přesvědčivé, česká vláda je zcela ignoruje.

Potřebuje tedy Česká republika vytvoření koncepce podpory kvalitní institucionální denní péče o předškolní děti? Z výše uvedeného vyplývá že ano, přičemž taková koncepce by měla dbát na to, aby instituce denní péče o předškolní děti byly kvalitní a důvěryhodné, fyzicky a finančně dostupné, a v neposlední řadě flexibilní k potřebám rodičů a jejich dětí.

Vzhledem k aktuálnímu rozdrobení kompetencí v souvislosti s regulací školek a jeslí, a v souvislosti s problematikou zaměstnanosti, rodinné politiky a politiky rovných příležitostí mezi třmi ministerstva – ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, ministerstvo zdravotnictví a ministerstvo práce a sociálních věcí – ale také mezi obce a kraje, musí koncepce jasně stanovit rozdělení povinností a zodpovědností, cílů, časových horizontů pro dosažení těchto cílů, a způsoby vzájemné kooperace mezi zodpovědnými institucemi.

Jestliže má být rodičům dána skutečně reálná možnost flexibilního využívání rodičovské dovolené a rodičovského příspěvku podle jejich aktuální rodinné situace, potřeb a potřeb jejich dětí, pak nelze současný stav klesající nabídky míst v zařízeních denní péče o předškolní děti a velmi nízké míry využívání individuální soukromé nerodinné placené a pro většinu rodin finančně nedostupné péče o děti ponechat bez jakékoliv podpory. Pokud nebudou posíleny kapacity z veřejných zdrojů podporovaných kvalitních institucí péče o předškolní děti různého věku, znamená to, že zajištění kombinování rané péče o děti a výdělečné činnosti bude stále více ponecháno pouze na rodičích a v rámci dělby práce v českých rodinách zejména na ženách, a to pravděpodobně se všemi výše uvedenými negativními důsledky na postavení žen na trhu práce, ve společnosti i s negativním vlivem na jejich reprodukční strategie.

Kapitola 4

Rodičovská (je) pro oba rodiče!⁴⁸

Hana Maříková

Jedním z cílů Směrnice č. 54/ES z roku 2006 je rovněž zlepšení podmínek pro sladění pracovního a rodinného života mužů a žen, což konkrétně zahrnuje i podporu čerpání „rodičovské dovolené“, tedy určitého typu „uvolnění z práce“ (v podobě omluvené a ze společenských fondů hrazené absence v zaměstnání) shodně oběma rodiči, resp. nejen ženami, ale také muži.

Hlavním smyslem institutu rodičovské dovolené je zrovnoprávnění žen a mužů v jejich každodenních životech neboli vytváření možností pro shodnou (rovnou) participaci v obou základních sférách sociálního života jedince – ve sféře soukromé i veřejné. Ve svém důsledku tak má „rodičovská“ umožnit rovnost příležitostí v ekonomickém, politickém a sociálním životě, prostřednictvím sdílení moci a vlivu v těchto oblastech života lidí.

48 Tato kapitola vznikla v rámci řešení grantového projektu „Změny v uspořádání genderových rolí v rodině: participace v rodině a domácnosti po návratu muže z rodičovské dovolené zpět do práce“ financovaného GA ČR (č. g. A700280504). Text je upravenou verzí příspěvku, který autorka publikovala v časopise *Socioweb* v listopadu 2007.

Formální, legislativní rámec v podobě evropské direktivy 96/34 i dílčích „národních“ opatření pak představují podmínku nutnou, nikoli však zcela postačující pro to, aby se nejednalo jen o formální a ve své podstatě abstraktní vytváření šancí, ale i o jejich uskutečnitelnost, čili o to, aby byla umožněna i jejich faktická realizace.

Trocha historie

Přestože institut rodičovské byl poprvé legislativně zaveden před více než 30 lety ve Švédsku (přesně v roce 1974), u nás vstoupil právně v platnost teprve relativně nedávno, až v roce 2001.

V době socialismu se ke zrovnoprávnění mužů se ženami přistupovalo váhavě, a to právě v oblasti péče o (malé) dítě. Teprve v roce 1984 byla přijata novela (viz zákon č. 110/1984 Sb.) dosud platného zákona č. 107/1971Sb., podle níž mateřský příspěvek mohl být poskytnut i muži, „který celodenně a řádně pečuje aspoň o jedno dítě ve věku dvou let, jde-li o muže svobodného, ovdovělého, rozvedeného nebo z jiných vážných důvodů osamělého a který nežije s družkou“. (par. 13a, odst. 1)

Až do konce roku 1984 se tak všichni rodiče, bez ohledu na konkrétní životní situace a bez ohledu na své individuální schopnosti a předpoklady, museli vměstnat do rigidní normy: ženy do normy „pečující matky“ a muži do normy „živitele“. Novelou zákona tak byla na základě rodinného stavu muže, který však zároveň vypovídal o existenci, resp. neexistenci, případně absenci ženy-matky v rodině, vymezena jedna kategorie oprávněných osob. Do druhé kategorie podle odst. 2 téhož paragrafu byli zahrnuti ženatí muži, pokud „v rodině celodenně a řádně o dítě ve věku do dvou let pečuje manžel, protože žena z vážných důvodů nemůže o dítě pečovat...“. Oběma vymezením je společné nejen to, že zahrnují pouze závažné životní situace, ale rovněž pojetí pečujícího rodiče. To je postaveno

na implicitním předpokladu, že jediným rodičem schopným pečovat o dítě je žena – ať biologická, nebo náhradní matka. Muž se objevuje až jako druhý v pořadí, a to tehdy, vyskytne-li se situace, kdy žena-matka dítěte neexistuje nebo „absentuje“, případně je (z nějakého důvodu) nezpůsobilá se o dítě postarat, „selhává-li“ ve vymezené roli. Otec pečující o nejmenší dítě je zákony chápán jako anomálie, jako naprostá výjimka, odchylka od normy, která je možná jen za nadefinovaných, striktně daných podmínek. Uvedené zákonné vymezení za socialismu tak ve své podstatě konzervovalo tradiční uspořádání genderových rolí mužů a žen.

Průlom do výše uvedeného vnímání rodičovských rolí přinesl teprve zákon o rodičovském příspěvku (č. 382/1990), účinný od 1. října 1990, podle něhož nárok na něj má rodič, „jestliže osobně celodenně a řádně pečuje alespoň o jedno dítě ve věku do tří let...“. Nehovoří se již o ženě (matce), ani muži (otci), ale o rodiči. Muž sice začal být právně pojímán jako rovnocenný (rodič), ale pouze ve sféře soukromé, k jeho zrovnoprávnění ve sféře placené práce, resp. zaměstnání, zatím stále ještě nedošlo. A tak muž v řádném pracovním poměru nemohl využít zákona o rodičovském příspěvku, aniž by přitom neztratil své zaměstnání. V realitě byl pak muž pečující o malé dítě stále nesamozřejmostí, a tak byl často prezentovaný i v médiích (viz výroky typu: „otců na mateřské dovolené je jako šafránu“, „je to bílá vrána“ apod.). I když některá naše média prezentovala tyto tatínky s určitými sympatiemi, samo spojení „tatínek na mateřské dovolené“ působí kontradiktoricky a utužuje dojem, jaké uspořádání je vlastně to „správné“. Explicitně to vyjádřil například titul: „muž na mateřské je podezřelý“.⁴⁹

⁴⁹ Viz Macháček, D. 2003. „Muž na mateřské je podezřelý.“ *Mladá fronta Dnes*, 16. 5. 2003.

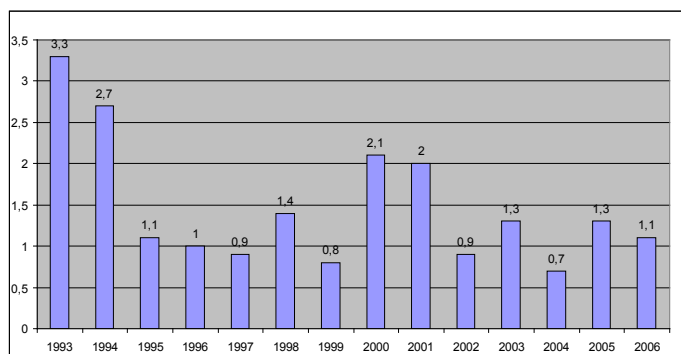
Zavedením „rodičovské dovolené“ novelou do Zákona práce platné od počátku roku 2001 se muž a žena zrovnoprávňují coby rodiče i ve sféře placené práce. Jak je tomu s faktickou rovnoprávností? Do jaké míry muži využívají možnosti být doma s dítětem během rodičovské?

Kdy je „rodičovská“ rodičovskou? Aneb právo versus realita

Statistické údaje evidují počet mužů na „rodičovské“, a to i v době, kdy právně neexistovala – tyto údaje vyjadřují počty mužů, kteří tehdy byli doma, tj. nepracovali, aby mohli pečovat o dítě.

Prohlédneme-li si podrobně údaje ze statistických pramenů uvedené v grafu 4.1, zjišťujeme, že počet otců na „rodičovské“ kolísá, takže se rozhodně nedá hovořit o trendu zvyšující se participace mužů na péči o malé dítě. V rozmezí let 1993 až 2006 se jejich počet pohyboval od cca 700 do 3 300 mužů, kdy nejvyšší hodnoty dosáhl tento údaj v roce 1993 a nejnižší v roce 2004.

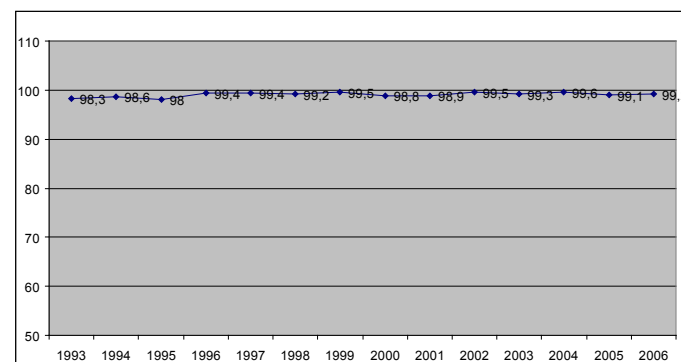
Graf 4.1: Absolutní počet mužů na rodičovské dovolené v daném roce v tisících.

Zdroj: Trh práce 2006. ČSÚ.

Porovnáme-li právě uvedené údaje s procentem žen na rodičovské dovolené (viz graf č. 4.2), které osciluje dlouhodobě mezi 98,0 % v roce 1995 a 99,2 % v roce 2006,⁵⁰ pak můžeme tvrdit, že ženy jsou stále těmi rodiči, jejichž „výsadou“ je být doma s dítětem.

Graf 4.2: Procento žen na rodičovské dovolené z celkového počtu rodičů na rodičovské v daném roce.

Zdroj: Trh práce v ČR. 2006.

Můžeme se ptát, proč tomu tak je, stejně tak jako se můžeme zajímat o to, kteří muži zůstávají doma s dítětem? Kdo jsou tito muži? Odpověď nám poskytne následující tabulka 4.1.

Tabulka 4.1: Kteří muži jsou na rodičovské dovolené (v tisících).

Rok	2002	2003	2004
Věk:			
25–29	0,4	0,3	—
30–34	0,2	0,3	0,5
35–39	0,2	0,1	0,1

⁵⁰ Trh práce v ČR. 2006. Praha: ČSÚ.

40–44	—	0,5	0,1
45–49	—	—	—
50–54	0,1	—	—
Vzdělání:			
základní	0,1	0,2	—
střední bez maturity	0,4	0,3	0,5
střední s maturitou	0,3	0,4	0,1
vysokoškolské	0,2	0,5	0,1
bez vzdělání	—	—	—
Celkem	0,9	1,3	0,7

Zdroj: Statistická ročenka 2005.

Z právě uvedených údajů se nedá vyčíst, že by možnost být na rodičovské dovolené byla využívána jednoznačně určitými skupinami otců, jak se někdy (mylně) předpokládá (u vysokoškoláků či mužů žijících v Praze). Můžeme tedy oprávněně tvrdit, že muži využívají možnosti pečovat spíše individuálně, ženy stále jako skupina.

Je-li tedy období péče o malé dítě označováno termínem „rodičovská dovolená“, pak je toto označení nepřesné a nevýstižné, a to nejen z toho důvodu, že participace mužů-otců na „rodičovské“ je u nás stále velice nízká, takže označení „rodičovská“ neodráží (příliš výstižně) skutečnost. Nevýstižné je i z toho důvodu, že se nejedná ani o „dovolenou“ v běžně chápaném významu.

Když „dovolená“ není dovolená!

Pojem dovolená evokuje oddych, nicnedělání nebo provádění těch činností, které člověk dělá dobrovolně a rád – stručně a krátce proto, že chce. To se zcela jednoznačně nedá tvrdit o situaci, která je označována jako „rodičovská dovolená.“ Mnozí z těch rodičů, kteří ji absolvovali, bez ohledu na to, zda se jednalo o ženu či muže, dospěli často k závěru, že o žádné „dovolené“ nemůže být zkrátka ani řeči.

Proč? Protože ono období „dovolené“ je v mnoha ohledech náročné – fyzicky, psychicky, časově. „Dovolená“ anebo spíše období strávené a trávené s malým dítětem doma vyžaduje permanentní pozornost toho, kdo se o dítě stará.

„[...] takže k mé původní představě, jako, že zíváčka, že dítě budu houpat někde na špagátu a přitom budu tvořit, tak to šlo [...].“ (Martin)

„A je fakt, že pro ty ženský je to... Ted' sám jsem poznal, dřív jsem to nechápal. Dokud jsem nezůstal doma, tak jsem si myslel, že manželka je taková, že zbytečně skubrá, nic nevydrží. Ale je fakt, že je to záprah tomu dítěti se věnovat, když člověk se mu chce věnovat, tak je to ubíjející. Ono je to hezký, člověk to dělá rád, ale je to jednotvárný a pořád si brajem... Hráť si s dítětem, jsem si říkal, to je pěkný, jenomže, když je to osm hodin nebo víc denně, každý den a furt to samý, tak to utáhá [...]“ (Standa)

„Je to fyzicky i psychicky namáhavá jednotvárná zátěž bez možnosti, padla a jdu pryč.“ (Vláďa)

„Ale na druhou stranu ještě je to mnohem obtížnější, podle mne, než ta práce. Třeba, zase to беру podle sebe, ale já v práci jsem se měl úžasné: klídek, byl jsem odpočatý. Všechno, proti tomu, co teďko nastalo s téma dětma, je mnohem náročnější, si myslím, než ta práce.“ (Luděk)

Právě nastíněný pohled mužů na období rodičovské,⁵¹ možná pro někoho až příliš pesimistický, jiného kritický, dalšího realistický, nevylučuje jiné možné vidění tohoto období, ani to, že vidění či vnímání pobytu doma s malým dítětem se nemůže proměňovat u jedné a téže osoby podle toho, jak se zrovna cítí, jaké k péči o dítě má momentální podmínky, jak se chová a reaguje samo dítě, jak si daná osoba sama toto období nadefinuje a podobně. Nicméně odhlédnu-li od osobních pocitů a prožívání situace,

51 Uvedené citace pocházejí z rozhovorů pořízených v rámci řešení výzkumného projektu *Podpora využívání rodičovské dovolené muži*, financovaného z prostředků MPSV ČR (GK MPSV-01-93/03).

přestože jsou důležité a pro náš konkrétní život určující, dá se jen stěží tvrdit, že by se na rodičovské dovolené člověk rekreoval (ve významu, jaký tento pojem obecně má) a že by nepracoval anebo dělal převážně to, co v danou chvíli chce. V tom případě výraz dovolená není vůbec na místě.

Kdy je člověk rodičem?

Stejně jako je možné se ptát, kdy je dovolená dovolenou, je možné se ptát, kdy je člověk rodičem, resp. kdy se jím stává? Adjektivum „rodičovská“ naznačuje, že se nemusí nutně jednat o matku, kdo by měl, mohl a směl o dítě pečovat. V této souvislosti ale nelze pominout to, že mnozí lidé jsou toho názoru, že je přirozené, aby doma s dítětem byla jen matka. Matka dítě porodila, matka dítě zpravidla kojí, a tak podle nich má tato žena přirozené předpoklady a schopnosti se o dítě starat. Jenže nic není tak jednoznačné a přímočaré, jak se může mnohým na první pohled zdát.

Skutečnost, že žena dítě porodí, ji ještě automaticky nečiní matkou. Biologickému a fyziologickému stavu těhotenství zakončenému porodem nemusí nutně odpovídat mateřské chování – těhotenství a porod nemusí mít osudový význam pro povahu a kvalitu tohoto chování (v tuto chvíli zcela abstrahuji od možnosti stírání hranic mateřství v důsledku technik asistované reprodukce, která celou problematiku činí ještě složitější).

Na druhé straně běžná lidská zkušenost potvrzuje, že lidé se mezi sebou ve schopnosti pečovat o druhé (v našem případě malé dítě) liší – liší se mezi sebou ženy, stejně tak jako muži. Norma, která pak na jedné straně stanovuje, že pečovat má žena, a na straně druhé tvrdí, že pečovatelsví není mužům vlastní (když dítě neporodili, ani jej nemůžou kojit, a proto jsou jim ve vztahu k dítěti vymezeny jiné povinnosti a úkoly), sice možná „zpřehledňuje“ fungování sociální reality – definuje, kdo má být na jakém místě a co

tam má dělat anebo naopak – , ale ve své podstatě může tato norma mnohé jedince „znásilňovat“.

Někteří psychologové a psycholožky dospěli k závěru, že nelze hovořit o „specificky“ ženské schopnosti pečovat, ale že tuto schopnost mají lidé „obecně“, tedy jak ženy, tak i muži (!). Skutečnost, že muži nepečují (nechtějí nebo nemohou), neznamená, že toho nejsou (potencionálně) schopni. I známý český psycholog Z. Matějček znalý zahraniční literatury (a výzkumů na toto téma) kdysi prohlásil: „Aby člověk měl své dítě rád, není nutné, aby je porodil. Také otcové instinktivně vědí, jak s dítětem mateřsky zacházet.“⁵²

I když tento výrok obsahuje antonyma, dostatečně ilustrativně „nabourává“ určitý vžitý stereotyp za pomoci jeho vlastního slovníku. Nejen spojení *mateřské zacházení otců*, ale i spojení *instinktivně vědí* je protimluv, který si lze vyložit například i tak, že muži-otcové „vědí, jak na to“. Je jim tak přiznána schopnost, a tedy i možnost vytvářet si blízký, důvěrný a respektující vztah k dítěti.

V této souvislosti je možné podotknout, že někteří otcové sice „instinktivně nevědí“, ale možná „intuitivně tuší“, že jejich díl odpovědnosti za péči a výchovu dítěte by neměl a nemusel být nutně jiný a menší než podíl ženy, jak dokládají některé z příběhů pečujících otců.

Z logiky dosud řečeného se stává zřejmým, že když používáme výrazy matka, otec, mateřství, otcovství, poukazujeme spíše na nestejnosti, rozdíly než na podobnosti v péči o malé dítě mezi dvěma lidmi, z nichž jedna je žena a druhý muž. Pro skutečnost, že oba rodiče jsou stejně potencionálně schopni o své dítě pečovat, by měl být používán výraz jiný, a to „rodičovství“ a tomu odpovídající termín pro osobu – rodič.

⁵² Matějček, Z. 1994. „Také otcové jsou dobrými matkami.“ *Otec – dítě – rodina*, č. 2: 1–2.

Parafrázuji-li pak v této souvislosti slova jedné badatelky, pak rodičem se člověk nerodí, rodičem se člověk stává. Kdy? Když vstupuje do vztahu s dítětem a existuje v tomto vztahu neustále. Starost a péče o dítě představuje pravidelnou a trvalou součást života pečující, starající se osoby, která je realizována prostřednictvím zejména takových aktivit, jakými je láska, péče a výchova, kdy rodič dítě chrání, rozvíjí a vychovává. Pečovat, starat se o dítě znamená v první řadě *převzetí odpovědnosti* za to, jak se dítěti daří, jak prospívá, kdy tato odpovědnost nepředstavuje to, co se může, ale spíše to, co se musí. Rodičem v právě nastíněném významu pak může být kdokoli, pohlaví pečující osoby není v uvedeném smyslu určující.

Jak dále v otázce rodičovské dovolené?

Má-li adjektivum „rodičovská“ ve spojení rodičovská „dovolená“ vyjadřovat pouze formální možnost a má-li znamenat pouze zahrnutí „výjimečných“ případů jakéhokoliv druhu týkající se péče otců o malé dítě, pak je tento pojem na místě. Má-li však jít o reálné zrovnoprávnění možnosti obou rodičů, pak se vynořuje otázka, co udělat s tím, když skutečnost tomuto cíli ani zdaleka neodpovídá.

Dostávám se tak k základní či možná spíše výchozí otázce týkající se „pečovatelsví“, k morální dimenzi pečovatelsví – k morálnímu dilematu, který proti sobě staví povinnost, odpovědnost a závazek na straně jedné a svobodu a možnost volby na straně druhé.⁵³

V této souvislosti pak vyvstávají některé další otázky jako například, zda muži vůbec chtějí o dítě pečovat, za jakých okolností a podmínek to chtějí, ale také za jakých podmínek případně mohou o dítě pečovat? Můžeme se ale také ptát, zda o dítě chtějí vždy a za všech okolností pečovat

vat „jen“ anebo „převážně jen“ ženy?

To, že většina mužů není s dítětem doma, nemusí nutně znamenat, že by doma s dítětem tito muži vůbec být nechťeli na straně jedné, na straně druhé, že druzí by jim právo na tuto možnost nepřiznávali, ani to, že ženy nejsou vůbec ochotny mužům péči o dítě umožnit.

Je-li hlavním smyslem institutu rodičovské dovolené zrovnoprávnění žen a mužů v jejich každodenních životech neboli vytváření možností pro vyrovnanější participaci v základních sférách života jedince – v soukromí, rodině, práci a mimopracovní oblasti života mužů a žen, pak bychom se neměli spokojit s tím, že v otázce péče o dítě v jeho raném období stále stojí svoboda a možnost volby proti povinnosti a zodpovědnosti, ani s tím, že pro většinu mužů je možnost pečovat o dítě pořád možností spíše formální než reálnou.

Právo pečovat je tak vlastně mužům reálně upíráno, a to zejména strukturálním nastavením trhu práce a nekonceptní rodinnou politikou. Tradiční nastavení uspořádání genderových rolí v rodině má svá mnohá „zázemi“ rovněž v kultuře, a to v podobě „tradicí“ řešení, v diskurzech „přirozenosti“ mateřského chování, v konzervativních diskurzech otcovství, v tlaku blízkého sociálního okolí, stejně tak jako i v rovině osobnostní, což spočívá v obavě ze znejistění sebe sama v „jiné-nově zakoušené“ životní situaci apod. V takto nastaveném společenském systému zůstává zachována genderovanost rodinných rolí korespondující s nároky trhu práce, jehož fungování je postaveno na předpokladu jednoho živitele a jedné pečovatelky⁵⁴ a na představě ideálního pracovníka plně flexibilního podle nároků a potřeb zaměstnavatele, pracujícího naplno a nemajícího žádné, anebo jen minimální, rodinné (resp. pečovatelské)

53 Srov. Gerson, K. 2002. „Moral Dilemmas, Moral Strategie, and the Transformation of Gender.“ *Gender & Society*, 16 (1): 8–28.

54 Beck, U. 2004 (1986). *Riziková společnost*. Praha: SLON.

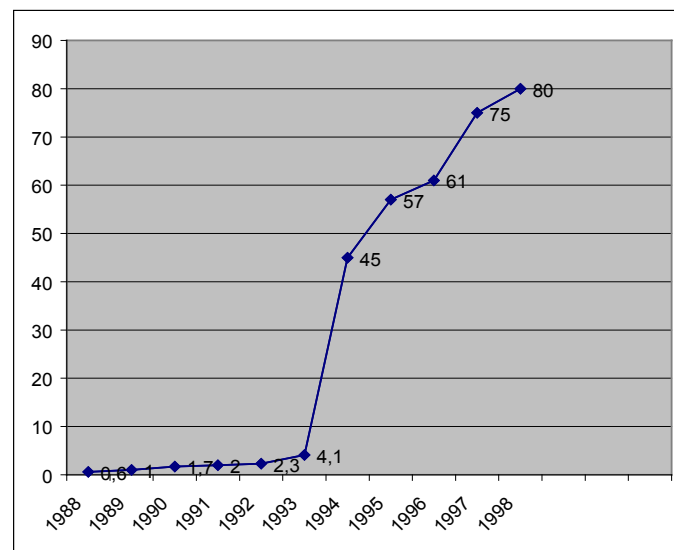
závazky.⁵⁵ Neutrálně nastavená opatření rodinné politiky, která by v tomto systému měla rodičům zajistit možnost rovnocenně pečovat o své děti, zůstávají rovnými pouze na papíře. Reálně tato opatření spíše zvýhodňují jedny a znevýhodňují druhé, což ve svém důsledku znamená, že rovné šance žen a mužů pečovat o dítě nejsou v praxi ve větší míře naplňovány.

Z příkladu ilustrujícího využívání rodičovské dovolené muži-otci v Norsku je zřejmé, že bez dalších podpůrných opatření otcové o své děti ve větší míře pečovat nebudou, neboť nemohou reálně využít svého práva pečovat o malé dítě a nemohou tak realizovat možnost být aktivním rodičem za srovnatelných podmínek, jaké mají ženy. Vhodně nastavená opatření ale mohou napomoci tuto situaci změnit. Do té doby, než byla v Norsku v roce 1993 zavedena tzv. rodičovská kvóta pro druhého rodiče, počet mužů, kteří zůstali doma, byl obdobně nízký jako u nás.⁵⁶ Poté se jejich chování změnilo.

55 Viz Williams, J. 1999. *Unbending Gender: Market Work and Family in the Twenty-first Century*. New York: Oxford University Press.

56 Rodiče v Norsku mají nárok celkem na 52 týdnů rodičovské dovolené při pobírání 80 % platu nebo 42 týdnů při pobírání 100 % předchozího platu, za situace, kdy jeden měsíc je určen výhradně pro druhého rodiče.

Graf č. 4.3: Využívání rodičovské dovolené norskými otci (z těch, kteří měli na čerpání nárok) v letech 1988–1998 v procentech.

Pramen: Brandt a Kvande

Je zřejmé, že proto, aby otcové mohli skutečně více participovat na péči o své dítě, nestačí jen formální zavedení institutu rodičovské dovolené – ten představuje pouze podmínku nutnou, nikoli však postačující. Nemá-li jít v této otázce jenom o proklamace, ale o skutečnou změnu, pak je na základě zahraničních zkušeností nutné zavádět další opatření, kterými jsou:

1. Speciální otcovská dovolená v období po narození dítěte (neboť možnost participovat na rané péči vytváří předpoklad většího zájmu o dítě v pozdějším období).

2. Vymezení individuálního a nepřenosného práva na péči pro každého z rodičů tak, aby každý z nich měl zaručenu možnost s dítětem být, nejen dítě mít.

3. Stanovení dostatečně vysoké výše kompenzace ušlého výdělku během čerpání „rodičovské“ tak, aby osoby s vysokou mzdou (častěji muži) nebyly jejím čerpáním

finančně znevýhodněny a naopak aby byly finančně motivovány (také) zůstat doma s dítětem.

Právo a povinnost pečovat o dítě by se i u nás mělo stát *společným*, nejen rodičovským *pečovatelským tématem* – tématem jednotlivých rodin, zaměstnavatelské sféry, municipality a státu jako garanta opatření, která jsou vůči rodině vstřícná a přátelská, neboť se jedná o základní a nosné téma rovných příležitostí pro značnou část populace dané (v tomto případě naší) země. Toto téma by nemělo být redukováno jen na tzv. soukromý problém rodin a zpravidla výlučně žen, neboť se jedná o nadindividuální sociální, resp. společenský problém či otázku. Její řešení v sobě nutně zahrnuje angažovaný postoj, uvědomění si závazku a přijetí odpovědnosti celé společnosti, především však její politické reprezentace formulující a formující institucionální přístup k problematice rodičovské péče o malé děti, mimo jiné (třebaže nikoli výlučně) i proto, že následně úzce souvisí i s péčí o nesoběstačné staré lidi – ve většině případů stále ještě rodičů.

Kapitola 5

Kdo se bojí zaměstnané matky?

Alena Křížková a Marta Vohlídalová

Placená práce se již definitivně stala zcela zásadním elementem občanství a začlenění žen a mužů i jejich rodin do společnosti. Uplatnění na trhu práce je základním právem všech členů a členek současné evropské společnosti. S demografickými změnami, zejména poklesem porodnosti a prodlužováním délky života, ale také s vývojem demokratických společností směrem ke společností založeným na principech rovnosti, se potvrzuje nutnost uplatňovat právo pracovat společně a v souvislosti s právem pečovat. Právo pracovat by se nemělo stát povinností, která znemožňuje využít právo pečovat a naopak, zakládat rodinu a pečovat o děti by nemělo vylučovat využití práva pracovat. Jednoduchá rovnice: vysoká zaměstnanost = vysoká porodnost, v České republice neplatí⁵⁷. V České republice druhé poloviny 90. let 20. století prudce poklesla porodnost, ale mírně

57 Práce na této kapitole byla podpořena projekty „Kombinace pracovního a rodinného života v perspektivě genderových vztahů, sociální a zaměstnavatelské politiky ČR“ (GA ČR) a „Procesy a zdroje genderových nerovností v pracovních drahách žen v souvislosti s proměnou společnosti po roce 1989 a členství ČR v EU“ (GA ČR).

poklesla i zaměstnanost žen. Vzhledem k tomu, že naprostou většinu pracovních úvazků u nás činí práce na plný úvazek, je zaměstnanost stále ještě poměrně vysoká. Jenže problém neleží v jednoduše definovaném právu pracovat, ale právě v právu propojit práci a péči v rámci životních strategií žen i mužů. Základní podmínkou práva na propojení pracovního a rodinného života je flexibilita jak na trhu práce, tak i v možnostech využití opatření rodinné politiky.

V této kapitole se zaměříme na trh práce a ukážeme, že v souvislosti s transformací české společnosti a rozvojem trhu práce, založeného na neoliberalních hodnotách, došlo vedle prohloubení nerovností mezi různými skupinami české populace také k nárůstu nerovností mezi kategoriemi žen a mužů jako celků definovaných genderovými rozdíly. Zatímco v zemích Evropské unie byla od 90. let 20. století zaváděna opatření směřující k evropským direktivám týkajícím se kombinace pracovního a rodinného života a genderové rovnosti,⁵⁸ v české společnosti jsme byli svědky trendu zdůrazňování konfliktu pracovního a rodinného života a tlaku na volbu jedné z těchto „možností“. Na trhu práce rostl důraz na hodnoty individualismu a výkonu bez ohledu na příležitosti či rovnost podmínek takto definovaného výkonu dosáhnout a v souvislosti s tím docházelo k intenzifikaci práce a vzrůstu nejistoty pracovního místa, zejména pro některé sociální kategorie včetně žen. Trh práce zůstal rigidní, požadující po zaměstnancích flexibilitu směrem k potřebám trhu, která ještě více znesnadňuje spojení pracovního a rodinného života. Rodinná politika zároveň nabrala ostrý kurs směrem k hodnotám familis-

58 Viz Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2002/73/ES ze dne 23. září 2002, kterou se mění směrnice Rady 76/207/EHS o zavedení zásady rovného zacházení pro muže a ženy, pokud jde o přístup k zaměstnání, odbornému vzdělávání a postupu v zaměstnání a o pracovní podmínky.

mu.⁵⁹ Důsledkem těchto změn je vytlačování matek z trhu práce, případně na „sekundární“ trh práce s nižší jistotou práce a horšími pracovními i finančními podmínkami, a prohlubování genderových nerovností.

V návaznosti na první část, ve které se zaměříme na hlavní indikátory genderových nerovností a jejich prohlubování, si ve druhé části textu položíme otázku: Kdo se bojí zaměstnané matky na českém trhu práce, protože na úrovni evropských politik je již pevně zakořeněno poznání, že plýtvat ženským potenciálem se nevyplácí a zároveň, že společnosti potřebují pro svou reprodukci rodiny, ve kterých se rodí děti.

Odkládání rodičovství jako odraz diskriminace žen na trhu práce a celkové míry genderové (ne)rovnosti ve společnosti

V současné české společnosti je převážná většina rodin závislá na příjmech obou partnerů. Z výzkumného šetření Proměny 2005 uskutečněného v SOÚ AV ČR vyplynulo, že téměř 90 % párů (ať už sezdáných či kohabituujících) ve věku 25–54 let tvoří dva ekonomicky aktivní jedinci. Partnerství, v nichž muž představuje jediného živitele rodiny, tvoří pouze 6,5 % všech párů⁶⁰. Podle údajů Eurostatu bylo v roce 2003 v ČR 64 % všech párů ve věku 20–49 let takových, v nichž oba partneři pracovali na plný úvazek.⁶¹ Lze

59 Saxonberg, S., Sirovátko, T. 2006. „Failing Family Policy in Post-Communist Central Europe.“ Pp. 185–202 in: *Journal of Comparative Policy Analysis*, Vol. 8, No. 2.

60 Vohlídalová, M. 2007. „Práce a soukromý život v současné české společnosti.“ Pp. 63–80 in: Dudová, R. (ed.), Š. Hastrmanová, H. Hašková, H. Maříková, H. Víznerová, M. Vohlídalová. 2007. *Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života. Sociologické studie, 07:03*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i. 166 s.

61 Aliaga, Ch. 2005. *Statistics in Focus: Gender gaps in the reconciliation between work and family life*. Eurostat.

předpokládat, že ve společnosti s vysokou mírou participace žen na trhu práce, kterou ČR nesporně je, jsou problémy zaměstnanosti žen, jejich diskriminace na trhu práce a podmínek kombinace práce a rodiny velmi úzce spojeny i s jejich reprodukčním chováním. Nerovné postavení žen a zvláště pak žen-matek na trhu práce a nedostatečná nebo nedostupná opatření pro kombinaci práce a rodiny je totiž možné považovat za faktory, které ovlivňují ženy v jejich rozhodnutí mít děti nebo zůstat bezdětné. V současné době patří úhrnná plodnost v České republice k nejnižším v Evropě. Největší pokles porodnosti zaznamenala ČR mezi lety 1991 a 1996, kdy klesl průměrný počet dětí připadajících na jednu ženu z 1,86 na 1,19. V následujícím období, mezi lety 1997–2001, došlo ke stabilizaci úhrnné plodnosti, respektive k jejímu mírnému poklesu až na rekordní hodnotu 1,13 v roce 1999. Teprve v roce 2002 začalo docházet k mírnému oživení a ke vzestupu úhrnné plodnosti na úroveň 1,33 (rok 2006), což je způsobeno zejména tím, že se do svého reprodukčního období dostaly ženy z nejsilnějších ročníků 70. let, které přestávaly nebo už dále nemohly odkládat rodičovství do vyššího věku.⁶²

Na jistou spojitost mezi mírou zaměstnanosti žen, celkovou mírou genderové rovnosti ve společnosti, rodinnou politikou zaměřenou na kombinaci pracovního a rodinného života a mírou porodnosti odkazují některé příklady vyspělých západoevropských zemí. Ve skandinávských zemích stát aktivním způsobem podporuje participaci mužů i žen na trhu práce a dvoukariérový model rodiny a používá účinné nástroje k dosažení těchto cílů: zavádí opatření podporující rozsáhlejší začlenění mužů do péče o malé děti a zároveň nabízí široce dostupnou a kvalitní institucionální péči o děti. Samozřejmostí je v těchto zemích také velké rozšíření částečných a flexibilních úvaz-

62 ČSÚ 2006.

ků. Země jako Dánsko, Švédsko nebo Finsko přitom patří k zemím, kde je vysoká úroveň zaměstnanosti žen (pohybuje se mezi 66 % ve Finsku a 72 % v Dánsku) a zároveň i relativně vysoká míra úhrnné plodnosti (kolem 1,8). Na opačném pólu stojí země, jako je Řecko, Itálie nebo Španělsko. V těchto zemích poměr pracujících žen ve věku 15–64 let nedosahuje ani 50 % (v Itálii a Řecku 45 %, ve Španělsku 48 %), rodinná politika zde jen minimálně intervenuje a spoléhá na existenci „rodinné záchranné sítě“ a postavení žen ve společnosti i na trhu práce je zde problematické. Není tedy divu, že porodnost v těchto zemích dosahuje jen relativně nízké úrovně (kolem 1,3).⁶³

V následujícím textu ukážeme, že v České republice došlo po roce 1989 ke zhoršování postavení žen na trhu práce a k nárůstu genderových nerovností. Tento trend má významné důsledky také na změny reprodukčního chování. Položíme si otázku: Jaké je a jak se po roce 1989 změnilo postavení žen a žen-matek na současném trhu práce v ČR?

Pozice žen a žen-matek na českém trhu práce

V průběhu transformace české společnosti v 90. letech ženy oproti mužům ztrácely, což se odrazilo zejména v poklesu jejich zaměstnanosti po roce 1989. Česká republika, částečně díky své minulosti, sice patří k zemím s dlouhodobě vysokou mírou zaměstnanosti žen, avšak v důsledku jejich pozvolného vytlačování z trhu práce po roce 1989 (ať už v podobě nucených odchodů do předčasných důchodů nebo v důsledku prodloužení doby pobírání rodičovského příspěvku na čtyři roky) se jejich podíl začal lehce snižovat. Zatímco v roce 1989 (kdy zastoupení žen na trhu práce kulminovalo) představovaly ženy přibližně 46 % všech pracujících, do roku 2006 se jejich podíl snížil na

63 Zdroj dat: Eurostat, údaje za rok 2006.

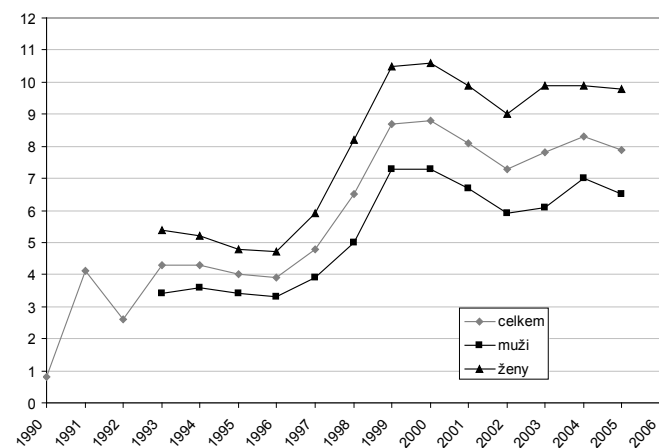
43 %. Stejně tak jako se po roce 1989 snižovalo procentuální zastoupení žen na trhu práce, mírně se snižovala i míra ženské zaměstnanosti (tj. podíl pracujících žen na ekonomicky aktivní populaci že ve věkové kategorii 15–64 let). Ta mezi lety 1998 a 2005 poklesla o téměř dva procentní body z 58,7 % na 56,8 %⁶⁴. Snížení participace žen na trhu práce bylo dokonce jedním z doporučení Světové banky středoevropským a východoevropským transformujícím se ekonomikám.⁶⁵ Relativně hladký průběh polistopadových ekonomických reforem, na rozdíl od jiných postkomunistických zemí prostý masového propouštění a raketového růstu inflace, byl tedy alespoň částečně realizován na úkor ženské pracovní síly.

Skutečnost, že negativní aspekty ekonomické transformace dopadaly více na ženy než na muže, odráží i rozdíl v nezaměstnanosti mužů a žen, který se od poloviny 90. let začínal postupně zvětšovat. Zatímco v roce 1995 byl rozdíl mezi mírou nezaměstnanosti žen a mužů 1,4 procentních bodů, v období ekonomické recese kolem roku 1997 se tento rozdíl zvýšil na 3,2 procentních bodů, přičemž kolem této hodnoty se pohybuje dodnes (v roce 2006 to bylo 3,3 procentních bodů, viz graf 5.1). V současnosti tvoří ženy více než polovinu všech nezaměstnaných a dlouhodobě nezaměstnaných.

64 Zdroj: ČSÚ.

65 Víšek, P. 2006. „Rodičovský příspěvek, minulost a budoucnost.“ Příspěvek na konferenci *Komplexní rodinná politika jako priorita státu aneb je ČR státem přátelským k rodině?* Praha, 28.–29. listopadu 2006. www.mpsv.cz/cs/3611.

Graf 5.1: Registrovaná míra nezaměstnanosti v letech 1990–2005.

Pozn.: 1990–1992 podíl nezaměstnaných na disponibilní pracovní síle, 1993–2005, metodologie ILO. Zdroj: ČSÚ.

Vedle vzrůstající nejistoty práce mají ženy také nižší pracovní zisky. Data přitom ukazují, že genderové rozdíly ve mzdách rozhodně nemají tendenci se zmenšovat. V roce 1996 činil průměrný příjem ženy 77,2 % průměrného příjmu muže, v roce 2005 to však bylo již jen 75,1 % průměrného příjmu muže.⁶⁶ I v dnešní době se ženy daleko častěji než muži koncentrují na tzv. sekundárním trhu práce (tj. v pracovních pozicích s nízkou prestiží, horšími pracovními i finančními podmínkami a vyšší nejistotou práce) a stále poměrně málo jich je zastoupeno ve vysokých řídicích pozicích (pouze 27,8 % zákonodárců a zákonodárkyň a vedoucích a řídicích pracovníků představují ženy⁶⁷). Ani v tomto

66 Zdroje dat: Statistické ročenky ČSÚ, vlastní výpočty.

67 Údaje za rok 2004, ČSÚ 2005.

směru si tedy ženy v průběhu 90. let 20. století výrazně nepolepšily.

Srovnávací výzkumy ukazují, že zatímco v západních zemích jsou pracovní trhy mnohem flexibilnější k potřebám rodičů kombinovat rodinný a pracovní život, v post-socialistických zemích včetně ČR se situace na trhu práce po roce 1989 vyvíjela odlišným směrem. Česká republika patří k zemím, kde mají v současné době zaměstnanci jen relativně malou možnost spolurozhodovat o svém pracovním rozvrhu, místě výkonu práce a pracovní době a kde je trh práce nepříliš flexibilní k potřebám pracujících rodičů, což ve svém důsledku výrazně ztěžuje postavení žen-matek na trhu práce.⁶⁸

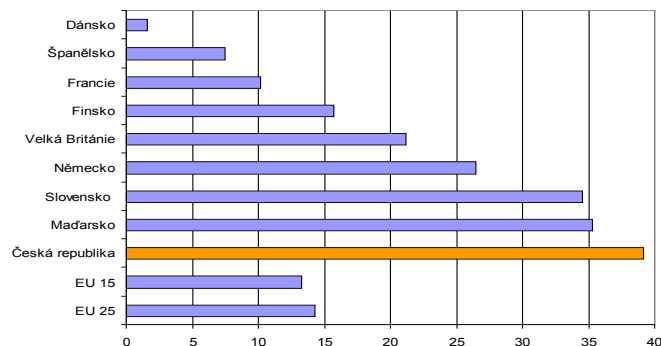
Relativně špatné možnosti kombinovat pracovní a rodinný život, nedostatek pracovní flexibility vstřícné k potřebám rodičů a familiasticky orientovaná rodinná politika usilující o to, aby žena zůstávala s dítětem dlouhou dobu v domácnosti, způsobily, že mateřství má v současnosti velký negativní dopad na konkurenceschopnost žen na trhu práce, na jejich ohroženost nezaměstnaností a na jejich aktivitu na pracovním trhu. Na komplikovanou pozici matek, konkrétně matek malých dětí do 4 let věku, na trhu práce odkazují mimo jiné rozdíly v míře nezaměstnanosti u bezdětných žen a žen s dětmi. Zatímco ve skupině žen ve věku 20–44 let byla v roce 2004 míra nezaměstnanosti matek s dětmi mladšími 4 let 16,6 %, míra nezaměstnanosti bezdětných žen v tomto věku dosahuje pouze 10,4 %.⁶⁹

68 Wallace, C. 2003a. „Work Flexibility in Eight European Countries.“ *Sociologický časopis*, 39: 6, pp. 773–793.; Wallace, C. (ed.) 2003b. *Household, Work and Flexibility Survey: Comparative report. Research Report #.4.* Wien: The HWF Research Consortium; Wallace, C. (ed.) 2003c. *Household, Work and Flexibility Survey: Country survey reports. Research Report #.3.* Wien: The HWF Research Consortium.

69 ČSÚ 2005: 137.

Pokud srovnáváme míry participace na trhu práce u žen ve věku 20–50 let,⁷⁰ zjistíme, že v České republice (a dále také na Slovensku a v Maďarsku) činí rozdíl mezi ekonomickou aktivitou matek dětí do 6 let věku a ostatními ženami téměř 40 procentních bodů (viz graf 5.2). To znamená, že ekonomická aktivita matek malých dětí je tedy o 40 procentních bodů nižší než ekonomická aktivita ostatních žen. V rámci členských zemí Evropské unie (EU 25) je to přitom jednoznačně největší rozdíl. Příčinou této diskrepance je dlouhá rodičovská „dovolená“, v 90. letech prodloužená na čtyři roky, která vytlačuje ženy-matky z trhu práce na dlouhou dobu. Ztráta kontaktu s pracovištěm na tři a více let je pak mnohdy příčinou ztráty kvalifikace, zkušeností i konkurenceschopnosti matek na trhu práce. Možnost volby mezi prací, péčí o dítě nebo jejich kombinací se ženám v průběhu 90. let s ohledem na rychlý pokles počtu institucí předškolní péče o děti výrazně nezvětšovala.

Graf 5.2: Dopad mateřství na participaci na trhu práce ve vybraných zemích EU. (Rozdíl procentních bodů míry zaměstnanosti bezdětných žen a míry zaměstnanosti žen s dětmi do 6 let věku ve věkové skupině žen 20–50 let.)

70 Zdroj: Eurostat, Labour Force Survey.

Výše prezentovaná statistická data ukazují, že ekonomická transformace 90. let měla výrazně negativnější dopady na postavení žen na pracovním trhu než na postavení mužů. U žen došlo ve srovnání s muži k výraznějšímu poklesu zaměstnanosti a růstu nezaměstnanosti. Ženám se celkově zhoršila možnost kombinovat pracovní život s péčí o děti, přičemž pozice žen-matek na českém trhu práce se v mnohém zkomplikovala.

Kdo se v Čechách bojí zaměstnané matky?

Rodičovství je pro ženy na českém trhu práce jednoznačným handicapem. Zatímco vyspělé evropské země si uvědomují, že ženy a muži participující na trhu práce jsou zároveň rodiči a že je ekonomicky a sociálně neudržitelné rozdělit společnost na ty, kteří rodí a pečují o děti, a na ty, kteří pracují a vydělávají, česká sociální politika je stále založena na mýtu oddělených světů. Nastavení sociální politiky jakoby předpokládalo, že svět práce a svět rodiny je možné rozdělit či si jeden z nich zvolit na principu buď, anebo. Evropské politiky zaměstnanosti se orientují na vytvoření podmínek ke kombinaci pracovního a rodinného života, protože hlavním principem pro udržení životní úrovně, eliminaci chudoby a sociální začlenění zejména skupin populace ohrožených nezaměstnaností a chudobou (mezi nimi zejména rodin s malými dětmi, neúplných rodin, žen staršího věku, žen z etnických minorit) je jednoznačně placená práce. V České republice je sociální politika založena na plošné exkluzi žen-matek – z trhu práce na dlouhou dobu a rodičovství není pro společnost hodnotou, ale ženy jsou za ně penalizovány. Abychom tento argument podrobně ilustrovaly, položily jsme si otázku: Kdo se v Čechách bojí zaměstnané matky? a v dalším textu se na ni pokusíme odpovědět.

STÁT

Za prvé je to stát. Důkazem toho je rodinná politika a politika zaměstnanosti. Vyspělé evropské země si již dávno uvědomily, že zaměstnanost žen je pro růst celkové zaměstnanosti klíčová a že je zároveň třeba udržet porodnost na úrovni reprodukce společnosti. K tomu v Čechách zatím nedošlo. Trvalému a rovnoprávnému začlenění žen na trh práce, které by znamenalo skutečné využití práva pracovat, brání příliš dlouhá rodičovská „dovolená“, nedostupná zařízení pro péči o děti do tří let, předsudky o nutnosti dlouhodobé přítomnosti matky s dítětem v domácnosti nejlépe až do tří let věku dítěte, které účinně konzervuje rodinná politika a neflexibilní trh práce, jež je rodině a rodičovství v zásadě nepřátelský.

V situaci, kdy proběhla reforma veřejných financí s cílem ušetřit státní výdaje, stát nadále plýtvá prostředky tím, že krátkozrace nebere v úvahu ekonomickou ztrátu v podobě pracovního potenciálu žen (včetně daní, které by ženy zaplatily do státní pokladny, kdyby byly zaměstnané) a ztrátu kvalifikace (během dlouhé rodičovské dovolené, při které jsou většinou zcela izolovány od kontaktů s pracovní sférou), kterou ženy získaly bezplatným vzděláním od státu.

S transformací společnosti od 90. let do současnosti sleduje rodinná politika ČR „familistický“ trend usilující o to, aby matky malých dětí zůstávaly s dětmi dlouho v domácnosti. Byly zavírány jesle⁷¹ a byla prodloužena mateřská (později rodičovská) dovolená⁷² a společenský diskurs byl nasměrován k otázce: práce nebo rodina? Genderový kontrakt, který v podobě nerovnosti v postavení na trhu práce a (v důsledku) dvojí směny žen existoval fakticky již v době normalizace (i přes proklamovanou rovnost

71 Viz kapitolu 3 v této publikaci.

72 Viz kapitoly 2 a 4 v této publikaci.

a emancipaci žen), tak byl institucionalizován a legitimizován v opatřeních sociálního státu.

V období normalizace neprobíhala diskuse o participaci mužů a otců na práci v domácnosti a péči o děti, protože cílem bylo, aby i ženy byly od této zátěže „osvobozeny“. K emancipaci žen ani domácností však ve skutečnosti nikdy nedošlo, protože stát nebyl schopen zajistit široce dostupné služby, a s transformací společnosti na společnost založenou na tržních hodnotách byla navíc hodnota emancipace diskreditována jako přežitek komunismu. Ženám byla v době transformace společnosti dána možnost zúčastnit se volné soutěže na trhu práce s muži, kteří však nejsou tak jako ženy a priori zatíženi handicapem rodičovství. Stát však nevytváří taková opatření, která by tento handicap vyrovnala, resp. vytváří opatření, která mohou využít jen některé ženy (např. z vyšších příjmových kategorií), a tím ještě více prohlubuje a reprodukuje nejen rozdíly mezi mužskými a ženskými rolemi, ale podporuje prohlubování rozdílů i mezi jednotlivými kategoriemi žen (např. podle vzdělání).

V odpovědi na evropské trendy politik zaměstnanosti a sociálního začleňování, které se soustředí na vyrovnávání příležitostí žen a mužů jak v ekonomické aktivitě, tak i v péči o děti, je rétorika politických dokumentů české vlády napřáženou rukou „pomoci ženám s jejich potřebou kombinovat pracovní a rodinné závazky.“⁷³ Tím jsou však jen dál reprodukovány stereotypy o tom, že jde o ženský „problém“ a mužům je tak upíráno uznání jako otců, kteří zároveň pracují a zároveň pečují o své děti.

ZAMĚSTNAVATELÉ

Za druhé se pracující matky bojí zaměstnavatelé, kteří diskriminují ženy kvůli jejich potenciálnímu či skutečnému

⁷³ Viz např. *Národní lisabonský program 2005–2008*. 2005. MPSV.

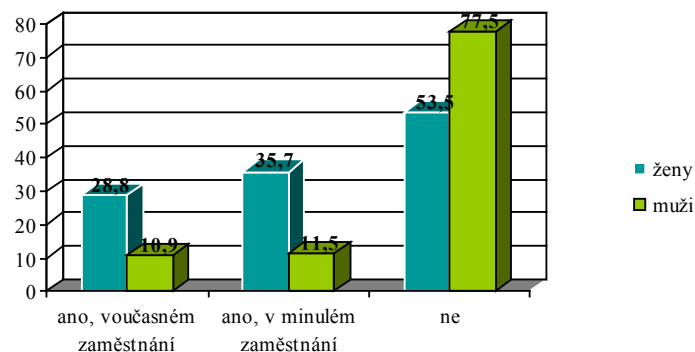
mateřství a kvůli možnosti opustit zaměstnání na dlouhou dobu až tři let, protože zaměstnavatelé jsou povinni matku (či otce) po návratu z rodičovské „dovolené“ znovu zaměstnat. V návaznosti na dlouhou rodičovskou „dovolenou“, která je právě v důsledku své délky, nízkým rodičovským příspěvkům a neexistující motivaci pro využití mužů otci de facto rezervována pro ženy-matky, jsou potenciální matky pro zaměstnavatele postrachem. Protože stát nastává takové podmínky, které činí zaměstnávání žen (jež mohou odejít na mateřskou či rodičovskou „dovolenou“ nebo např. pečovat o nemocné dítě) nevýhodným, zaměstnavatelé diskriminují ženy při přijímání do zaměstnání, v zacházení v zaměstnání, ale také při uplatňování nároku vrátit se do zaměstnání po rodičovské dovolené. Výzkum ukázal, že zhruba třetina žen-matek, které nastupovaly do svého zaměstnání až po zavedení zákazu diskriminace do Zákoníku práce v roce 2001, se přesto setkala u přijímacího pohovoru s otázkami na rodinnou situaci a zajištění péče o děti (viz graf 5.3).⁷⁴

S diskriminačními otázkami se při přijímání do svého současného zaměstnání, které se uskutečnilo nejdříve v roce 2001, setkala téměř třetina žen a desetina mužů, kteří jsou v současnosti rodiči. Mohlo tedy jít jak o otázky na budoucí, tak i otázky na současné rodičovství a zajištění péče o děti. Po zavedení legislativního zákazu diskriminace dosud nedošlo k významné proměně zaměstnavatelských vztahů, protože rozdíl ve výskytu diskriminačních otázek při přijímání u těch žen, které prošly přijímacím řízením před zavedením tohoto legislativního opatření a po jeho zavedení, je pouze necelých sedm procentních bodů. U mužů je tento rozdíl dokonce zcela nevýznamný.

⁷⁴ Zdroj: Rodiče 2005.

Graf 5.3: Diskriminační otázky při přijímání do zaměstnání – po zavedení legislativního zákazu diskriminace v procentech.

Odpověď na otázku: „Setkal/a jste se někdy při přijímání do zaměstnání s otázkami týkajícími se Vašeho rodinného života (plánování dětí, péče o děti, partner, rodiče apod.)?“ – pouze ti, kdo nastupovali do zaměstnání v době po zavedení zákazu diskriminačních otázek do Zákonníku práce (od roku 2001).

N muži = 189; *N* ženy = 310

Zdroj: Rodiče 2005.

Asi nejmarkantnější je diskriminace v zacházení v zaměstnání při pohledu na genderový mzdový rozdíl. Mzdový rozdíl mezi hrubou mzdou žen a hrubou mzdou mužů na úrovni zhruba 25 procentních bodů⁷⁵ je sice částečně způsoben tím, že ženy a muži pracují v různých profesích a v různých organizacích a firmách, kde jsou různě nastaveny mzdy, ale segregace trhu práce vysvětluje pouze část mzdových nerovností mezi muži a ženami. Když totiž na českém trhu práce srovnáme muže a ženy pracující na stejné pozici ve stejné firmě, stále existuje rozdíl zhruba 10 procentních bodů v jejich mzdě.⁷⁶ Věk, vzdě-

⁷⁵ Národní lisabonský program 2005–2008. 2005. MPSV.

⁷⁶ Zdroj: MPSV: Informační systém o průměrném výdělku. Vlastní výpočty.

lání či odpracované hodiny přitom tento rozdíl významně nesnižují. V dalších evropských zemích, kde byla legislativa zajišťující právo na stejnou odměnu za práci stejné hodnoty zavedena a je také dodržována (např. Švédsko), taková mzdová mezera v podstatě neexistuje. Platové rozdíly mezi muži ženami jsou tam způsobeny zejména segregací žen a mužů do různých oborů, profesí, firem a pozic.⁷⁷ Ukazuje se, že legislativní zákaz sám o sobě nestačí, ale důležitý je přístup zaměstnavatelů k otázce rovnosti jako takové a k ochotě vytvořit takové pracovní podmínky, které zaměstnancům umožňují pracovní a rodinný život kombinovat.

Výzkumy pracovních podmínek rodičů⁷⁸ ukazují, že vedení českých firem či personalisté nebo personalistky se genderovou rovností jako problematikou vůbec nezabývají, to znamená na oblast práce se nedívají z hlediska situace mužů a žen či rodičů. Je to dáno především neznalostí a nízkou informovaností zaměstnavatelů jednak o existujících legislativních opatřeních a jednak o důsledcích znevýhodňování části (potenciálních) zaměstnanců. I přes svou neznalost si však zaměstnavatelé uvědomují rozpor mezi zajištěním genderové rovnosti shora formálně (legislativně) a praxí pracovních vztahů, kde rovnosti dosaženo není, ale oni sami neumějí nerovnosti přesně pojmenovat či řešit.

⁷⁷ Vertikální a horizontální segregace trhu práce podle genderu je však také důsledkem (nepřímé) diskriminace. V zemích, kde se podařilo eliminovat přímou diskriminaci a do praxe zavést stejnou mzdu za stejnou práci, se v současnosti soustředí na eliminaci procesů „preferencí“ žen či mužů pro určité obory či profese a rozdíl-ného finančního ohodnocení celých oborů, profesí či pozic, resp. na princip stejné mzdy za práci stejné hodnoty.

⁷⁸ Skupinové diskuse a polostrukturované rozhovory byly provedeny s manažery a manažerkami lidských zdrojů v podnicích v letech 2006 a 2007 v rámci projektu *Kombinace práce a rodiny v perspektivě genderových vztahů a sociální a zaměstnavatelské politiky v České republice*. Grantová agentura České republiky.

Nejčastějším postojem, který zaměstnavatelé volí, je „neutrální“ přístup, podle kterého nediskriminovat znamená nezabývat se otázkou rovnosti nebo nerovnosti. Při aplikaci tohoto přístupu, kdy se možnosti znevýhodnění v podniku neprobírají a neřeší, dochází k jejich zneviditelnování, neboť vzniká dojem, že ke znevýhodnění nedochází a nerovnosti neexistují.

Důsledkem přístupu zaměstnavatelů, kteří nejsou dost inovativní na to, aby si uvědomili, že loajalita zaměstnanců-rodiců, vyplývající z určité míry autonomie či flexibility výkonu práce, umožňující dobře kombinovat práci a péči o děti, se vyplácí, je hrůza ze zaměstnávání matek. Čeští zaměstnavatelé znevýhodňují rodiče (zejména ženy) tím, že nenabízejí většinou téměř žádné alternativy k plnému úvazku s pevně danou pracovní dobou, které by umožnily kombinovat péči o děti se zaměstnáním např. v době postupného návratu rodiče na trh práce po rodičovské dovolené. Pokud jsou totiž v českých podnicích určité alternativní úpravy pracovní doby či flexibilní úvazky nabízeny, jde v naprosté většině o flexibilitu negativní. To znamená, že flexibilita je zde uplatňována ve prospěch uspokojení potřeb zaměstnavatele, a nikoliv ve prospěch zaměstnanců a jejich možností kombinovat rodičovské a pracovní role. Tento přístup ilustruje citace personální ředitelky střední firmy v sektoru služeb: „...*pružnou pracovní dobu, částečný úvazky máme, protože není potřeba, aby bylo tolik personálu po celý rok a potřebujeme výpomoci a tak dále, práce na směny je jasná...*“

Reprezentativní výzkum českých rodičů ukázal, že volná pracovní doba je ve větší míře nabízena na pozicích a v podnicích, kde pracují muži, a ti ji také více než ženy využívají. Volnou pracovní dobu využívá 27 % zaměstnaných otců a 17 % zaměstnaných matek.⁷⁹ Naproti tomu

79 Výzkum *Rodiče 2005*.

zkrácený úvazek, i když je využíván na českém trhu práce jen ve velmi malé míře (celkově asi 8 % žen a 2 % mužů),⁸⁰ je častěji nabízen na pozicích a v podnicích, kde pracují ženy, a ty také více než muži využívají této možnosti. Další možností úpravy pracovního úvazku je možnost vykonávat práci z domova. Ani tato možnost není nabízena tam, kde by ji zaměstnanci a zaměstnankyně mohli využít k lepší možnosti kombinace pracovního a rodinného života. Práci z domova využívá zhruba 10 % současných otců a 5 % matek.⁸¹

Na základě výzkumu podmínek, které rodičům připravují české podniky, je tak možné usuzovat, že lepší podmínky k výkonu rodičovských rolí, resp. jejich kombinaci s rolí pracovními, mají muži. Ženy totiž spíše než z různých alternativ způsobů výkonu práce volí mezi participací na trhu práce na plný úvazek v pevně stanovenou osmihodinovou dobu a alternativou zůstat v domácnosti nebo být nezaměstnaná. I když u mužů převládá flexibilita negativní (tj. spíše závislost na požadavcích nadřízených a nutnost být k dispozici a v pohotovosti), významně častěji než ženy pracují muži na pozicích s určitou mírou autonomie času, místa a způsobu výkonu práce. Sociologické výzkumy však ukazují, že čeští muži flexibilitu pracovního místa ve větší míře nevyužívají k většímu zapojení do péče o děti.⁸²

ŽENY

Třetí odpovědí na otázku: Kdo se v Čechách bojí zaměstnané matky? pak jsou samotné ženy a zejména budoucí matky, které pozorují a hodnotí výše popsané procesy

80 *Zaměstnanost a nezaměstnanost v ČR podle výsledků výběrového šetření pracovních sil – roční průměry 2006*. 2007. Praha: ČSÚ.

81 Výzkum *Rodiče 2005*.

82 Křížková, A., Hašková, H. 2003. *Průzkum veřejného mínění o postavení žen na trhu práce*. Praha: MPSV. (Dostupné na: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/957/zprava.pdf>)

a podmínky, do kterých na trhu práce vstupují. Často se ještě jako bezdětné setkávají s diskriminací právě proto, že je možné, že se matkami stanou a využijí dlouhé rodičovské „dovolené“. Proto ženy mnohdy rodičovství odkládají, nebo dokonce zůstávají bezdětné. Ženy samotné si uvědomují, že stavu „zaměstnaná matka“ je třeba se na českém trhu práce obávat. Z výzkumu rodičů vyplývá, že více než čtvrtina matek někdy při přijímání do zaměstnání nebo někdy během pracovní dráhy měla pocit, že je na ni kladena podmínka nemít v nejbližší době děti a odejít na mateřskou či rodičovskou dovolenou. Celá polovina současných matek měla v zaměstnání někdy pocit, že je na ni kladen požadavek nezůstávat příliš často doma s nemocnými dětmi.⁸³

Na začátku této kapitoly jsme ukázaly, že podmínky pro kombinaci pracovních a rodinných rolí se na českém trhu práce v průběhu transformace společnosti zhoršily a že pracovní uplatnění je pro ženy stále nejistější, přičemž podmínky mateřství jsou nastaveny jako neslučitelné s pracovními rolemi. Na závěr můžeme uvést, že sociologická šetření potvrzují trend rostoucích genderových nerovností a diskriminace žen na trhu práce. V roce 1995 uvedlo 27 %⁸⁴ žen, že byly někdy diskriminovány v práci a toto číslo narostlo na 40 % v roce 2003.⁸⁵

Závěrem aneb jaké je řešení?

Ve výčtu těch, kdo se bojí zaměstnané matky, bychom mohli pokračovat. Závěr je ale jasný – *mateřství je v naší společnosti penalizováno*. Řešení komplexní situace znevýhodňování žen a žen-matek na trhu práce ať již v přístupu k zaměstnání nebo v pracovních podmínkách jistě

83 Výzkum *Rodiče 2005*.

84 Výzkum *Muži a ženy na trhu práce 1995*.

85 Výzkum *veřejného mínění o postavení žen na trhu práce*. SOÚ AV ČR, v. v. i.

není jedno jediné, navíc jednoduché. Na úrovni politik státu by mělo jednoznačně dojít k rozpoznání hodnoty rodiny a uznání práva na práci v součinnosti s právem na péči a tato práva by se vzájemně neměla vylučovat, nýbrž doplňovat. Kombinace pracovního a rodinného života je jednou z hlavních komponent evropské politiky genderové rovnosti. Vedle dostupných a kvalitních služeb péče o děti je podmínkou dosažení cíle rovnosti moderní organizace práce založená zároveň na flexibilitě a jistotě práce, která bere v úvahu genderová znevýhodnění a snaží se je vyrovnat.

Politika zaměstnanosti a rodinná politika státu by měla vzít v úvahu prostředky, o které stát přichází tím, že plytvá pracovním potenciálem a kvalifikací žen, kterou před tím financoval. Nedává totiž ženám reálnou možnost kombinovat práci a péči a prakticky je nutí k dlouhé rodičovské „dovolené“. Stát by neměl předpokládat, že kombinace práce a rodiny v životě je pouze „ženský“ problém, protože tím diskriminuje i muže, když je separuje od možnosti být (více) se svým dítětem, a reprodukuje genderové nerovnosti na trhu práce i v rodině. Součástí politiky zaměstnanosti by měla být opatření pro kombinaci pracovního a rodinného života jak pro ženy, tak i pro muže.

Stát by měl zvážit délku rodičovské „dovolené“ (resp. tříletou ochrannou lhůtu) jako potenciální diskriminační mechanismus žen v zaměstnaneckých vztazích. Zároveň s tím by měl také výrazně podporovat zřizování kvalitních zařízení institucionální péče o děti do tří let a s pomocí kvóty pro druhého rodiče v rámci rodičovské dovolené podpořit muže ve využití jejich práva na péči. Čtvrtý rok pobírání rodičovského příspěvku bez současné šance na opětovné zaměstnání představuje de facto skrytou nezaměstnanost žen, která se po skončení tohoto období projeví ve faktické nezaměstnanosti a v situaci znevýhodnění při hledání zaměstnání žen s malými dětmi. Účel-

nost tohoto období, které vrhá zejména nízkokvalifikované ženy ze sekundárního trhu práce do situace nezaměstnanosti, by měla být přehodnocena.

Mělo by dojít také k posílení kontrolních mechanismů dodržování legislativní zásady nediskriminace, protože legislativa sama o sobě nestačí.

Na úrovni podniků by měla být provedena ekonomická analýza nákladů vylučování, znevýhodňování, diskriminace a nevyužívání pracovního potenciálu žen. Organizace, které si uvědomují ztrátu kvalifikace a pracovního potenciálu žen, by měly zvážit možnosti, bariéry a náklady zavádění alternativních, flexibilních pracovních úvazků nejen pro současné rodiče, ale také svůj postoj k využití rodičovské „dovolené“ muži.

Kapitola 6

Raná fáze rodičovství – péče o děti ve vybraných evropských zemích⁸⁶

Sylva Höhne

V současnosti velmi diskutovaná otázka skloubení pracovního a rodinného života nabývá na významu především v období raného rodičovství. K podpurným nástrojům, které mají kombinaci těchto dvou sfér umožňovat, se kromě institutu mateřské (případně otcovské) a rodičovské dovolené řadí institucionální služby zajišťující péči o malé děti. Nastavení těchto nástrojů a jejich systémové začlenění se liší v jednotlivých evropských zemích. Rodinná politika je totiž v kompetenci jednotlivých států, neboť Evropská unie v tomto směru nevytváří jednotnou politiku. Vlády se však svými opatřeními snaží naplňovat obecně platné unijní směrnice. K hlavním prioritám přitom patří kombinace práce a rodiny (zejména prostřednictvím vyššího zapojení otců do výchovy dětí, úpravou koncepcí rodičovské

86 Příspěvek vznikl v rámci grantového projektu MŠMT „Aktivní stárnutí, rodina a mezigenerační solidarita“ (č. 2D06004).

dovolené a umožněním práce na zkrácený úvazek), podpora plurality vznikajících rodinných struktur (sjednocením systémového přístupu k sezdaným i nesezdaným párům, neúplným rodinám apod.) a potřeba zahrnovat specifické potřeby vzhledem k různým fázím životního cyklu s podporou mezigenerační solidarity.⁸⁷

Vývoj rodiny, který následně ovlivňuje směřování rodinné politiky, je v jednotlivých státech závislý na historických podmínkách, mikroekonomické a makroekonomické situaci, kulturních faktorech, demografickém vývoji, hodnotových orientacích apod. Rodinné chování evropských populací se začalo výrazně diferencovat od 70. let minulého století, kdy postupně v severských a západoevropských zemích probíhal tzv. druhý demografický přechod [Van de Kaa 1987].⁸⁸ Ten se vyznačoval především poklesem úrovně plodnosti, růstem počtu i podílu dětí narozených mimo manželství, zvyšováním rozvodovosti, pluralizací forem rodinného uspořádání od tradičního manželství k nesezdanému soužití, nárůstem počtu neúplných rodin, ale i samostatně žijících jedinců („singles“). Změna životních strategií, časování a posloupnosti životních událostí spolu s rostoucí ekonomickou aktivitou žen dále vedla k odkládání sňatků a rození dětí ve vyšším věku.

Evropské země však mají řadu společných prvků, podle kterých je lze pro lepší přehlednost uspořádat do několika skupin. Pro potřeby tohoto příspěvku byla využita Esping-Andersenova typologie sociálních států, s níž je úzce spjat

87 Munková, G. 2002. „Rozbor konceptů rodinné politiky – zkušenosti ze zahraničí.“ In: Haberlová, V., Tuček, M. : *Komplexní analýza sociálně ekonomické situace rodin v České republice a návrhy na prorodinná opatření. Expertní příspěvky k rodinné politice*. Praha, Sociologický ústav AV ČR a STEM.

88 Van de Kaa, D. J. 1987. „Europe's second demographic transition,“ *Population Bulletin*, 42 (1).

i typ rodinné politiky.⁸⁹ Podle míry státních intervencí z hlediska zabezpečení občanů mimo trh práce lze rozlišit tyto čtyři systémy:

1. **LIBERÁLNÍ (ANGLOSASKÝ) REŽIM**, ve kterém hraje prvořadou úlohu trh, pomoc státu je zde orientována k těm nejvíce potřebným, další charakteristikou je flexibilní pracovní trh a pasivní politika zaměstnanosti; tento systém reprezentuje např. Švýcarsko, Velká Británie a USA;

2. **SOCIÁLNĚDEMOKRATICKÝ (SKANDINÁVSKÝ) SYSTÉM** se naproti tomu vyznačuje aktivní politikou zaměstnanosti, vysokou participací žen na trhu práce, štědrá sociální politikou vykoupenou vysokým zdaněním a důrazem na možnosti skloubení pracovních a rodinných závazků; systém je typický pro severoevropské země (Finsko, Švédsko, Norsko, Dánsko);

3. **KONZERVATIVNÍ (BISMARCKOVSKÝ) REŽIM** je založen na pojistném principu; klade důraz na zajištění minimální životní úrovně, na ochranu osob, které nejsou zaměstnány kvůli zdravotnímu postižení, ztrátě pracovního místa, odchodu do důchodu apod.; je zde podporována tradiční dělba rolí mezi mužem a ženou, podpora slučitelnosti pracovní a rodinné sféry je méně výrazná ve srovnání s předchozím systémem; k hlavním představitelům patří Německo, Rakousko, Belgie, Nizozemsko a Francie, která se však od ostatních států odlišuje pronatalitními opatřeními;

4. **PRORODINNÝ (LATINSKÝ) REŽIM** má blízko k systému liberálnímu, na rozdíl od něho však spoléhá především na pomoc uvnitř samotné rodiny; rodinné vazby jsou velmi silné, míra zaměstnanosti žen je zde poměrně nízká, výrazný konflikt rodiny a zaměstnání napomáhá u mladých žen k odkladu založení vlastní rodiny; jeho zástupci jsou země jižní Evropy, tj. Řecko, Itálie, Španělsko a Portugalsko.

89 Srov. Matějková, B., Palonciová, J. 2003. *Rodinná politika ve vybraných evropských zemích I*. Praha, VÚPSV.

Pro potřeby této kapitoly tak byla pro srovnání zajištěná péče o děti předškolního věku v ČR a v evropských zemích na základě uvedené typologie z každého sociálního režimu vybrána jedna (resp. dvě) země, a to Velká Británie, Švédsko, Německo a Francie (ta z důvodu svého výrazného prorodinného zaměření) a Itálie.

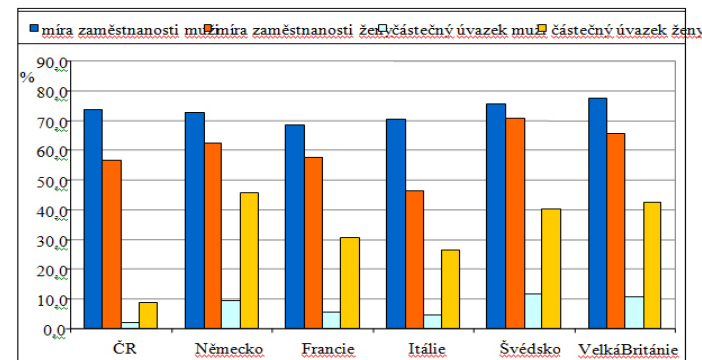
Srovnání vybraných ekonomických a demografických ukazatelů

Odkládání sňatků a narození dítěte do vyššího věku je společné všem vybraným zemím. V ČR se však průměrný věk ženy při narození dítěte zvyšuje ve srovnání s ostatními zeměmi nejrychleji (o 3,3 roku mezi lety 1994 a 2005) a pomalu se přibližuje jejich úrovni (28,7 let v ČR v porovnání s nejvyšší úrovní 30,7 v Itálii v roce 2005). K zemím s vysokou úrovní úhrnné plodnosti se i přes určité výkyvy v posledním desetiletí řadí Francie (1,9 v roce 2005), Švédsko a Velká Británie (1,8).⁹⁰ Rovněž podíl dětí narozených mimo manželství se v těchto zemích pohybuje na vysoké úrovni, od 43 % v Británii, přes 48 % ve Francii po 55 % ve Švédsku. Na druhou stranu v Itálii a České republice se průměrný počet dětí narozených jedné ženě ocitá na hladině 1,3. Podíl dětí narozených českým nevdaným ženám každoročně narůstá až na současnou zhruba jednu třetinu všech živě narozených dětí v České republice. Významnou roli přitom hraje vzdělanostní struktura českých žen, neboť podíl nemanželských dětí je nejvyšší u žen se základním vzděláním. Naproti tomu v Itálii silná katolická tradice ženám stále příliš „nedovoluje“ rodit děti mimo manželský svazek. Podíl dětí narozených mimo manželství tak zde dosahuje jedné z nejnižších hodnot v Evropě, pouze 14 %.

⁹⁰ Zdrojovými daty použitých ukazatelů byly statistiky INED, Eurostat a OECD.

Vysoká zaměstnanost švédských, britských a francouzských žen a naopak nízká zaměstnanost Italek potvrzuje vztah, kdy je s vyšší mírou zaměstnanosti žen spojena vyšší míra plodnosti, a naopak. V případě ČR tato závislost příliš neplatí, neboť dlouhodobě vysoká míra zaměstnanosti žen⁹¹ srovnatelná například s Francií je doprovázená velmi nízkou úhrnnou plodností. Zásadní rozdíl mezi situací v ČR a v ostatních zemích spočívá v podílu lidí, a zejména žen, pracujících na zkrácený úvazek (viz graf 6.1). Zatímco nejvyšší podíl žen pracuje ve zkráceném úvazku v Německu, Británii a Švédsku (přibližně 40 %), následovaných Francií a Itálií (31 %, resp. 26 %), v ČR má zkrácený úvazek méně než 10 % žen. To je způsobeno jak nízkou nabídkou práce na kratší úvazek, tak nevhodami, které s ní mohou být spojeny (menší možnosti kariérního růstu, snížené nároky na zaměstnanecké výhody, mzdové ohodnocení apod.). Muži práci na zkrácený úvazek příliš nevyhledávají.

Graf 6.1: Míra zaměstnanosti, práce na částečný úvazek v roce 2006, podle pohlaví (v procentech).

Zdroj: Eurostat.

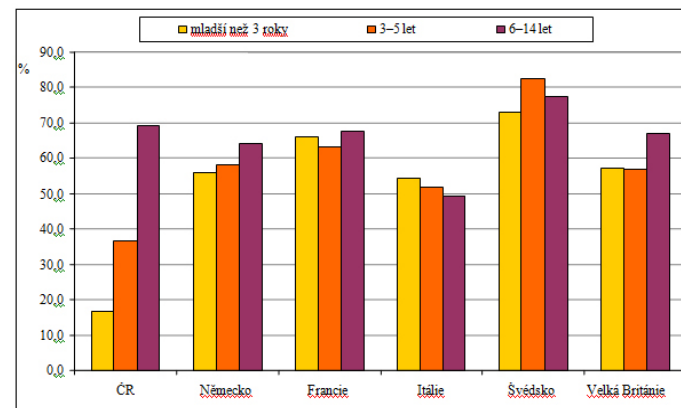
⁹¹ Podle lisabonských cílů měla míra zaměstnanosti žen v průměru za EU v roce 2005 dosáhnout 57 %, což bylo v České republice téměř splněno v roce 2006. V roce 2010 má již činit rovných 60 %.

Rodičovství má na zaměstnanost českých žen výrazný negativní vliv (viz graf 6.2). Podle údajů OECD je v ČR zaměstnáno jen přibližně 17 % matek s nejmladším dítětem do tří let věku, 37 % žen s nejmladším dítětem od tří do pěti let a téměř 70 % žen, jejichž nejmladšímu dítěti je šest až 14 let.⁹² Ve srovnávaných evropských zemích jsou rozdíly v míře zaměstnanosti v těchto specifických skupinách žen minimální (řádově jen několik procentních bodů). Nejnížší úroveň dosahují všechny tři míry zaměstnanosti v Itálii (kolem 50 %), na nejvyšší hodnotě se naopak pohybují ve Švédsku (mezi 70 až 80 %). Negativní efekt narození dítěte na participaci žen na trhu práce dokládá i další ukazatel, podle kterého mají české bezdětné ženy až o 40 procentních bodů vyšší míru zaměstnanosti než ženy s dětmi do šesti let. Tímto ukazatelem zaujímá Česká republika první místo napříč Evropou.⁹³ Přibližně poloviční rozdíl v míře zaměstnanosti vykazují Britky a Němky, nejnižší diference je v zaměstnanosti italských bezdětných žen oproti ženám s dětmi, a to zhruba 5 procentních bodů. Na muže má rodičovství zpravidla zcela opačný dopad, neboť jejich zaměstnanost se s přítomností dítěte v rodině zvyšuje. Rozdíly jsou přitom mnohem nižší než v případě žen, u srovnávaných zemí oscilují kolem 10 procentních bodů. V souhrnu platí, že se zvyšujícím se počtem dětí v rodině se rozdíly v míře zaměstnanosti bezdětných rodičů oproti rodičům s dětmi zvyšují.

92 OECD 2007. Society at a Glance: OECD Indicators – 2006 Edition.

93 Podrobněji viz kapitolu 5 v této publikaci.

Graf 6.2: Míra zaměstnanosti matek s dětmi v roce 2002, podle věku nejmladšího dítěte (v procentech).

Zdroj: OECD.

Mateřská, otcovská a rodičovská dovolená

Péče o děti předškolního věku formou mateřské, otcovské a rodičovské dovolené se ve vybraných evropských zemích odlišuje především svojí délkou a vyšší peněžní částky, která je rodiči vyplácena. Ke společným prvkům týkajícím se systému mateřské dovolené v jednotlivých státech patří účast na sociálním (zdravotním, nemocenském aj.) pojištění po určitou dobu před očekávaným porodem. Zpravidla bývá čerpána určitou dobu již před narozením dítěte, v ČR a v Německu se základní délka prodlužuje při narození vícerčat (v období po porodu), ve Francii dokonce před porodem i po něm. Někdy bývá prodloužením mateřské dovolené řešena i rodinná situace matky (v případě osamělých matek). Vyše příspěvku, který je ženě vyplácen, je vázána na předchozí mzdu, přičemž bývá obvykle stanovena minimální či maximální hranice.⁹⁴

94 V této části vychází uvedená data z tabulek MISSOC a Worldwide benefit & employment guidelines a zachycují stav k 1. 1. 2007.

V nejkratší délce, po kterou může být podle evropských směrnic mateřská dovolená poskytována, náleží německým ženám (viz tabulku 6.1). Po dobu 14 týdnů (zpravidla 6 týdnů před porodem a 8 týdnů po něm) žena pobírá 100 % své předchozí čisté mzdy. Mzda však může být redukována, neboť je stanovena denní maximální částka (13 € za den), kterou může žena obdržet. Ženám s vysokými příjmy ji však zaměstnavatel může po dohodě dorovnat do původní plné výše. Plnou mzdu mohou dostat také francouzské ženy, a to o dva týdny déle, než je tomu v Německu. Ve Francii však mají kromě nejvyššího možného příspěvku v mateřství určenu i nejnižší případnou částku. Denní mateřský příspěvek se tak pohybuje zhruba od 8 € do 72 € za den, přičemž podobně jako v Německu i zde může zaměstnavatel ženě dorovnat rozdíl do její skutečné mzdy. V rámci propopulačních opatření mají Francouzky delší mateřskou dovolenou při narození třetího a dalšího dítěte v pořadí (až 26 týdnů).

Tabulka 6.1: Mateřská dovolená (stav k 1.1. 2007).

	Doba poskytování	Částka
ČR	28 týdnů (6 týdnů před porodem, 22 týdnů po něm)	69 % předchozí mzdy, max. 14 tisíc Kč/měsíc
Německo	14 týdnů (6 týdnů před porodem, 8 týdnů po něm)	100 % předchozí čisté mzdy, max. 13 EUR/den
Francie	16 týdnů (6 týdnů před porodem, 10 týdnů po něm)	100 % předchozí čisté mzdy, min. 8,39 EUR/den, max. 71,8 EUR/den
Itálie	5 měsíců (20 týdnů), 1–2 měsíce před porodem, 3–4 měsíce po něm	80 % předchozí mzdy

Velká Británie	<p>od dubna 2003: „řádná“ 26 týdnů (nejdříve 11 týdnů před porodem); „dodatečná“ dalších 26 týdnů</p> <p>od dubna 2007: „řádná“ 39 týdnů (nejdříve 11 týdnů před porodem); „dodatečná“ dalších 13 týdnů</p>	<p>od dubna 2003: – prvních 6 týdnů 90 % předchozí mzdy, – dalších 20 týdnů nižší z částek, buď 108,85 GBP (158 EUR)/týden nebo 90 % mzdy</p> <p>od dubna 2007: – prvních 6 týdnů 90 % předchozí mzdy, – dalších 33 týdnů nižší z částek, buď 112,75 GBP (163 EUR)/týden nebo 90 % mzdy</p>
-----------------------	---	---

Zdroj: MISSOC 2007, *Worldwide Benefit & Employment Guidelines*.

Pět měsíců, z toho 1–2 měsíce před porodem a podle toho 3–4 měsíce po porodu, mají placenou mateřskou dovolenou Italky. Pobírají přitom 80 % své předchozí mzdy, přičemž zaměstnavatel jim rozdíl do plné mzdy může dorovnat. Stejně jako ve Francii podléhá také v Itálii mateřský příspěvek zdanění. Ještě delší mateřskou dovolenou, avšak nižší mateřský příspěvek v relaci k předchozí mzdě oproti již popsáním zemím mají české ženy, kterým po dobu 28 týdnů náleží 69 % předchozí mzdy. Mzda však podléhá určité redukci, maximální výše příspěvku tak může činit přibližně 14,4 tisíc Kč (v roce 2007, což je zhruba 17 € za den). Na delší mateřskou dovolenou mají nárok ženy při vícenásobném porodu, do konce roku 2007 náležela po dobu 37 týdnů rovněž osamělým ženám.

Ve Velké Británii byla do března 2007 poskytována ženám placená mateřská dovolená po dobu 26 týdnů. Prvních 6 týdnů žena pobírala 90 % své předchozí mzdy, po dalších 20 týdnů jí náleželo zhruba 109 £ (přibližně 158 €) týdně nebo 90 % předchozí mzdy, byla-li nižší. Se zavedením nového zákona došlo od dubna 2007 k prodloužení mateřské dovolené na 39 týdnů, přičemž příspěvek za

prvních 6 týdnů zůstal zachován. Princip vyplácení příspěvku v dalších 33 týdnech (jako u původních 20 týdnů) se nezměnil, pouze se valorizovala srovnávací částka na 113 £ (přibližně 163 €) za týden. Jedinou zemí, ve které není mateřská dovolená explicitně zakotvena, je Švédsko. Ženy sice mohou 60 dní před porodem pobírat určitý vyrovnávací příspěvek v mateřství, nárok však mají až na rodičovskou dovolenou (viz níže).

Umožnit otcům účastnit se plně prvních dnů života dítěte a zároveň tím pomoci matce dítěte zvládnout novou situaci má institut otcovské dovolené. V řadě evropských zemích však stále neexistuje. Ze srovnávaných zemí je tomu tak v Německu, Itálii a také v České republice, kde se o jejím zavedení v posledních letech diskutuje. Otcovská dovolená je založena na obdobných principech jako dovolená mateřská. K jejímu čerpání dochází současně s dobou, kdy je matka na mateřské dovolené, způsob vyplácení rovněž vychází z pojistného systému. Muži na ni mají nárok v době okolo porodu, případně v nejbližších týdnech po narození dítěte (viz tabulku 6.2).

Ve Švédsku mohou muži využít deset dní otcovské dovolené v průběhu prvních dvou měsíců po narození dítěte. Pobírají při tom 80 % své předchozí mzdy. Ve Francii mají muži nárok na otcovskou dovolenou až 14 dní, z toho první tři dny během dvou týdnů v období kolem narození dítěte a dalších 11 po sobě jdoucích dní do čtyř měsíců věku dítěte (při narození vícero dětí se tato doba prodlužuje až na 18 dní). Zároveň dostávají 100 % své předchozí mzdy. Sice se stejným minimálním i maximálním limitem, který platí pro ženy při pobírání příspěvku v mateřství, opět však platí, že zaměstnavatel jim může případný rozdíl mezi mzdou a nižším příspěvkem doplatit. Ve Velké Británii čerpají muži placenou otcovskou dovolenou jeden nebo dva týdny v průběhu prvních 56 dní po narození dítěte. Podobně jako jejich partnerkám od 7. do 33. týdne mateř-

ské dovolené jim náleží buď 90 % předchozí mzdy nebo cca 163 € týdně, tedy nižší z těchto dvou částek.

Tabulka 6.2: Otcovská dovolená (stav k 1. 1. 2007).

	Doba poskytování	Částka
Francie	3 dny v období porodu + 11 dní v průběhu 4 měsíců po porodu	100 % předchozí čisté mzdy, min. 8,39 EUR/den, max. 71,8 EUR/den
Švédsko	10 dní v období porodu	80 % předchozí mzdy
Velká Británie	1 nebo 2 týdny po porodu, v průběhu prvních 56 dní po narození dítěte	od dubna 2003: nižší z částek, buď 108,85 GBP (158 EUR)/týden, nebo 90 % předchozí mzdy od dubna 2007: nižší z částek, buď 112,75 GBP (163 EUR)/týden, nebo 90 % předchozí mzdy

Zdroj: MISSOC 2007, *Worldwide Benefit & Employment Guidelines*.

Rodičovská dovolená zpravidla navazuje na předchozí mateřskou dovolenou a jejím cílem je prohloubení další péče o dítě v raném věku. Může na ni nastoupit matka nebo otec dítěte většinou do tří let jeho věku, v některých zemích (např. ve Velké Británii a Německu) až do pěti či osmi let věku dítěte, naopak v Itálii se poskytuje po nejkratší dobu, tj. jen do prvních narozenin dítěte (viz tabulku 6.3). Příslušná dávka přitom nemusí být vyplácena v celém uvedeném období, placená rodičovská dovolená je často mnohem kratší. I z toho důvodu může rodič rodičovskou dovolenou několikrát přerušit. Přestože je ve srovnávaných státech umožněna rodičovská dovolená oběma rodičům, v některých zemích se snaží zvýšit podíl otců pečujících o dítě zavedením tzv. otcovských kvót. Jedná se o pevně stanovené období, na které má nárok každý z rodičů, které nelze převést z jednoho rodiče na druhého

a které v případě nevyčerpání propadá, čili se o něj zkracuje celková rodičovská dovolená. Minimálně dva měsíce pro každého z rodičů jsou již několik let vyčleněny pro rodiče ve Švédsku, od ledna 2007 je zavedlo i Německo.

Způsob vyplácení příspěvku rodiči v tomto případě již není tak jednoznačný jako u příspěvku v mateřství. V některých zemích se jeho výši snaží reflektovat předchozí příjmovou situaci rodiče a hodnotu příspěvku tak vztažují k předchozí mzdě (např. v Itálii a Německu). Naopak například v ČR je hodnota příspěvku pevně daná, resp. nebere v úvahu předchozí příjem rodiče.⁹⁵ Ve Švédsku jsou určitým způsobem kombinovány obě varianty. Řada států umožňuje rodiči při pobírání rodičovských dávek si přivydělat, alespoň na částečný úvazek nebo po předem stanovenou dobu. Například ve Francii se výše tohoto příspěvku odvozuje právě od délky pracovního úvazku přivydělávajícího si rodiče.

Nejkratší a „nejlevnější“ rodičovskou dovolenou využívají rodiče ve Velké Británii. Rodičovská dovolená je totiž neplacená a od dubna 2007 trvá jen 13 týdnů s tím, že rodič ji může čerpat až do pěti let věku dítěte. V Itálii sice mají rodičovskou dovolenou v délce 6 měsíců, ale jelikož ji rodiče musí vyčerpat v průběhu prvního roku věku dítěte, v souhrnu jsou na tom podobně⁹⁶ jako ve Velké Británii. V době rodičovské dovolené pak mají nárok na 30 % své předchozí mzdy. Ve Francii činí délka rodičovské dovolené jeden rok, je však dvakrát obnovitelná, což znamená, že

95 Od ledna 2008 je v ČR díky zavedení tzv. třírychlostního čerpání rodičovského příspěvku (vyšší částka po kratší dobu, a naopak) příjem rodiče nepřímou posuzován při nároku na nejvyšší rodičovský příspěvek (resp. je zkoumán jeho nárok na peněžitou pomoc v mateřství, která se odvíjí od předchozího příjmu); viz níže.

96 Za předpokladu, že by britský rodič vyčerpal celou rodičovskou dovolenou hned po skončení mateřské dovolené, tj. celkově po dobu 52 týdnů. Italové by v tomto případě strávili péčí o dítě v souhrnu 11 měsíců.

může trvat maximálně do tří let věku dítěte. Při vyplácení příspěvku se bere v úvahu souběžná výdělečná činnost rodiče. Nejvyšší částka tak v případě, kdy rodič nepracuje, činí zhruba 530 € měsíčně, při nižším než polovičním úvazku dostává kolem 400 € za měsíc a pracuje-li rodič na 50–80% úvazek, pak mu náleží částka ve výši přibližně 305 €. Samoživitelům je vyplácen vyšší příspěvek.

Tabulka 6.3: Rodičovská dovolená (stav k I. I. 2007).

	Doba poskytování	Částka
ČR	do 3 let věku dítěte	7 582 Kč/měsíc (do 4 let věku dítěte)
Německo	do 3 let věku dítěte (z toho 12 měsíců lze vybrat od 3 do 8 let věku dítěte)	do 2006: 300 EUR (do 2 let věku dítěte) nebo 450 EUR do 1 roku věku dítěte od 2007: 67 % předchozí čisté mzdy (min. 300 EUR, max. 1 800 EUR) po 14 měsíců (max. 12 měsíců pro 1 rodiče, další 2 měsíce jako bonus pro 2. rodiče)
Francie	do 3 let věku dítěte	odvíjí se od pracovního úvazku (max. 530,72 EUR/měsíc, při nižším než ½ úvazku – 403,56 EUR, při 50–80% úvazku 305,17 EUR)
Itálie	6 měsíců v průběhu prvního roku věku dítěte	30 % předchozí mzdy
Švédsko	16 měsíců (480 dní), až do 8 let věku dítěte, min. 2 měsíce pro každého rodiče	80 % předchozí mzdy po dobu 13 měsíců (390 dní), min. 180 SEK (20 EUR)/den, zbývající 3 měsíce (90 dní) min. částka 180 SEK (20 EUR)
Velká Británie	13 týdnů (do 5 let věku dítěte)	neplacená

Zdroj: MISSOC 2007, *Worldwide Benefit & Employment Guidelines*.

V Německu platil do konce roku 2006 systém založený na principu „delší rodičovská dovolená – nižší příspěvek“, a naopak. Do dvou let věku dítěte mohl rodič pobírat 300 € měsíčně, pokud se rozhodl zůstat doma s dítětem jen 1 rok, pak mu náleželo 450 € za měsíc. Od ledna 2007 došlo k navázání výše příspěvku na předchozí příjem rodiče. Ten má nyní nárok na 67 % své předchozí čisté mzdy, přičemž minimálně na 300 € a maximálně na 1800 € měsíčně, a to po dobu 14 měsíců. Dva měsíce jsou přitom nepřevoditelně vyčleněny pro každého rodiče. Rodičovská dovolená trvá zpravidla do tří let věku dítěte, dvanáct měsíců z toho však mohou rodiče vybrat až do osmi let věku dítěte. Nově zde zavedli tzv. sourozenecký bonus („*sibling bonus*“), který mohou získat rodiny s více než jedním dítětem a který zvyšuje hodnotu rodičovského příspěvku o 10 % nebo alespoň o 75 € měsíčně.

Švédský systém nedefinuje mateřskou dovolenou, ale pouze dovolenou rodičovskou. Až 16 měsíců mohou rodiče tuto dovolenou využívat, přičemž nejdříve dva měsíce před narozením dítěte a nejdéle do osmi let věku dítěte. Po dobu 13 měsíců přitom rodič pobírá 80 % své předchozí mzdy. Z toho dva měsíce jsou vyhrazeny pouze pro otce a dva naopak výlučně pro matku, ostatní čas si mezi sebou mohou rodiče libovolně rozdělit. Minimální částka, kterou rodič dostane, činí 180 SEK (cca 20 €) za den. Po zbývajících 3 měsíce z celkových 16 náleží rodiči právě tato minimální částka bez ohledu na jeho předchozí příjem.

Českým specifickým stále do jisté míry zůstává nekonistence délky rodičovské dovolené a čerpání rodičovského příspěvku. Zatímco rodičovská dovolená je poskytována rodiči až do tří let věku dítěte, daný příspěvek může rodič pobírat až do čtyř let věku dítěte (splňuje-li podmínku maximálně pětidenní či denní čtyřhodinové docházky dítěte do zařízení péče o děti za měsíc). Za poslední dva roky sice tříletá rodičovská dovolená, po jejímž ukon-

čení má rodič právo navrátit se k původnímu zaměstnavateli, zůstala prakticky zachována, výše příspěvku, který dostává rodič při řádném zajištění péče o dítě do čtyř let, se ale dosti výrazně změnila. Na jedné straně bylo cílem úprav určité zohlednění předchozí finanční situace rodiče, na straně druhé učinit systém flexibilnější s větší možností volby pro rodiče. Zatímco tedy ještě v roce 2006 byl rodičovský příspěvek vypočítáván na základě životního minima rodiče, v následujícím roce již byl navázán na průměrnou hrubou mzdu v nepodnikatelském sektoru, čímž se jeho hodnota více než zdvojnásobila. Od roku 2008 je však v platnosti nová zákonná úprava, podle které se již nepřímo bere na zřetel předchozí příjem rodiče. Rodiči je tak za splnění daných podmínek a v předem stanovených okamžicích umožněna volba délky pobírání rodičovského příspěvku, která je založená na principu kratší doba – vyšší příspěvek,⁹⁷ a naopak.

Institucionální péče o děti

Vedle péče o děti předškolního věku samotnými rodiči má nezastupitelnou roli také zajištění péče o děti pomocí institucionálních služeb. Dostupnost institucionální péče nabývá na významu zejména při nutnostech skloubení pracovních a rodinných povinností a také při návratu rodiče z mateřské či rodičovské dovolené na trh práce. Předškolní zařízení jsou často podporována státem, ať již formou samotného zřizovatele nebo prostřednictvím příspěvků jiným organizacím. Národní odlišnosti dále panují v různých typech zařízení v souvislosti s věkovou hranicí pro péči o dítě či z hlediska celodenní nebo naopak kratší péče. Podle takzvaných Barcelonských cílů, které vytyčila Evropská komise, by měla být do konce roku 2010 zabezpečena institucionální péče pro 33 % dětí mladších

97 Viz kapitolu 2 této publikace.

tří let a pro 90 % dětí od tří let do začátku povinné školní docházky.

Zdroje vypovídající o naplňování těchto cílů v jednotlivých evropských zemích se často různí, nicméně lze konstatovat, že pokud jde o zajištění péče o starší předškolní děti (od tří let věku), je ve srovnávaných zemích dostupnost těchto zařízení již dnes téměř dostatečná. Naproti tomu možnosti institucionálních služeb zabezpečujících péči o malé děti do tří let věku jsou v daných zemích poměrně nevyrovnané a s výjimkou Francie a Švédska jejich nabídka v ostatních zemích značně pokulhává.

V České republice charakterizuje situaci zajištění péče o děti nedostatečná síť služeb péče o děti do tří let věku a naopak poměrně dostupná nabídka předškolních zařízení pro děti od tří do šesti let věku, především tedy mateřských škol.⁹⁸ Péči o nejmenší děti zajišťují jesle jako zdravotnická zařízení, jejich nedostupnost dokládá pouhý jednoprocentní podíl dětí (ze všech dětí do tří let), které je navštěvují. Zároveň však je potřeba poukázat, že zájem rodičů o jejich služby je většinou malý. Jak ukazují empirické výzkumy, rodiče takto malých dětí spíše preferují domácí, rodičovskou péči o dítě než návštěvu různých zařízení.⁹⁹ Spolu se čtvrtinovým podílem 2–3letých dětí přihlášených do mateřské školy je v souhrnu institucionálně zabezpečena péče o zhruba 9 % dětí do tří let věku. Alternativy, kterými mohou být určitá dobrovolná sdružení rodičů pečujících vzájemně o děti a služby placených ošetřovatelek či

98 Srovnej s kapitolou 3 této publikace.

99 Např. Kuchařová, V., Ettlerová, Š., Matějková, B., Svobodová, K., Šťastná, A. 2006. *Harmonizace rodiny a zaměstnání. Část 3 – Postoje a zkušenosti s harmonizací rodiny a zaměstnání rodičů dětí předškolního a mladšího školního věku*. Praha: VÚPSV; Kuchařová, V., Ettlerová, S., Nešporová, O., Svobodová, K. 2006. *Zaměstnání a péče o malé děti z perspektivy rodičů a zaměstnavatelů*. Praha: VÚPSV.

agentur na hlídání dětí, rodiče téměř nevyužívají.¹⁰⁰ Jednak z důvodu jejich stále nedostatečné nabídky a jednak proto, že bývají finančně velmi nákladné. Návštěvnost mateřských škol je dlouhodobě nejvyšší u čtyřletých a pětiletých dětí (přes 90 %),¹⁰¹ v souhrnu kapacita školek uspokojuje přibližně 85 % dětí od tří let věku do začátku povinné školní docházky.

Podobná situace panuje i v Německu a Itálii. Do jeslí zde chodí méně než 10 % dětí do tří let věku. Děti starší tří let mají do nástupu do školy nárok navštěvovat mateřskou školu, čehož v souhrnu využívá téměř 90 % těchto dětí. V Německu funguje většina školek na dopolední bázi, řada z nich však začíná více zohledňovat potřeby rodičů a nabízí i odpolední péči. V Itálii si rodiče z hlediska délky nabízené péče mohou vybrat ze tří různých typů: od dopolední do 25 hodin týdně, přes střední variantu do 40 hodin týdně až po nejdelsí možnou péči o dítě trvající 48 až 49 hodin týdně.

Velmi rozvinutý a variabilní systém služeb péče o děti mají ve Švédsku. Místní samospráva zajišťuje předškolní péči o děti ve věku 1–5 let, pokud jejich rodiče pracují nebo studují. Univerzální bezplatný systém předškolní péče mohou využívat všechny čtyřleté a pětileté děti, tj. i děti nezaměstnaných rodičů nebo rodičů na rodičovské dovolené, a to přinejmenším tři hodiny denně. Municipality také zabezpečují možnost využít předškolní třídy pro šestileté děti, které naprostá většina těchto dětí navštěvuje. Pokud není dítě zapsáno v těchto veřejných zařízeních pak může chodit do tzv. otevřených předškolních institucí,

100 Podle reprezentativního výzkumu „Muži a ženy v ČR: životní dráhy a mezigenerační vztahy“ projektu Rodina, partnerství a demografické stárnutí: Generace a gender, provedeného v roce 2005, využívá těchto služeb jen 1 až 2 % domácností.

101 Viz Kuchařová, V., Svobodová, K., 2006. *Síť zařízení denní péče o děti předškolního věku v ČR*. Praha: VÚPSV.

avšak za doprovodu rodičů. Kromě toho mají předškolní děti k dispozici také mimoškolní centra. Institucionální péče je tak zajištěna pro více než třetinu švédských dětí do tří let věku a zhruba tři čtvrtiny starších dětí do začátku školní docházky.¹⁰²

Rovněž Velká Británie nabízí rodinám s malými dětmi širokou škálu služeb péče o děti. Předškolní péče se zde týká dětí do pěti let věku a je zajišťována zařízeními typu jeslí, mateřských škol či denních center. Návštěvnost těchto zařízení je nejvyšší u tří a čtyřletých dětí. Důležitou roli zde hrají také soukromé pečovatelky, ať již ty úředně registrované a profesionální nebo soukromé chůvy „zaměstnané“ samotnými rodiči. Služby poskytované jednotlivými subjekty se přitom dají různě kombinovat, čímž lze zajistit péči o děti v podstatě po celý den.¹⁰³

Zařízení pro děti do dvou let a dále pro dvou až šesti leté děti nabízí francouzský systém péče o děti. Nejmenším dětem jsou určeny jesle, které mohou mít charakter kolektivních (celodenní péče po celý rok), rodičovských (centra řízená sdružením rodičů, kdy každý rodič zde pracuje obvykle půl dne za týden), rodinných (zahrnujících 40 rodinných pečovatelů, kteří se o děti starají ve svém vlastním bytě) nebo podnikových zařízení (poskytovaných zaměstnavatelem). V souhrnu pokrývají tyto služby péči o 10 % dětí v daném věku. Předškolní péči o starší děti zajišťují hlavně mateřské školy, z 80 % v soukromém vlastnictví. Jejich návštěvnost je u 3, 4 a 5letých dětí téměř stoprocentní, z dvouletých dětí tam chodí více než jedna třetina. Kromě uvedených možností využívají rodiče vel-

102 Procentuální podíly u dětí z věkových skupin 1–3 roky činí 75 % a u dětí 4–5letých 96 % (www.eurydice.org)

103 Společná zpráva o zaměstnanosti udává, že formální a neformální služby péče o děti využívá 28 % dětí ve věku 0–2 roky a 58 % dětí 3–4letých. *Joint Employment Report 2003/2004*. 2004. European Commission.

mi často (cca třetina dětí) služeb soukromých osob, které pečují maximálně o tři děti v jejich domově.

Shrnutí

Provedené srovnání odhalilo v oblasti zajištění péče o děti předškolního věku jak shodné znaky, tak jisté odlišnosti mezi vybranými evropskými zeměmi. S výjimkou Švédek mají ostatní ženy možnost již před narozením dítěte nastoupit na placenou mateřskou dovolenou po dobu 14 až 39 týdnů. Příspěvek v mateřství se jim odvozuje od předchozího příjmu, přičemž v zemích s nejkratší mateřskou dovolenou matky pobírají až 100 % své předešlé mzdy. Do případné plné výše předchozí mzdy příspěvek často dorovnávají sami zaměstnavatelé. Otcovskou dovolenou v délce maximálně 2 týdnů mohou v souvislosti s narozením dítěte čerpat jen muži ve Francii, Švédsku a Británii.

Důraz na další participaci otců v péči o dítě kladou kromě Švédska také v Německu, kde mají v rámci rodičovské dovolené vyhrazené minimálně dva měsíce pro každého z rodičů. Rodičovská dovolená trvá zpravidla do tří let věku dítěte, placená však bývá mnohem kratší dobu (s výjimkou ČR, kde je hrazená po celou dobu trvání, a naopak Británie, kde je celá neplacená). Výše rodičovského příspěvku se odvíjí od předchozí mzdy pečujícího rodiče, od jeho výdělečné činnosti v průběhu rodičovské dovolené nebo je pevně stanovena na jiném základě.

Péče o děti formou institucionálních služeb je nejlépe zajištěna pro děti od 3 let do začátku jejich školní docházky. Všechny srovnávané země vykazují vysokou návštěvnost zařízení péče o tyto děti, čímž se blíží naplnění cílů EU. Na druhou stranu institucionální zajištění péče o malé děti do tří let věku je kromě Francie a Švédska v ostatních zemích značně nedostatečné. V některých zemích, např. ve Velké Británii, však mají rodiče další možnosti, jak zajistit

péči o dítě, a to zejména prostřednictvím soukromých pečovatelek.

Situaci v České republice charakterizuje oproti srovnávaným zemím velice malý podíl žen pracujících ve zkráceném úvazku, což se výrazně projevuje v celkové (velmi nízké) míře zaměstnanosti žen převážně s malými dětmi. Relativně dlouhá placená rodičovská dovolená spolu s vlastním zájmem rodičů (matky) pečovat o dítě doma (doprovázená nedostatečnou nabídkou jiných forem péče o malé děti a nízkou nabídkou částečných úvazků) vede často k tomu, že se žena po ukončení rodičovské dovolené vrací na pracovní trh na plný pracovní úvazek. Ke snadnějšímu skloubení pracovních a rodinných povinností žen by tedy přispělo jak vyšší zapojení jejich partnerů v domácí sféře, tak flexibilnější možnosti ve sféře pracovní. Nemělo by se však také zapomínat na zajištění lepší dostupnosti služeb péče o děti, ať již formou institucionálních zařízení nebo prostřednictvím péče jiných, nerodičovských osob.

Kapitola 7

Právo na otce: Rodičovská dovolená ve Švédsku¹⁰⁴

Steven Saxonberg

K nejčastější kritice švédského modelu rodinné politiky patří v České republice to, že zájmy rodičů nadřazuje nad zájmy dítěte. Podle této kritiky se k politice péče přistupuje spíše z hlediska trhu práce než z hlediska toho, co je pro děti nejlepší. Švédská vláda si opravdu uvědomila, že na této kritice je něco pravdy, a z toho důvodu v nedávné době *zvýšila* dostupnost péče o děti. Zatímco v České republice panuje přesvědčení, že děti trpí, když navštěvují zařízení denní péče o děti, ve Švédsku naopak převažuje názor, že děti trpí, když jsou z těchto zařízení vyloučeny. V tomto ohledu švédský stát opomíjel situaci dítěte, když rozhodl, že děti nemají nárok na místo v jeslích nebo ve školce v případě, když je jeden z rodičů na „rodičovské“ s mladším dítětem. Z čistě ekonomického hlediska dávala původní koncepce smysl: když je rodič doma s jedním dítětem, pak umístění jeho sourozence do některého

104 Tento výzkum byl financován grantem Nadace Baltického moře ve Švédsku.

zařízení denní péče o děti stojí stát peníze, aniž by to přineslo výhodu, že se rodiče mohou rychleji vrátit do práce a přispívat do národního hospodářství. Z psychologického hlediska to však byla koncepce nesprávná, protože mohla být pro dítě, jež bylo náhle nuceno opustit zařízení péče a ztratilo tak příležitost sociálního kontaktu a hry s kamarády, traumatická. Dítě se náhle ocitlo doma samo, jen se sourozencem v kojeneckém věku. Proto vláda v roce 2002 rozhodla, že rodičům umožní ponechat své děti v zařízeních denní péče o děti 15 hodin v týdnu, i když jsou doma s mladším dítětem, a dostávat přitom rodičovský příspěvek.¹⁰⁵

Čím se dá vysvětlit tento propastný rozdíl v přístupu, kdy jsou na jedné straně muži i ženy v České republice přesvědčeni, že pokud máme na zřeteli výlučně nejvyšší zájmy dítěte, měli bychom zařízení denní péče pro děti do tří let omezit a přimět matky, aby zůstaly s dětmi tři roky doma, a na straně druhé stojí názor Švédek a Švédů, že právě dostupnost zařízení péče o děti je ve prospěch dítěte a že podíl otců na výchově dětí je pro jejich blaho zásadní? Zastávám názor, že hlavní rozpory pramení z odlišných národních tradic. Obzvláště důležité jsou dvě věci:

1. Švédsko má jednotný systém s jedním typem rodičovské dovolené a jedním typem denní péče o děti, zatímco Česká republika má dva systémy rodičovské dovolené a dva typy zařízení denní péče podle věku dítěte.

2. Česká republika prošla čtyřmi desítkami let autoritářského komunistického režimu. Tyto rozdíly vysvětlím níže, nejprve podám výklad švédského systému zařízení péče o děti a poté výklad systému „rodičovské“ ve Švédsku.

105 Korpi, B. M. *The Politics of Pre-school: Intentions and Decisions Underlying the Emergence and Growth of the Swedish Pre-school*. Překl. Brian R. Turner. Ministerstvo pro vzdělávání a výzkum, Švédsko. Dostupné na <http://www.regeringen.se/content/1/c6/09/10/61/322638cd.pdf>, 70 s.

Švédský jednotný systém denní péče

V bývalém Československu byla státní zařízení péče o děti rozdělena do dvou kategorií: jesle pro děti do tří let a mateřské školky pro děti od tří do šesti let. Naopak ve Švédsku existuje v zásadě jeden typ zařízení denní péče pro děti od narození do šesti let, i když nedávno bylo dětem v posledním roce umožněno navštěvovat již školu, kde v následujícím roce zahájí školní docházku. V tomto ohledu se švédský systém podobá systému americkému, kde děti tráví první roky na jednom místě (v Americe nazvaném „nursery school“) a poslední předškolní rok (kterému se v Americe říká „kindergarten“) ve škole, kde budou navštěvovat první třídu. Na rozdíl od USA jsou však zařízení péče o děti ve Švédsku bohatě dotována, takže si všichni rodiče bez ohledu na příjem mohou dovolit děti v těchto zařízeních umístit. Dalším rozdílem oproti americkému systému jsou přísné nároky, které stát klade na kvalitu těchto zařízení, učitelé musí mít vysokoškolské vzdělání v oboru předškolní péče,¹⁰⁶ a na jednoho učitele smí připadnout maximálně pět dětí, i když podle mé vlastní zkušenosti připadají na učitele obvykle tři děti.

Ve sjednoceném švédském systému patří předškolní výchova do oblasti pedagogické a předškolní zařízení jsou dnes v působnosti ministerstva školství. Původně patřila pod ministerstvo sociálních věcí. To, že v dnes bývalých komunistických zemích ve střední a východní Evropě spadala a stále spadají zařízení péče o děti do tří let pod ministerstvo zdravotnictví, je pro Švédy a Švédky i západní pozorovatelky a pozorovatele zarážející. Zatímco ve Švédsku se na malé děti pohlíží z hlediska pedagogického, jako na někoho, kdo potřebuje vedení kvalifikovaných

106 Ne všichni zaměstnanci pracující v předškolních zařízeních musí mít vysokoškolské vzdělání v oboru učitelství, všechna zařízení péče o děti však musí mít určitý počet vysokoškolsky vzdělaných zaměstnanců.

učitelů s odborným vzděláním v dětské psychologii, československé úřady je považovaly ze zdravotního hlediska za někoho, kdo potřebuje speciální péči zdravotních sester. Je-li heslem švédské předškolní výchovy: „Uč se! Rozvíjej se! Hraj si! Získej sociální dovednosti!“ pak heslem československých jeslí bylo: „Neonemocni!“ Jestliže hlavní úlohou československých jeslí bylo udržovat zdraví dětí, není divu, že získaly špatnou pověst. Nejen, že nepomáhaly dětem v citovém, sociálním a psychologickém rozvoji, ale v rozporu s jejich cíli se jim ani nedařilo udržovat zdraví dětí!¹⁰⁷ Jesle byly často přeplněné, což podporovalo šíření nemocí mezi dětmi. Výsledkem bylo, že matky musely často zůstat doma s nemocnými dětmi, což vedlo k přesvědčení, že bude snazší a úspornější poskytnout matkám mateřskou dovolenou, aby mohly zůstat doma s dětmi co nejdéle, ideálem, ač naplněným až na sklonku 80. let, byly tři roky.

V důsledku této špatné zkušenosti z minulosti se zrodil v 90. letech mýtus, že děti do tří let trpí, když navštěvují jesle, a že pro matky je „přirozené“, že zůstávají s dětmi doma až do doby, kdy dosáhnou věku 3–4 let. Podle této logiky by ale měla Česká republika také rozpustit své univerzity, protože ty za komunismu nabízely studentům špatné vzdělání nasáklé marxisticko-leninskou rétorikou. Postkomunističtí političtí představitelé univerzity nezavřeli, ale raději je zreformovali. Stejnou logiku však nepoužili v případě dětských jeslí.

Je také zajímavé povšimnout si, že ač byly komunistické jesle určitě méně populární než ve Švédsku, kde průzkumy veřejného mínění ukazují, že rodiče jsou se zaříze-

107 Čermáková, M., Hašková, H., Křížková, A., Linková, M., Maříková, H., Musilová, M. 2000. *Souvislosti a změny genderových diferencí v české společnosti v 90. letech*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 92 s.

nými denní péče o děti velice spokojeni,¹⁰⁸ nebyly dosud vypracovány žádné vědecké studie o tom, jak děti z českých (původně československých) jeslí prospívají. Tady, jak se zdá, sehrává komunistické dědictví také významnou roli, protože vznikla tradice opírat svá tvrzení o ideologii a neodvolávat se na empirické poznatky. A tak se čeští psychologové odvolávají na negativní zkušenosti se zařízeními péče a tvrdí, že je pro dítě přirozené zůstat doma s matkou (ale *nikoli* s otcem, protože podle nich dítě potřebuje jasný model rozdělení rolí). Tato svá tvrzení zakládají na zastaralých předválečných teoriích a ne na empirických studiích. Když jsou čeští psychologové nuceni uvést zdroj svých prohlášení, zpravidla zamumlají něco o studii „institucionalizovaných“ dětí v 60. letech. Při dalším naléhání se ukáže, že tato studie se týkala dětí umístěných v dětských domovech! V této souvislosti je třeba poznamenat, že v době, kdy tato studie českých dětských domovů v 60. letech vznikla, byly takové instituce ve Švédsku již dávno zakázané! Děti jsou zde umístovány do pěstounských rodin, protože se uznává, že od pěstounů se jim dostane více lásky než od vychovatelů v dětských domovech. Čeští politici hlavního proudu (převážně muži) si myslí totéž co uvedení psychologové a ochotně naslouchají jejich radám i radám křesťanských fundamentalistů,¹⁰⁹ místo toho, aby naslouchali mnoha českým a mezinárodním odborníkům a odbornicím, kteří vycházejí z empirických údajů a nikoli z ideologie a zpochybňují tak současnou českou politiku. Každému, kromě ideologicky smýšlejících psychologů

108 Nilsson, L. 2000. „Förnyad polarisering i välfärdspolitiken.“ Pp. 79–91 in Holberg, S., Weibull, L. (eds.). *Land, Du välsignade?* Göteborg: SOM rapport, No. 26, 80 s.

109 Jako například dva členové německého Evangelického semináře, kteří byli pozváni, aby přednesli projev na konferenci „Raná péče o děti mezi rodinou a státem“ uspořádanou Ministerstvem práce a sociálních věcí v listopadu 2007.

a politiků, by mělo být jasné, že dětem, které mají milující rodiče a navštěvují zařízení péče o děti vysoké kvality, odkud se vracejí do milující rodiny, se bude dařit lépe než dětem bez rodičů, které žijí 24 hodin ve státním ústavu.

Situaci dětí navštěvujících zařízení denní péče v České republice se sice nezabývají žádné seriózní studie, avšak švédské a mezinárodní studie obecně ukazují, že děti, které navštěvují zařízení denní péče, jsou rozvinutější po stránce sociální, psychologické a vědomostní než děti, které je nenavštěvují.¹¹⁰ Navíc empirické studie v USA, kde se kvalita služeb péče hodně liší, nedošly kupodivu k závěru, že by si děti navštěvující zařízení vysoké kvality vedly lépe než děti navštěvující zařízení kvality nižší.¹¹¹ Z toho vyplývá, že i kdyby byla pravda, že české děti trpěly v jeslích v letech šedesátých, neznamená to, že by trpěly návštěvou zařízení denní péče vysoké kvality, pokud by ovšem někdo netvrdil, že české děti jsou nějak biologicky odlišné od dětí švédských.

Švédská rodičovská dovolená: Pružný jednoúrovňový systém

Placená rodičovská dovolená ve Švédsku je mnohem kratší než v České republice. Je to umožněno tím, že (jak je uvedeno výše) švédská zařízení denní péče pro děti do 3 let se těší mnohem vyšší veřejné podpoře než české jesle. Přesto-

110 Andersson, B.-E. 2005. „Tidig dagisstart det bästa för de allra flesta barn.“ *Dagens Nyheter*, 8. duben 2005; Andersson, B.-E. 1992. „Effects of Day-Care on Cognitive and Socioemotional Competence of Thirteen-Year-Old Swedish Schoolchildren.“ *Child Development*, Vol. 63, No. 1: 20–36.

111 Přehled viz Burchinal, M. R. 1999. „Child Care Experiences and Developmental Outcomes.“ *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 563, The Silent Crisis in U. S. Child Care: 73–97. Přehled týkající se švédského případu viz Kihlborn, M. 2003. *Om små barnens behov och utveckling* (Švédský úřad pro rozvoj školství 2003).

že je rodičovská mnohem kratší než v České republice, je také možné, aby byla mnohem pružnější. V současné době dostávají rodiče 80 % platu po dobu 13 měsíců. Poté následují 3 měsíce, kdy je vyplácena paušální částka. Třináctiměsíční období je rozděleno rovnoměrně mezi matku a otce, ale jeden z rodičů může část této doby přenechat druhému rodiči. Matky si v průměru stále vybírají delší rodičovskou než otcové, k využití jejich měsíců však musí mít jejich písemný souhlas. Pro každého z rodičů jsou vyhrazeny 2 měsíce, což znamená, že zbývajících 9 měsíců může být rozděleno podle přání rodičů.

Systém je dokonce ještě pružnější, než se zpočátku zdá, a to ze dvou důvodů. Za prvé rodiče nemusejí každý měsíc pobytu doma čerpat 100 % příspěvku, který jim náleží. Je tedy běžné, že rodiče čerpají příspěvek jen do výše 50 % za každý měsíc po dobu 26 měsíců. Mohou však také vyčerpat 100 % v jednom měsíci, 20 % v dalším měsíci atd. Jediné omezení je, že celková doba musí být vyčerpána do věku osmi let dítěte a že každý rodič má právo vrátit se do svého zaměstnání do 18 měsíců. To znamená, že pokud každý rodič zůstane doma 18 měsíců, dítě může zůstat doma tři roky, jako je tomu v České republice.

Druhý důvod pružnosti systému je rozdělení času obou rodičů podle jejich vůle. Například, když se tři páry rozhodnou, že chtějí zůstat doma po celkovou dobu dvou let, jeden pár si například zvolí, že matka zůstane doma první rok a otec druhý rok. Druhý pár se střídá po měsíci, takže matka zůstává doma liché měsíce a otec sudé. Třetí pár se třeba rozhodne, že matka zůstane doma každé pondělí, středu a pátek, zatímco otec zůstane doma každý čtvrtek a úterý. Existuje velká škála možností.

Český systém je mnohem méně pružný než systém švédský. Obdobně jako systém zařízení denní péče o děti je rozložen do dvou stupňů: mateřské dovolené, která je relativně štědrá v náhradě předchozího platu, ale dosud je

vyhrazena pouze matkám a osamělým otcům; a prodloužené mateřské dovolené, která se nedávno úředně stala rodičovskou dovolenou, během níž se však vyplácí tak nízký paušální příspěvek, že nikdo nemůže očekávat zapojení otců do tohoto období péče o dítě. Nově zavedený systém (od roku 2008) je ještě komplikovanější, a dokonce ještě přísnější, protože rodiče si mohou vybrat mezi třemi variantami rodičovského příspěvku, buď s kratším obdobím, kdy se vyplácejí vyšší dávky, nebo s delším obdobím s nižšími dávkami.¹¹² Rodiče se však musejí rozhodnout hned na začátku, zda chtějí čerpat kratší variantu, kdy zůstanou doma dva roky, nebo jednu z delších variant. Ve 21. měsíci věku dítěte si musejí zvolit tříletou nebo čtyřletou variantu. Švédský systém je však mnohem jednodušší a umožňuje rodičům průběžně měnit délku rodičovské dovolené i výši dávek.

Oba systémy se liší zejména svými odlišnými cíli. Švédský systém je zaměřen na podporu rovnosti pohlaví, vyšší porodnost a efektivnější ekonomiku, zatímco český systém je zaměřen na podporu konzervativních představ o rozdělení rolí podle pohlaví tím, že nutí ženy zůstat doma nejméně tři roky na jedno dítě, bez ohledu na dopad na porodnost, ekonomickou výkonost nebo schopnosti žen naplnit svůj občanský potenciál. Dvoustupňový systém v České republice umožňuje udržování „tradičního“ rozdělení rolí obou pohlaví, protože dosud jen matky mohou využít krátké, ale štedré mateřské dovolené, zatímco rodičovská dovolená je placena tak málo, že jen málo rodin si může dovolit, aby otec zůstal doma, protože ztráta jeho příjmu by byla ve společnosti, ve které mají muži většinou vyšší příjmy než matky, příliš velká.

Jednostupňový systém ve Švédsku mnohem více motivuje otce, aby zůstávali doma. Ztráta jejich příjmu pro

112 Podrobnosti o novém systému rodičovského příspěvku v České republice viz kapitolu 2 v této knize.

rodinu je relativně malá, protože otcové dostávají až do určité úrovně 80 % svého příjmu. Otcové jsou motivováni, aby zůstávali s dětmi doma, i jinak, protože dva měsíce náleží výhradně jim. Rodina tedy vlastně přichází o peníze, pokud otec tyto dva měsíce s dítětem doma nezůstane. Otcové jsou motivováni rovněž psychologicky, protože polovina doby rodičovské dovolené je jim oficiálně přidělena. Musejí také písemně souhlasit, pokud chtějí, aby využila jejich dobu rodičovské matka. Navíc státní sociální správa rozesílá otcům dopisy, ve kterých jim připomíná, kolik času jim zbývá z rodičovské, což je také motivuje, aby polovinu této doby strávili s dětmi v domácnosti. Jak znázorňuje dále uvedený graf 7.1, po zavedení rodičovské bez ohledu na pohlaví v roce 1974 a po jejím zpřístupnění mužům žádní muži doma s dětmi nezůstávali. Do roku 1990 využívali otcové stále jen 7 % rodičovské dovolené, a to i přes silnou finanční motivaci, kterou jim náhrada platu ve výši 90 % jejich platu poskytovala. Neochota otců čerpat rodičovskou dovolenou byla vysvětlována různě. Bylo zjevné, že kulturní hodnoty se mění pomalu. Nicméně další argumenty poukazují na překážky na pracovišti. Studie ukázaly, že otcové by využívali rodičovskou dovolenou častěji, kdyby se na svém pracovišti setkali s větším pochopením.¹¹³ I když někteří otcové chtěli rodičovskou dovolenou čerpat, často se báli požádat o svolení zaměstnavatele. Zaměstnavatelé totiž počítají s tím, že ženy budou mít jednu děti a aby je mohly vychovávat, práci přeruší. Od otců se to však neočekává. Otcové, kteří chtějí využít svého práva zůstat doma s dětmi, jsou pak vystaveni riziku, že budou káráni za nedostatek „ctižádosti“.

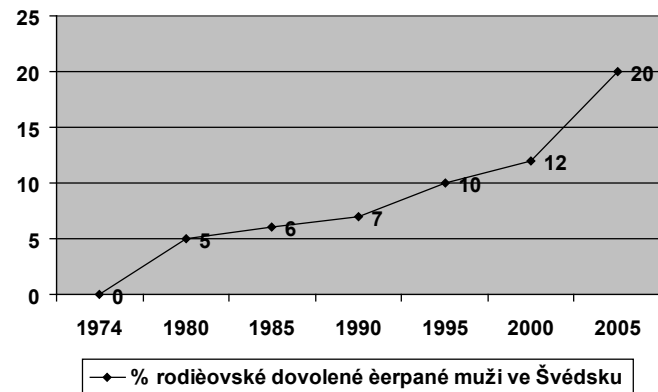
Na podporu otců proti jejich zaměstnavatelům zavedla středopravicová vláda, která se dostala k moci v roce 1991,

113 Viz např. Haas, Linda et al. 2002. „The Impact of Organizational Culture on Men's Use of Parental Leave in Sweden.“ *Community, Work & Family*, Vol. 5, No. 3: 319–342.

měsíc „otců“, který začal platit v roce 1995. Tato reforma vyhradila jeden měsíc rodičovské dovolené pouze otcům. Výsledkem bylo, jak je znázorněno v grafu 7.1, že i když se mzdová náhrada snížila z 90 % na 80 %, procento otců na rodičovské stoupl o 10 %. Přesto pocítovali otcové v soukromém sektoru často tlak, aby se svého práva na rodičovskou dovolenou vzdali. Například jedna moje známá si stěžovala, že zaměstnavatel jejího manžela upozornil své mužské zaměstnance, že pokud někdo z nich jen vysloví slovo otcovská dovolená, může rovnou odevzdat klíče. Jeli-kož ona na svého muže naléhala, aby si jednoměsíční rodičovskou vzal, dohodl se se zaměstnavatelem na zvláštním režimu, že bude doma zůstat vždy jeden den v týdnu po dobu 25 týdnů za podmínky, že svým kolegům vždy řekne, že je na služební cestě! Aby k těmto problémům nedocházelo, prodloužila v roce 2002 sociálně demokratická vláda rodičovskou dovolenou na 13 měsíců, ale vyhradila další měsíc navíc otcům.¹¹⁴ Za této situace, když by rodiny měly přijít o dva měsíce placené rodičovské dovolené, kdyby otec nezůstal doma, měli otcové silnější vyjednávací pozici vůči svým zaměstnavatelům. Procento otců na rodičovské dovolené opět okamžitě vzrostlo a nyní se pohybuje nad 20 %.

114 Batljan, I., Tillander, S., Örnhall Ljungh, S., Sjöström, M. 2004. „Föräldrapenning, pappornas uttag av dagar, fakta och analys.“ Ministerstvo sociálních věcí, Švédsko, s. 7. Dostupné na <http://www.regeringen.se/content/1/c6/01/77/14/116bbe1.pdf>.

Graf 7.1: Muži pečující o děti ve Švédsku.

Zdroj: SCB. „Uttag av föräldrapenning och tillfällig föräldrapenning 1974–2005.“ Dostupné na http://www.scb.se/templates/tableOrChart_27563.asp.

Argumenty ve prospěch rovného dělení zodpovědnosti za péči

Tradiční argumenty pro genderovou rovnost se často soustřeďují kolem dvou důležitých bodů: 1. je to lepší pro ženy, 2. je to lepší pro ekonomiku. Pro ženy je výhodnější, když se muži dělí rovným dílem o výchovu dětí, takže ženy již nemusejí trpět tím, že nesou „dvojí břemeno“, jednak práci za pravidelný příjem a jednak hlavní odpovědnost za domácnost a úlohu při výchově dětí. Dokud budou muset ženy pracovat mnohem více než muži, dokud budou nuceny opouštět pracovní trh na dlouhá období, když mají děti, pak nebudou nikdy schopné konkurovat mužům. Ženy tudíž nemají stejné příležitosti jako muži a ve srovnání s nimi jsou vyloučeny do určité míry z veřejné sféry.

Druhý častý argument se týká ekonomické efektivity. Mělo by být zřejmé, že pro národní hospodářství by bylo nejvýhodnější, pokud by nejlépe kvalifikovaní lidé získali nejlepší zaměstnání. Pokud je však ženám zabráněno, aby mužům rovnocenně konkurovaly, nedostanou

lidé s nejlepší kvalifikací nejlepší zaměstnání, což způsobuje, že ekonomika je méně výkonná. V České republice například zaměstnavatelé předpokládají, že když přijmou do pracovního poměru mladou ženu, bude mít pravděpodobně dvě děti, což znamená rodičovskou po dobu 5–8 let. Za takových okolností je pro zaměstnavatele ekonomicky výhodnější přijmout méně kvalifikovaného mladého muže, protože i když bude pracovat hůře než ženská uchazečka, nikdy neopustí zaměstnání kvůli péči o děti.

Navzdory tomu se čeští konzervativci budou nejspíš navracet k psychologickým teoriím z předválečné éry a tvrdit, že děti trpí, když se o ně stará otec, protože pro matku je to „přirozené“ a děti musejí mít jasný vzor dělení rolí podle pohlaví. Nadále budou tedy kritizovat švédský model, který podle nich klade zájmy matek nad zájmy dětí.

V souvislosti s tím je zajímavé upozornit na to, že ve švédském pojetí je rovněž kladen velký důraz na zájmy dítěte. Oproti českému názoru však platí obecná shoda o tom, že dětem prospěje mnohem více, když s nimi otcové stráví podstatnou dobu doma. Zatímco čeští psychologové hovoří o potřebě mít *vzor* ve vzdáleném otcí-živiteli, švédští odborníci hovoří o potřebě dětí mít *oba* rodiče.

Jedna švédská vládní studie, která vznikla během předchozí sociálně demokratické vlády, uvádí, že je „důležité, aby bylo pojištěné (na rodičovskou dovolenou) natolik flexibilní, že oba rodiče budou moci velmi svobodně využívat rodičovské dovolené podle svých vlastních potřeb. Blaho dítěte má přitom nejvyšší prioritu. Dítě má právo na blízký kontakt s oběma rodiči od raného věku.“¹¹⁵

Jiná zpráva současné vlády pravého středu navrhuje zvláštní daňové úlevy rodinám, které se víceméně rovnoměrně dělí o rodičovskou dovolenou. Autoři zprávy tvrdí,

115 Batljan et al. 2004. C.d., s 17.

že „větší rovnost může přispívat k pevnějšímu rodinnému zázemí pro děti i k vytváření rovných příležitostí pro ženy a muže v kariérní oblasti“.¹¹⁶

Další současná vědecká studie tyto myšlenky potvrzuje.¹¹⁷ Tato průřezová studie švédských rodin vycházející z národních statistických údajů, které zahrnují všechny osoby žijící legálně ve Švédsku, ukazuje, že páry mají vyšší pravděpodobnost zůstat spolu, když se otcové podílejí na rodičovské dovolené, a vyšší pravděpodobnost se rozjet (pokud spolu žijí) nebo se rozvést (pokud jsou manželé), když si otec žádnou rodičovskou nebere.

Kromě toho, že je sdílení rodičovské ku prospěchu žen, dětí, rodin i ekonomiky, mělo by být také prospěšné pro otce. Bohužel si nejsem vědom žádné odborné studie o zkušenostech švédských otců na rodičovské, ale z osobní zkušenosti vím, že každý otec, se kterým jsem se ve Švédsku setkal a který byl na rodičovské, byl nesmírně spokojený, že měl příležitost strávit více času se svými dětmi a rozvinout s nimi blízký vztah. Jedinou negativní věcí, na kterou se kdy v diskusích narazilo, bylo, že se otcové v menších městech nudili, protože neznali jiné otce, kteří by byli ve stejnou dobu také na rodičovské, a nemohli se s nimi dělit o zkušenosti. Nikdy jsem se však nesetkal s otcem, který by litoval, že strávil čas se svými dětmi.

116 Švédské Ministerstvo sociálních věcí, *Jämställhetsbonus: Familjepolitisk reform*, DS 2007: 50, s. 7. Přesněji řečeno je to tak, že rodič, který zůstane doma nejdéle dobu, dostane daňovou slevu po svém návratu do zaměstnání, aby mohl doma zůstat druhý rodič.

117 Nilsson, K., Strandh, M. 2007. „A longitudinal study of separation and stability among Swedish new parents: The impact of role balance and specialization.“ Příspěvek přednesený na konferenci ESA v Glasgow, sekce Sociology of Families and Intimate Lives, Anglie, Glasgow, 5. září 2007.

Dilema volby

Pokud není člověk náboženským fundamentalistou, existuje jen málo argumentů svědčících proti větší rovnosti pohlaví, jelikož přináší výhody každému: matkám, otcům, dětem, rodinám i ekonomice. Dilema však nastává v otázce, jak rovnější prostředí vytvořit. Ve Švédsku někteří argumentují tím, že by otcové měli mít možnost vzdát se své části rodičovské dovolené ve prospěch matek. Podle nich je současný stav v rozporu se základní myšlenkou švédské sociální a ekonomické politiky, podle níž se s každým zachází jako s jednotlivcem. Na to lze ale namítnout, že v tomto ohledu není ani rodičovská dovolená výjimkou. Stejně jako není možné, aby matka dostávala dávky z otcova nemocenského pojištění v případě jejího onemocnění, není možné, aby matka využívala rodičovskou dovolenou otce. V důsledku by tedy individualistická kritika vedla k tomu, že by každý rodič měl dostat určitý počet dní rodičovské a nemělo by mu být umožněno se o ni dělit.

Tomu oponuje názor, že takový přístup by bránil svobodné volbě. Podle něj, jestliže otcové nechtějí zůstat s dětmi v domácnosti, pak by je stát neměl nutit, aby tak činili, protože by nebyli dobrými otci, kdyby dělali něco proti své vůli. Málokdo ve Švédsku věří, že by většina mužů nebyla dobrými otci. Je tu však ještě pádnější argument: Bylo by špatné nazírat na všechny lidi jako na zcela identická individua. Cílem rovnosti pohlaví by nemělo být, aby všichni otcové zůstali doma s dětmi přesně stejnou dobu. Cílem by spíše mělo být, aby *v průměru* zůstávali doma stejně dlouho jako matky. Až se nebude délka rodičovské dávat do souvislosti s pohlavím, budou ženy schopny konkurovat mužům a tím se stanou rovnocennými občankami, což zvýší také efektivitu ekonomiky. I přesto lze očekávat, že ve společnosti budou mít různí lidé různé preference bez ohledu na otázku rovnosti pohlaví. Některé ženy budou chtít zůstat doma po celou dobu nebo po většinu doby

rodičovské a totéž platí o mužích. Proto není správné nutit každý pár ke stejnému jednání, i když se dá očekávat, že většina dobrých matek a otců chce strávit určitý čas doma se svými dětmi.

Proti tomuto názoru by se skutečně vyslovilo opravdu jen málo osob ve Švédsku. Problém vidí spíše v tom, jak dospět do stadia, kdy se rodičovská dovolená a její délka nebude dávat do souvislosti s pohlavím. Jsou přesvědčeni, že krátkodobě jsou nutná tvrdší opatření, aby byly odstraněny bariéry bránící mužům zůstat doma s dětmi.

Předchozí sociálně demokratická vláda si objednala zprávu o reformě rodičovské dovolené. Vedoucí studie zvolil střední cestu mezi možnostmi volby a rovností a navrhl islandský model, podle něž je každému z rodičů vyhrazena třetina doby rodičovské a zbývající třetinu si mezi sebe pár rozdělí podle svého uvážení. Stranický kongres však návrh neschválil¹¹⁸ a po prohře ve volbách v roce 2006 se na politické úrovni nevedly žádné další diskuse o vyhrazení většího počtu měsíců otcům.

Srovnání se sousedními zeměmi České republiky

Toto pojednání se dosud zabývalo srovnáváním rodinné politiky v České republice se Švédskem, na závěr je však také třeba provést srovnání České republiky s jejími sousedy. Polsko, Německo a Maďarsko (které zeměpisně nesousedí s ČR, ale před rozpadem Československa sousedilo) se v některých rysech podobají České republice. Mají také dvoustupňovou rodičovskou dovolenou a dva stupně denní péče o děti, ale jsou tu některé odlišnosti. Polsko má například liberálnější přístup s kratší mateřskou dovolenou, rodičovskou a rodičovským příspěvkem, který není plošný, ale odstupňovaný na základě příjmu rodičů, a pouze asi

118 „S vill inte ändra föräldraförsäkring.“ *Dagensnyheter*, 29. srpna 2005.

s polovičním počtem dětí ve školkách v porovnání s Českou republikou. Německo mělo donedávna systém velmi podobný polskému. Maďarsko je naopak jedinou postsocialistickou zemí se systémem jeslí na úrovni blízké minulé éře, a je jedinou zemí, která má rodičovskou založenou na principu náhrady příjmů.¹¹⁹

Tyto tři sousední země jsou zvláště zajímavé ve srovnání s Českou republikou, protože se blíží švédskému modelu, zatímco čeští politici odmítají jakékoli zásadnější reformy. Navíc nejvýznamnější kroky v tomto směru pocházejí od konzervativních křesťanských politiků. V Německu to byla křesťansko-demokratická předsedkyně vlády Angela Merkel, která navrhla ustoupit od dvoustupňové rodičovské dovolené a nahradit ji jednostupňovým pojištěním podle švédské varianty. Z důvodů financování zkrátí trvání na 12 měsíců, ale rodiny dostanou další 2 měsíce jako bonus, pokud alespoň 2 měsíce z rodičovské využije otec. Protože se zkrátí trvání rodičovské z 3 a půl roku (6 měsíců mateřské plus 3 roky rodičovské s paušální dávkou odstupňovanou podle příjmu rodičů) na 12+2 měsíce a určitě vzroste poptávka po místech v zařízeních denní péče o děti, má německá vláda v úmyslu výrazně zvýšit podporu těchto zařízení.¹²⁰

V Polsku za vlády, která byla často zesměšňována pro svůj přehnaný katolicky orientovaný „fundamentalismus“, se ministr, do jehož resortu spadala rodinná péče, hodlal také vydat švédskou cestou. Tato vláda padla dříve, než mohla své dlouhodobé plány uskutečnit. Chtěla však zvý-

119 Saxonberg, S., Sirovátko, T. 2006. „Failing Family Policy in Post-Communist Central Europe.“ *Comparative Policy Analysis*, Vol. 8, No. 2.

120 Bundesregierung. 2007. „Reformprojekte Elterngeld.“ Staženo dne 9. prosince 2007 z http://www.bundesregierung.de/nn_66124/Content/DE/StatistischeSeiten/Breg/Reformprojekte/familienpolitik-2006-08-21-elterngeld-1.html

šit délku mateřské dovolené a poté ji konečně zpřístupnit i mužům a vyčlenit jim z ní několik měsíců. Zároveň chtěla více podporovat zařízení denní péče. Nedávno jsem vysvětloval tento trend ve svém odborném článku, kde jsem poukazoval na to, že by bylo rozumné, aby kulturní konzervativci uznali, že pokud chtějí zachránit rodinu, musí tu vůbec nějaká rodina k záchraně být.¹²¹

V Maďarsku představovala potřeba zachránit rodinu důležitou otázku již za komunismu, protože Kádárův režim provedl reformu rodičovské dovolené, jež je ze všech komunistických zemí ve střední Evropě švédskému modelu nejbližší. Po prvních 6 měsících mateřské dovolené následovaly 2 roky s relativně štedrou 70% náhradou platu. Konzervativní straně potom odpovídala druhá možnost 3 let s vyplácenou paušální dávkou, která motivovala matky, aby zůstávaly doma déle. Za komunismu navíc nebyla žádná rodičovská umožněna mužům. Když komunistický režim padl, vyhrálo první svobodné volby Maďarské demokratické fórum. Na rozdíl od Polska nebo Československa se maďarští konzervativci do značné míry zabývali demografickým vývojem a mnohem dříve než polští nebo němečtí konzervativci došli k závěru, že pokud chtějí tradiční rodinu zachránit, nemohou čekat, až se tato instituce rozpadne. Z toho důvodu umožnili prodlouženou rodičovskou „dovolenou“ také otcům a obecně ji zpřístupnili pro všechny na základě paušálních dávek, takže i nezaměstnané matky nebo otcové mohli dostávat podporu. Díky tomu činil v roce 1995 podíl otců přibližně 2,5 % rodičů na rodičovské, což bylo sice na švédské poměry málo, ale určitě nejvíce ve střední Evropě. Vlastně to ve své době byla jediná země, která vůbec vykazovala ve svých statistických přehledech alespoň nějaký počet otců na rodičovské

121 Saxonberg, S., Szelewa, D. 2007. „The Continuing Legacy of the Communist Legacy.“ *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, Vol. 14, No. 3.

dovolené.¹²²

Na základě svého pragmatického postoje, který maďarští konzervativci od začátku zaujímal, ponechali určitou podporu jeslím. Stejně jako v Polsku a potom v Československu, zrušila vláda závodní jesle a veškerý provoz jeslí byl převeden do působnosti obcí. Na rozdíl od Polska a Československa však maďarští politici na komunální úrovni považovali za důležité ponechat některé jesle v provozu. Koncem 90. let se vláda konečně rozhodla, že učiní přímá opatření na podporu jeslí tím, že vyčlení peníze místní samosprávě, takže dnes hradí náklady spojené s provozem těchto zařízení asi do výše jedné třetiny. Kromě toho, aby zlepšila úroveň péče, převedla kontrolu nad jeslemi z Ministerstva zdravotnictví na Ministerstvo práce, rodinných a sociálních věcí. Tím se Maďarsko vymanilo z pasti zacházení s dětmi pouze ze zdravotního hlediska a pečovatelé byli vzděláváni v oblasti pedagogické, psychologické a v oblasti ochrany dítěte, a nikoli zejména jako zdravotní sestry.¹²³ S výjimkou paradoxních neoliberálních pokusů socialistických vlád v letech 1994–1998 nebyly mezi politikou levicové a pravicové vlády v Maďarsku velké rozdíly. Mělo to dva důsledky:

1. procento rodičovské dovolené čerpané otci vzrostlo na 6–7 %, ¹²⁴ což patří mezi nejvyšší podíl na světě (podstatně nižší než ve Švédsku nebo na Islandu, ale podobně

122 Saxonberg, S. 2003. *The Czech Republic Before the New Millennium*. Boulder: East European Monographs/New York: Columbia University Press, kapitola 5.

123 Tyto poznatky vycházejí především z rozsáhlých rozhovorů s příslušníky ministerstva, poradci a bývalými poradci ministrů, bývalými ministry a ředitelkami ženských organizací, vedených v Budapešti v lednu 2008.

124 Tyto výpočty mi poskytlo maďarské Ministerstvo sociálních věcí během návštěvy v lednu 2008.

jako ve Finsku, Norsku a Dánsku);¹²⁵

2. porodnost, byť nižší než v severských zemích, je výrazně vyšší než v České republice a Polsku.¹²⁶

Proč konzervativci v Maďarsku, Polsku a Německu došli k názoru, že je třeba prosazovat politiku, která, ať už cíleně nebo ne, vede k rovnosti pohlaví, z důvodu zájmu na zvýšení porodnosti, zatímco čeští politici před skutečným problémem rodin kombinovat práci s rodinným životem strkají hlavu do písku? Odpověď opět hledejme v komunistickém odkazu. Východní Němci, jako Angela Merkel, vnášejí do obvyklého postkomunistického vývoje zajímavou výjimku, protože i když žili v přísném dogmatickém režimu, většina populace měla přesto kontakt se západními idejemi a trendy prostřednictvím západoněmecké televize. Kromě toho se po pádu komunismu ihned spojili se zavedenými demokratickými institucemi v Západním Německu. Dnešní čeští politici se chovají podobně jako „normalizační“ komunisté, kteří jim v 70. a 80. letech vládli. Podobně jako staří leninští ideologové jsou přesvědčeni, že existuje ideologicky korektní názor na to, co je „normální“, a pro matky je „normální“, aby zůstávaly doma s dětmi dlouhou dobu, nehledě na výsledek. Na rozdíl od pragmatického přístupu sice konzervativních sousedů, kteří si ale uvědomují, že záchranu tradiční rodiny nelze odkládat do doby, kdy tato instituce zcela ztratí svoji normativní sílu, prosazují spíše rigidní přístup, jehož pozitivní účinek na podporu tradiční rodiny je přinejmenším nejistý.

125 Statistika všech zemí kromě Islandu viz Batljan et al. 2004. C.d., s. 13.

126 Saxonberg, S., T. Sirovátka 2006. C.d., s. 199.

Kapitola 8

Kritická rekonstrukce diskuse: evropská versus česká politika péče

Zuzana Uhde

V kontextu evropské rodinné politiky je možné sledovat trend odklonu od konzervativních rodinných opatření, která v praxi v kontextu tržní společnosti nevedla k podpoře rodinného života, ale k upevnění genderových nerovností, ke zkomplikování návratu většiny matek po rodičovské do zaměstnání, resp. ke zvýšení jejich zranitelnosti a závislosti na sociálním systému a ve svém důsledku ke snížení porodnosti, které může být vnímáno jako soukromá reakce na strukturální nastavení rodinné politiky. Evropská unie nyní definuje společenskou podporu péče o děti jako jeden z důležitých cílů, které mají podpořit jak genderovou rovnost, tak obecně požadavky sociální spravedlnosti. Jako důležitý efekt podpory formální péče je rovněž spatřováno uvolnění potenciálu ženské pracovní síly. Evropská rodinná politika by se tak mohla stát alternativou k celosvětově sílícímu neoliberálnímu ekonomickému systému, který veřejnou podporu péče zcela opomíjí.

Současný vývoj západního kapitalismu se vyznačuje ambivalentními vývojovými tendencemi, kdy je pokrok v jedné oblasti doprovázen regrese v oblastech jiných.¹²⁷ Sociální výzkum společností pozdního kapitalismu v západních zemích je stále více charakterizován právě obratem k analýze protikladných tendencí a nahrazením klasických kategorií krize či rozporu kategoriemi ambivalence a paradoxu.¹²⁸ Pozitivní momenty lze v současných západních společnostech vysledovat v oblasti emancipace žen a demokratizace genderových rolí, nicméně ty jsou doprovázeny zvětšujícími se nerovnostmi mezi různými

127 Situace v rozvojových zemích je ale zcela odlišná – zde stále platí klasické kategorie krize a rozporu. Podle statistik OSN postihuje hlad každého sedmého obyvatele planety a asi 24 000 lidí (z toho polovina dětí do 5 let) umírá denně na následky podvýživy. Ročně zemře v důsledku chudoby 18 milionů lidí, z toho 11 milionů dětí mladších 5 let. Dětská úmrtnost byla v roce 2000 v rozvojových zemích 10krát vyšší než ve vyspělých zemích. Dále podle odhadů OSN 70 % z lidí postižených extrémní chudobou tvoří ženy. V roce 2000 žilo téměř 23 % celosvětové populace za méně než dolar na den (viz *Fakta a čísla OSN. Základní údaje o Organizaci spojených národů*. 2005. New York, Praha: Informační centrum OSN v Praze). Rovněž kontext péče je odlišný. V rozvojových zemích byly v důsledku programů strukturálního přizpůsobení a vlivem současného globálního uspořádání provedeny zásadní škrtky v sociálních výdajích, což následně vedlo ke zhoršení postavení zejména žen a dětí. Německá novinářka Christa Wichterlich v této souvislosti mluví o feminizaci sociálního zajištění, neboť na ženách v důsledku neoliberální restrukturalizace leží celá tíha péče a zajištění života rodiny i širší komunity (viz Wichterlich, C. 2000. *Globalizovaná žena. Zprávy o budoucí nerovnosti*. Praha: proFem o. p. s.)

128 Teorie paradoxů má své kořeny v sociologických analýzách nezamýšlených důsledků jednání. Výzkumný projekt Ústavu pro sociální výzkum ve Frankfurtu nad Mohanem, centra kritické teorie, je v současnosti pod vedením Axela Honnetha zaměřen právě na zkoumání paradoxů současného kapitalismu jako zastřešující koncepce rozsáhlého interdisciplinárního sociálního výzkumu (viz Honneth, A. (ed.). 2007. *Zbavovat se svéprávnosti. Paradoxy současného kapitalismu*. Praha: Filosofia).

mi skupinami žen a strukturálně danými omezeními svobody některých skupin žen a jejich možností odmítnout tradiční genderové role. Zatímco některým skupinám žen současný společenský vývoj do značné míry umožňuje se odpoutat od zodpovědnosti za péči a domácnost, marginalizované skupiny žen paradoxně uzavírá do pout neplacené a málo placené reprodukční činnosti. K diskusím o emancipaci žen se navíc přidávají debaty ohledně zájmu dítěte, který je v populárním diskursu často prezentován jako protikladný ve vztahu k odmítnutí restriktivních genderových rolí. V debatách ohledně politiky péče tyto paradoxy někdy ústí do zdánlivě slepé uličky: je možné sledovat zároveň zájmy dítěte a cíl vymanění žen z pout biologického determinismu? A je možné nastavit politiku péče tak, aby vzala v úvahu různé potřeby různých skupin žen? Jak zajistit, aby emancipace od tradičních rolí jedné skupiny žen nebyla vykoupena rigidnějším upoutáním jiných skupin žen k reprodukčním činnostem?¹²⁹ Bezesporu prvním krokem k odpovědi na tyto otázky je kritická analýza současného sociálně-ekonomického, politického a kulturního kontextu a identifikace jeho negativních momentů. Při identifikaci toho, co lidé chtějí, je ovšem složité vybalancovat jednoduché přijetí kvantitativních závěrů ohledně preferencí populace a paternalistický přístup, který informuje

129 Jako příklad paradoxu s ohledem na emancipaci žen může sloužit důraz na zaměstnanost žen v kontextu společnosti nedostatku po druhé světové válce v komunistických zemích, který sice vedl k větší participaci žen ve veřejné sféře, ale zároveň k jejich zatížení dvojí směnou: produktivní a reprodukční prací. Na druhou stranu ale důraz na tradiční rodinné hodnoty v nově nastolených podmínkách tržní ekonomiky v těchto zemích sice vedl k relativnímu společenskému ocenění mateřské péče, ale zároveň k diskriminaci žen s malými dětmi na trhu práce a k omezení jejich svobody volby kvůli společenským očekáváním kladeným na ženy. Z těchto příkladů vyplývá, že paradoxní výsledek sociálních procesů je vždy třeba analyzovat s odkazem na konkrétní okolnosti.

jedince o jejich vlastních zájmech. Pokud české výzkumy přinášejí závěry, že zájem rodičů o jesle klesá, je třeba se spíše ptát, proč tomu tak je, a neuzavřít diskusi tím, že je vše v pořádku, pokud přestaneme jesle podporovat. Preference jsou totiž spoluutvářeny nastavením rodinné politiky a kvalitou nabízených institucí a skutečnost, že rodiče nemají reálnou možnost svou svobodu volby uplatnit, jimi nemusí být nutně explicitně vyjadřována.

Úvodní esej této knihy z pera Vladimíra Špidly, který politickou diskusi o podpoře veřejné péče a rodiny zasazuje do kontextu evropské politiky, poukazuje na skutečnost, že o celkovém postavení žen ve společnosti zásadním způsobem rozhoduje společenská organizace péče a rodičovství. Zejména s ohledem na cíle EU stanovené v Barcelonské deklaraci Česká republika v zásadních bodech zaostává. Do roku 2010 by měla být ve všech členských státech dostupná veřejná péče pro 33 % dětí mladších tří let a 90 % od tří do šesti let.¹³⁰ Jak uvádí Hana Hašková v kapitole *Kde ty jesle, školky jsou?*, v České republice je ale dnes v jeslích umístěno pouze 0,5 % dětí do tří let a školky navštěvuje 25 % ze všech dvouletých dětí, celkově tedy zařízení péče navštěvuje asi 9 % všech dětí do 3 let. Školky pak navštěvuje celkově 85 % dětí od tří do šesti let.¹³¹ Zároveň ale roste rovněž počet nepřijatých přihlášek dětí do školek, který se mezi lety 2000 a 2006 zpětinasobil. Z kapacitních důvodů jsou tak ve školkách odmítány zejména přihlášky dětí mladších tří let, případně i děti tříleté, a děti těch rodičů, kteří chtějí dítě do školky umístit pouze na omezený čas v průběhu týdne. Nicméně jak dále Hana Hašková upozorňuje, vzhledem k pokračujícímu trendu rušení veřejných zařízení péče o děti a zároveň

130 Viz Barcelonská deklarace z roku 2002, dostupné na http://www.europass.cz/docs/vzdelaniEU/barcelonska_deklarace_2002.pdf.

131 Více informací viz Kuchařová, V., Svobodová, K. 2006. *Sít' zařízení denní péče o děti předškolního věku v ČR*. Praha: VÚPSV.

předpokládanému růstu porodnosti, vzhledem k tomu, že nyní začínají mít děti silné generace ze 70. let, lze předpokládat, že se nůžky mezi nabídkou a poptávkou po místech ve veřejných institucích péče o děti budou nadále rozevírat. Vzhledem k nedostatečné politické vůli podpořit a motivovat obce ve zřizování adekvátního počtu zařízení pro děti mladší šesti let je rovněž v nedohlednu systematické řešení nedostatečného počtu míst, a to zejména pro děti do tří let. Spolu s trendem stárnutí populace a posouvání hranice odchodu do důchodu klesají možnosti a ochota prarodičů, respektive babiček, poskytovat rodině neplacenou péči o děti. Ta v českém kontextu dosud vždy představovala jednu z nejrozšířenějších možností suplování veřejné péče, což znamená, že tato diskrepance bude velmi pravděpodobně ještě větší. Tento nesoulad rovněž značně podporuje černý trh péče a dále prohlubuje nerovnosti mezi různými skupinami žen.

V panelové diskusi uspořádané v rámci konference *Rodičovská práce nebo rodičovská dovolená?*¹³² se toto téma objevilo jako klíčové rovněž pro zaměstnavatele, kteří mají zájem na dřívějším návratu rodičů po narození dítěte do zaměstnání, v tom ale těmto rodičům brání zejména nemožnost zajistit péči o dítě, ať už z důvodů nedostupnosti veřejných zařízení či finanční nedostupnosti soukromých zařízení. Ačkoli velké firmy mohou být schopné své zaměstnance a zaměstnankyně-rodiče podpořit formou zřízení firemních školek, pro malé a střední podniky připadá v úvahu spíše dotace na financování jiné formy formální péče nebo dotace místních zařízení, nedostatek zařízení péče o děti pro ně ovšem představuje zásadní

132 Konference *Rodičovská práce nebo rodičovská dovolená?*, kterou pořádalo oddělení Gender & sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i., se konala 16. října 2007 v Praze. Více informací viz <http://www.soc.cas.cz/articles/cz/12/3916/Vystupy-z-konference-Rodicovska-prace-nebo-rodicovska-dovolena-.html>

problém.¹³³ Celá odpovědnost za péči je tak přenechána do značné míry na rodičích a společnost se vyvazuje ze své odpovědnosti podílet se na reprodukci společnosti a zajištění péče. Institucionální systém veřejné péče o děti je v České republice navíc komplikován dogmatickou hranicí tří let. Do tří let jsou totiž děti umístovány v jeslích, které spravuje ministerstvo zdravotnictví, a od tří do šesti let pak ve školkách spadajících pod ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. Péče o děti do tří let je tak medicalizována a nároky na tato zařízení jsou medicínsky velmi přísné, až neadekvátní. Česká psychologická škola rovněž zdůrazňuje hranici tří let pro umístění dětí v zařízeních péče bez toho, aby byl poškozen zdravý psychický vývoj dítěte. Vědecké studie ale jednoznačně nepotvrzují hranici tří let jako zlomovou, naopak schopnost dětí pohybovat se v kolektivu bez rodičů je velmi individuální. Zahraniční psychologické studie se shodují, že kvalita vazby mezi rodičem a dítětem není ohrožena tím, že pečující rodič začne pracovat ve chvíli, kdy jsou dítěti dva roky. Ohrožení této vazby ovšem nebylo jednoznačně prokázáno ani při dřívějším nástupu rodiče do zaměstnání.¹³⁴ Naopak kvalitní nero-

133 Podpora zřizování firemních zařízení péče o děti by podle panelistů měla směřovat zejména ke sjednocení systému péče o děti a snížení již neadekvátních požadavků zejména na péči o děti mladší tří let. Uváděna byla rovněž možnost daňových odpisů, které by motivovaly podniky ke zřizování vlastních institucí péče o děti a snížily by zátěž počáteční investice, tyto daňové odpisy jsou nyní na MPSV připravovány. Je ovšem nutné podotknout, že firemní zařízení péče o děti budou vždy představovat spíše doplněk a nemohou vyvázat stát z jeho odpovědnosti podílet se na zajištění institucionální péče o děti.

134 Viz přehled psychologických výzkumů na toto téma Dornes, M. „Požírání emancipace své děti? Zaměstnanost matek a vývoj dětí.“ Pp. 197–240 in Honneth, A. 2007. *Zbavovat se svéprávnosti. Paradoxy současného kapitalismu*. C.d.; Lamb, M. E. et al. 1988. „The Effects of Out-of-Home Care on the Development of Social Competence in Sweden: A Longitudinal Study“. *Early Childhood Research*

dičovská péče může vyvážit nízkou kvalitou péče rodičovské (nikoli ve smyslu času, ale spíše emocionální podpory, rozvoje schopností dítěte a socioekonomického zabezpečení). M. Dornes argumentuje tím, že kvalitní zařízení péče o děti mohou snížit znevýhodnění dětí z chudších rodin.¹³⁵ Státní podpora institucí péče o děti má tak zásadní vliv nikoli pouze na genderovou rovnost ve společnosti, ale rovněž na vyrovnání příležitostí dětí s odlišným rodinným zázemím a měla by tak být chápána jako jeden z kroků k dosažení sociální spravedlnosti.

Mezinárodní srovnání může sloužit jako inspirace pro nastavení české rodinné politiky. Zahraniční zkušenosti vypovídají o tom, že porodnost stoupá, pokud je ženám, na kterých stále leží velká část odpovědnosti za péči o děti a další závislé členy společnosti, umožněn plynulý návrat na trh práce. Alena Křížková a Marta Vohlidalová ve své kapitole ukazují jednoznačné empirické evidence svědčící o diskriminaci žen s malými dětmi na českém trhu práce. Český trh práce je vůči ženám prokazatelně diskriminační: ženy v porovnání s muži vydělávají zhruba o 25 % méně a častěji než muži se koncentrují na tzv. sekundárním trhu práce (tj. v pracovních pozicích s nízkou prestiží, horšími podmínkami a vyšší nejistotou). Ženy jsou rovněž více ohroženy nezaměstnaností a zejména ženy s dětmi do 6 let a ženy-samoživitelky představují skupinu ohroženou dlouhodobou nezaměstnaností a chudobou. Steven Saxonberg pak explicitně zdůrazňuje, v čem by mohl

Quarterly, No. 3: 379–402; Andersson, B.-E. 1989. „Effects of Public Day-Care: A Longitudinal Study“. *Child Development*, Vol. 60, No. 4: 857–866; Belsky, J., Burchinal, M., McCartney, K., Lowe Vandell, D., Clarke-Stewart, K. A., Tresch Owen, M. 2007. „Are There Long-Term Effects of Early Child Care?“ *Child Development*, Vol. 78, No. 2: 681–701.

135 Dornes, M. „Požírání emancipace své děti? Zaměstnanost matek a vývoj dětí.“ C.d.

být konkrétně švédský model inspirací pro Českou republiku. Například zavedení otcovské kvóty ve Švédsku vedlo k nárůstu času, který otcové tráví se svými dětmi, dnes se zde otcové podílejí na rané péči až 20 % z celkového času. Právě aktivní zapojení otců do péče je zcela zásadní pro dosažení větší rovnosti mezi muži a ženami ve společnosti, ale rovněž nepřímou také nutnou podmínkou společenského ocenění péče. Jak uvádí Hana Maříková, v České republice je pouze 1 % mužů ze všech osob na „rodičovské“ a zároveň nelze mluvit o trendu zvyšující se participace mužů na péči o malé děti. V České republice totiž stále podle ní platí, že muži využívají svého práva pečovat individuálně, zatímco ženy jako skupina. Dosud u nás rovněž chybí institut otcovské dovolené a současná vláda navrhuje pouze kosmetickou úpravu otcovské v délce jednoho týdne. Takto nastavená otcovská může být ale naopak ve svém důsledku kontraproduktivní, protože během jednoho týdne péče o dítě může vypadat skutečně spíše jako dovolená než jako časově i fyzicky náročná činnost.¹³⁶ Pro skutečné vytvoření bližšího vztahu otce s dítětem je navíc důležité, aby s ním byl po určitou dobu doma sám. Logicky se tedy nabízí strategie kratší doby, po kterou je doma matka, a poté otcovská kvóta, kterou bude čerpat otec v době, kdy matka dítěte bude již zaměstnána. Tím by byl uspokojen argument jak zájmu dítěte, tak posílení reálné svobody žen. Ve Švédsku je rodičovská kratší než v ČR – 13 měsíců a poté tři měsíce s fixním nižším příspěvkem. Na druhou stranu je ale mnohem výše oceněna než u nás – 80 % platu před narozením dítěte (někdy ovšem dalších 10 %

136 Záměrně zde vynechávám termín „dovolená“, neboť spojení rodičovská/mateřská/otcovská dovolená v symbolické rovině degraduje výkon rodiče pečujícího o dítě na volnočasovou, zájmovou a rekreační aktivitu. Na tuto symbolickou rovinu odkazuje jak Vladimír Špidla, tak Hana Maříková a rovněž se na toto téma vedla diskuse na konferenci *Rodičovská práce nebo rodičovská dovolená?*

vyjednávají odbory od zaměstnavatele). Například v sousedním Německu, které jak ukazuje v kapitole *Raná fáze rodičovství* Sylva Höhne, rovněž nedosahuje barcelonských kritérií dostupnosti zařízení péče o děti do tří let a rodičovství zde má relativně významný vliv na zaměstnanost žen, v současnosti provádějí změny, které postavení rodičů a zejména matek s malými dětmi mohou zlepšit. Mateřská je sice kratší než u nás, ale hrazena 100 % předchozího platu a následný rodičovský příspěvek po dobu 14 měsíců je od roku 2007 rovněž navázán na plat. Zároveň mělo ale každé dítě garantováno právo na umístění ve školce od tří let a nově od roku 2008 je toto právo zajištěno dětem od dvou let,¹³⁷ přičemž školky přijímají ve většině případů děti od jednoho roku věku. Poplatky za veřejná zařízení se odvozují od příjmu rodiny.

Česká republika je raritou zejména tím, že umožňuje pobírání rodičovského příspěvku déle, než je délka rodičovské, kdy je rodič chráněn před ukončením pracovního poměru. Toto nastavení vypadá zdánlivě štědře, většina rodičů za něj ale z dlouhodobé perspektivy „zaplatí“. V důsledku nedostatku míst ve veřejných zařízeních péče o děti a systému vyplácení státních dotací institucím, které berou v potaz pouze děti zapsané k 1. září, školky přijímají často pouze děti, které dovršily tři let k počátku školního roku. V praxi jsou tak rodiče přinuceni zůstat doma déle než do tří let věku dítěte, což ve společnosti není vnímáno jako problém vzhledem k možnosti pobírání rodičovského příspěvku do čtyř let věku dítěte, nicméně pečujícím rodičům už není garantováno právo vrátit se zase zpět k původnímu zaměstnavateli. Reálná svoboda rodičů je tak evidentně omezována. Český systém mateřské a rodičovské je navíc velmi složitý a se současnou reformou se stal

137 Více ohledně sítě jeslí, financování a mezinárodní zkušenosti viz Kolářová, J. (ed.). 2007. *Klíč k jeslím*. Praha: Gender studies, o. p. s.

ještě složitějším. V České republice je výše finanční pomoci v mateřství vyplácená v průběhu 28 týdnů mateřské relativně nízká, 69 % denního vyměřovacího základu. Rodičovský příspěvek, který již není vázán na plat, poskytuje pečujícím rodičům ještě nižší podporu. V 90. letech se jeho výše pohybovala kolem 20 % průměrné hrubé mzdy a svého minima dosáhla na začátku nového tisíciletí (v roce 2003 13 % průměrné hrubé mzdy). Relativní výše nákladů na vyplacení rodičovského příspěvku v poměru k HDP poprvé narostla v roce 2007 (na 1,37 % HDP),¹³⁸ kdy byl rodičovský příspěvek navázán na průměrnou měsíční mzdu v nepodnikatelské sféře (40 % této mzdy). Reforma veřejných financí, která vstoupila v platnost k 1. 1. 2008 však ruší každoroční valorizaci řady sociálních dávek, včetně rodičovského příspěvku, přídavků na děti a porodného, což v souvislosti se současnou a předpokládanou inflací a zvýšením nepřímých daní povede ke snížení reálné hodnoty těchto dávek.¹³⁹ V tomto směru tak reforma zkomplikuje ekonomickou situaci řady rodin a ve svých důsledcích dále upevní genderově nevyvážené rozdělení zodpovědnosti za péči ve společnosti. Vzhledem ke skutečnosti, že v 75 % rodinách muži vydělávají více než ženy a pro většinu rodin je tak finančně výhodnější, pokud zůstane na rodičovské žena, nelze předpokládat, že současný stav bude více motivovat muže k zapojení se do péče o malé děti. Řada politiků donekonečna skloňuje, že cílem reformy je možnost volby pro rodiče: buď zůstat doma, nebo se dříve vrátit do práce. Reálně ale řada rodičů u nás tuto vol-

138 Viz Víšek, P. 2006. „Rodičovský příspěvek, minulost a budoucnost.“ Příspěvek přednesený na konferenci *Komplexní rodinná politika jako prioritní státu aneb je ČR státem přátelským k rodině?* Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 28.–29. listopadu 2006. Dostupné na: www.mpsv.cz/cs/3611.

139 Ke kritice současné reformy rodičovského příspěvku viz kapitolu 2 v této knize.

bu nemá. Dřívější návrat do zaměstnání, ke kterému jsou motivováni buď snahou udržet si kvalifikaci, nebo ekonomickou situací rodiny, je velmi komplikovaný pro ty skupiny, které si nemohou dovolit platit soukromou péči o děti. Pro tyto skupiny je ale zároveň kvůli nízkému rodičovskému příspěvku neudržitelné dlouhodobě fungovat bez dvou příjmů či v případě osamělých rodičů pouze s přivýdělkem k rodičovskému příspěvku. Ocitáme se tak v bludném kruhu. Současná vládní koncepce se soustřeďuje na možnosti komerčního zajištění péče a zcela opomíjí nutnost podpory a rozvoje jak kvality, tak dostupnosti veřejných institucí péče o děti – jeslí a školek. Nastartovává tak trend privatizace péče, který povede k prohloubení společenských nerovností mezi muži a ženami a rovněž mezi jednotlivými skupinami žen. Zároveň podporuje nejen nerovnosti mezi ženami, ale podílí se rovněž na generační reprodukci sociálních nerovností, neboť nižší příjmové skupiny si kvalitní péči pro své děti nebudou moci dovolit, současně jim ale výše rodičovského příspěvku neumožní zůstat s dítětem doma.

Stručné zahraniční srovnání snahy o vypořádání se s dilematy a rozpory (naznačenými na začátku) a kritika současné situace u nás mi nyní umožňuje naznačit možnou cestu do budoucna, která by komplexně zahrnuje jak různorodé potřeby a zájmy různých skupin žen, tak zájmy a blaho dítěte a rovněž obecnější cíle genderové a sociální spravedlnosti. Progresivní rodinná politika by měla být založena zejména na jedné straně na dostupné a státem garantované péči o děti ve veřejných zařízeních a na straně druhé na možnosti flexibilního využití podpory rodičovství a na aktivním začlenění mužů do péče. Základním pilířem progresivní reformy by měla být na prvním místě podpora veřejných, státem dotovaných zařízení péče o předškolní děti a rozšíření kapacit tak, aby mohlo být rodičům garantováno právo na poskytnutí veřejné péče o děti. Zároveň

s rozšířením kapacit by měla být pozornost soustředěna na kvalitu péče a místo nekonečného opakování otázky: jesse, školky: ano či ne?, se soustředit na propracování koncepce péče ve veřejných zařízeních. Krokem vpřed by bylo sjednocení systému veřejné péče o děti a vytvoření institucí, ve kterých by mohly být v malých kolektivech umístovány děti jakéhokoli předškolního věku. Zcela zásadní je však zajištění práva na umístění dětí ve věku do šesti let ve veřejných zařízeních péče. Je rovněž oprávněné pochybovat, že vládní koncepce péče nerodičovskou osobou a změna podmínek pro živnostenská oprávnění k péči o nejmladší děti zcela odstraní jednak problém nedostatku míst ve veřejných zařízeních péče a jednak problém zaměstnávání pečovatelek v šedé ekonomice a jejich následné znevýhodnění v přístupu k sociálnímu zabezpečení. Jako řešení se spíše než změna živnostenských oprávnění nabízí podpora zaměstnavatelských spolků sdružujících pečovatelky, které jim ovšem zajišťují veškerá práva spojená s pracovní smlouvou. Obce by mohly rovněž zřizovat mikroškolky pro menší počet dětí hlídaných v domácnosti pečovatelky, která by byla zaměstnána obcí, a rodiče by příspěvek v maximální výši poplatků ve veřejných institucích péče o děti platili obci.

Druhým pilířem reformy by měla být flexibilní podpora rodičovské péče. Otázkou však je, zda a v jaké délce příspěvek navázat na předchozí plat či ho poskytovat ve fixní hodnotě. Zatímco první varianta znevýhodňuje některé regiony, ve kterých jsou průměrné mzdy velmi nízké a blíží se minimální mzdě, druhá naopak nemotivuje muže k větší participaci na péči. Určitá střední cesta vede v nastavení rodičovského příspěvku v návaznosti na mzdu, ovšem s horní maximální hranicí, ale i s hranicí minimální. Nadto je třeba zdůraznit, že potřeby různých skupin žen se liší. Zatímco tedy společenské uspořádání podporující formální péči a zařízení péče o děti vyhovuje spíše ženám s vyš-

ším vzděláním a pracujícím v zaměstnáních umožňujících seberealizaci, model podporující neformální péči a příspěvky vyplácené pečujícím osobám je spíše vhodný pro ženy pracující v nejistých, špatně placených a monotónních profesích. Flexibilnější nastavení možnosti čerpání rodičovského příspěvku podle individuálních potřeb rodiny by tedy mělo usnadnit návrat rodiče na trh práce, který by mohl být buď pozvolný, anebo by byl realizován po kratší době, což je zásadní zejména v rychle se rozvíjejících oborech, kde je kvalifikace dlouhou pauzou znehodnocována.¹⁴⁰

Progresivní rodinná politika by tedy jednoznačně měla stát na principu péče jako celospolečenské otázky týkající se státu, zaměstnavatelů, dalších aktérů občanské společnosti a jak žen, tak i mužů. Řešením paradoxu péče v západních společnostech tedy není její privatizace, která vede k udržení statusu quo ve vztazích mezi muži a ženami. Rovněž tržní externalizace péče a její přesunutí na třetí osoby nevede k rovné distribuci péče ve společnosti a naopak dále prohlubuje nerovnosti mezi ženami. Pro uznání péče a těch, kteří péči poskytují, je zásadní koncipovat péči jako společenský závazek realizovaný jak na individuální úrovni jako praktické vyjádření intersub-

140 Současný třístupňový model čerpání rodičovského příspěvku skutečnou flexibilitu nenabízí, jelikož rozhodnutí je možné činit pouze v omezené míře (viz kapitolu Radky Dudové „Promarněná šance na změnu: zhodnocení reformy rodičovského příspěvku“). Navíc příspěvek není vázán na plat a ani v nejvyšší výměře není dostatečný. Nejdelsí, čtyřletá varianta, která je zároveň jediná možná pro ty rodiče, kteří byli před narozením dítěte nezaměstnaní nebo neměli nárok na peněžitou pomoc v mateřství, je současně nejméně finančně výhodná a rodičům je navíc při velmi nízké finanční podpoře omezována možnost využití veřejných zařízení péče. Tyto sociálně nejslabší skupiny, které současný systém implicitně ještě více znevýhodňuje, jsou pak více ohroženy dlouhodobou nezaměstnaností a chudobou.

jektivního vzájemného uznání a recipročních vztahů, tak na úrovni celospolečenské v rámci sociální ekonomiky. Odstranění genderových nerovností spojených se zajištěním péče ale z dlouhodobé perspektivy vyžaduje na jedné straně přehodnocení struktury společnosti orientované na práci a přehodnocení současného ekonomického systému, ve kterém peněžní zisk jednostranně určuje společenskou žádoucnost, a na druhé straně vyžaduje zpochybnění (androcentrického) ideálu nezávislého, společensky nevázaného jedince jako normy naplněného života a naopak zdůraznění vzájemné závislosti jako základní charakteristiky lidské situace.

O autorkách a autorech

Radka Dudová, vědecká pracovnice v oddělení Gender a sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. Ve své odborné práci se zaměřuje na problematiku změn v současné rodině – zejména v postavení žen a mužů v rodině, na vznik nových typů rodinného soužití a nových rodinných strategií. Předmětem její výzkumné práce je otázka mateřství a otcovství po partnerském rozchodu a problematika jednorodičovských rodin. Od roku 2005 je řešitelkou projektu „Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života“, jehož cílem je odhalit změny, ke kterým došlo v soukromém životě v ČR vlivem proměn pracovního trhu po roce 1989. Je autorkou knihy *Otcovství po rozchodu rodičovského páru* (2008) a spoluautorkou publikace *Otcové, matky a porozvodová péče o děti* (2007).

Hana Hašková, vědecká pracovnice oddělení Gender & sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. Přednáší na Univerzitě Karlově předměty se zaměřením na problematiku genderu a soukromého života. Vedle článků na téma partnerského a reprodukčního chování, kombinování pracovního a soukromého života a občanské participace žen je spoluautorkou a editorkou či spolueditorkou několika knih, například *Mnohohlasem: Vyjednávání ženských prostorů po roce 1989* (2006) nebo *Fenomén bezdětnosti v sociologické a demografické perspektivě* (2006).

Sylva Höhne působí v týmu rodinné politiky Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí, v. v. i. v Praze. Ve své výzkumné činnosti se zaměřuje především na mladou generaci, možnosti harmonizace rodinného a pracovního života rodičů s dětmi, státní podporu rodin s dětmi a životní úroveň rodin. Podílí se na několika výzkumných projektech jako např. *Rodina, partnerství a demografické stárnutí* nebo *Rodina, zaměstnání a vzdělání*, z nichž publikuje odborné texty. Je spoluautorkou kapitoly Význam partnerství pro harmonizaci rodiny a zaměstnání v knize *Rodina, děti a zaměstnání v české společnosti* (2008) či autorkou studie *Podpora rodin s dětmi a vliv peněžních transferů na formu rodinného soužití* (2008).

Alena Křížková, vědecká pracovnice a vedoucí oddělení Gender & sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. Kromě článků a studií k tématu kombinace pracovního a rodinného života a genderových vztahů na trhu práce, v organizacích, managementu a podnikání je autorkou knihy *Životní strategie žen a mužů v řízení (a) podnikání* (2007), spoluautorkou knihy *Management genderových vztahů. Postavení žen a mužů v organizaci* (2004) a spolueditorkou knih *Mnohohlasem. Vyjednávání ženských prostorů v České republice po roce 1989* (2006) a *Sexualizovaná realita pracovních vztahů* (2006). Pracuje také jako národní expertka pro genderovou rovnost v zaměstnání a v sociálním začleňování pro Evropskou komisi.

Hana Maříková, vědecká pracovnice oddělení Gender & sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., kde se zabývá feministickou sociologií a sociologií genderu. Ve své práci se zaměřuje zejména na genderovou problematiku rodiny a soukromého života, konkrétně na postavení mužů a žen v rodině a uspořádání genderových rolí v jejím rámci, na konstrukci genderových identit, otázku

genderové rovnosti ve sféře soukromé i veřejné, jakož i na rodinnou a sociální politiku. Byla řešitelkou a spoluřešitelkou několika grantových projektů. Publikuje v odborných časopisech a jako spolueditorka či spoluautorka se podílela na několika publikacích s genderovou tematikou – *Sexualizovaná realita pracovních vztahů* (2006), *Společnost žen a mužů z aspektu gender* (1999) – a byla editorkou knihy *Proměny současné české rodiny* (2000).

Steven Saxonberg, docent politických věd na univerzitě v Uppsale ve Švédsku, hostující výzkumný pracovník Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i., a hostující výzkumný pracovník na katedře sociální politiky Masarykovy univerzity v Brně. Ve své práci se zaměřuje na oblast Střední Evropy, je autorem několika publikací pojednávajících o tomto regionu jako například: *The fall: a comparative study of the end of Communism in Czechoslovakia, East Germany, Hungary and Poland* (2001), *The Czech Republic before the new millennium: politics, parties and gender* (2003).

Vladimír Špidla, český politik, který vstoupil do politiky po roce 1989. Vysokoškolské vzdělání získal na FF UK v oboru historie a archeologie. Do roku 1989 pracoval v nejrůznějších oborech, často v dělnických profesích. V roce 1996 se stal poslancem Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR, kde byl předsedou Výboru pro sociální politiku a zdravotnictví. O rok později se stal místopředsedou ČSSD a v roce 2001 na tři roky jejím předsedou. V roce 1998 až 2002 působil jako ministr práce a sociálních věcí a byl prvním vicepremiérem České republiky. Od července 2002 do června 2004 pak byl premiérem. Od roku 2004 je evropským komisařem pro zaměstnanost, sociální věci a rovné příležitosti. Jeho vystoupení a příspěvky viz na: http://ec.europa.eu/employment_social/emplweb/spidla/index_cs.cfm

http://ec.europa.eu/employment_social/emplweb/spidla/blog_cs.cfm

Zuzana Uhde, odborná pracovnice oddělení Gender & sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. Odborně se zaměřuje na feministickou sociální teorii, genderové aspekty sociálních nerovností, rozvíjení kritického konceptu péče a konceptualizaci vztahu mezi placenou a neplacenou prací v globální ekonomice. V akademickém roce 2008/2009 obdržela Fulbrightovo stipendium pro roční studijní pobyt na University of California, Berkeley. Je šéfredaktorkou časopisu Gender, rovné příležitosti, výzkum a spolueditorkou knihy *Sexualizovaná realita pracovních vztahů* (2006).

Marta Vohlídalová vystudovala sociologii na Fakultě sociálních věd UK, kde v současné době pokračuje v doktorském studijním programu. V oddělení Gender & sociologie působí od roku 2005. Ve své práci se zabývá sociologií rodiny a soukromého života, genderovými nerovnostmi na trhu práce a rodinnou politikou. Je spoluautorkou několika odborných publikací, publikuje rovněž v odborných časopisech.